

A

A RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT KUTATÓ INTÉZET ÉS
ARCHÍVUM FOLYÓIRATA

RENDSZERVÁLTÓ

C
H
Í
V
U
M

Mi volt az alternatíva?

Tanulmányok a privatizációról

- Borvendég Zsuzsanna: Gondolatok a gazdasági átmenetről
- Horváth Péter: Az MDF elképzelései a tulajdonviszonyok átalakításáról
- Giday András a nagyvállalati- és Kávássy János a földprivatizációról
- Emlékezés a szárszói találkozóra és Kányádi Sándorra

2018. szeptember

RENDSZERVÁLTÁS TÖRTÉNETÉT
KUTATÓ INTÉZET ÉS ARCHÍVUM

III. évfolyam 3. szám

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	3
------------------------------	---

Vezérfonal

Lóránt Károly: Mi volt az alternatíva? A privatizációhoz vezető közgazdasági gondolkodás és annak hatása a tényleges eredményekre	4
--	---

Műhely

Borvendég Zsuzsanna: Gondolatok a gazdasági átmenetről	22
Horváth Péter: A Magyar Demokrata Fórum tulajdonviszonyokra vonatkozó elképzelései 1988–89-ben	32
Giday András: A nagyvállalati privatizáció környezete	43
Kávássy János Előd: A föld zsírja – avagy kié (legyen) a magyar föld? Az FKGP és a föld privatizációjának kérdéséhez	53

Rendszerváltó és archívum

A gazdasági átmenet egy gyakorlati pillanatképe	59
---	----

Történeti szöveggyűjtemény

Egy értelmezési keret a tulajdonról	72
---	----

Aktuális

Tevelj Arató György: Szárszó üzenete	77
Két megemlékezés: Brüsszeli emlékek és búcsú Nagy Andrástól	80
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	83

Művészet

Domonkos László: Fekete-piros búcsú. Emlékezés Kányádi Sándora (1929–2018)	86
A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei	89

A Rendszerváltó Archívum 2018/3. számának szerzői	93
Az egyéb írások szerzőinek életrajzai	95
A szerkesztők életrajzai	96

Utak és tulajdonok

Három évtized elteltével és a megszerzett tapasztalatok birtokában kimondottan érdekes visszatekinteni a rendszerváltás gazdaságpolitikájára. Arra a korszakra, amikor a politikai változás egyben a két, addig antagonisztikus ellentétben állónak feltételezett világrend közötti váltást (az egyik bukását) jelentette. Magától értetődően lett a harc egyik központi eleme a tulajdon és az annak megszerzéséért folytatott küzdelem. Hogy ebben milyen szerepe legyen az államnak, a különböző társadalmi közösségeknek/csoportoknak, az egyes magánszemélyeknek, a „tűzhöz” akkor és mindenkor (?) közelállóknak és a változásokat esetleg nemcsak ölbe tett kézzel váró külföldi (főleg nyugati) tőkének? Az e kérdésekről lefolytatott hosszú társadalmi viták az idő rövidsége és a változások gyorsasága miatt elmaradtak.

Harminc évvel a „berlini fal” leomlása után kétségtelenül más képünk van a korábbi, „falon túli” világról. A nemzetközi gazdasági szervezetekről is mindenki tudja már, hogy nem igazán segélyszervezetek – ahogy a „szándéklevél” sem mindig saját szándékainkat fejezi ki. A privatizáció szó sem annyira a sikertörténet szinonimája a magyar közgondolkodásban. Pedig a „tulajdonossá válás” egyértelműen pozitív jelentést hordoz – még akkor is, ha valós tulajdonossá válni kiemelt felelősséggel, a kitűzött cél iránti elkötelezettséggel és munkával jár. Akár csak messziről rátekintve a privatizáció folyamatára is azt mondhatjuk: az ellenérzések nem elsősorban a kétségtelenül mindenütt jelenlévő irigységgel magyarázhatók, inkább a furcsa paradoxonnal: azok az országhatáron belüli és túli összeköttetések értékelődtek fel a Nagy Újraosztás során is, amelyeket elvileg a rendszerváltás politikai változásai megkérdőjeleztek.

„A kapitalizmusból a kapitalizmusba vezető legnehezebb út a szocializmus” – idézi a régi *bon mot*-t lapunkban Borvendég Zsuzsanna. Drága és kegyetlen „kitérő” volt. E szerint a „lehetett volna más is talán?” (Illés együttes) kérdésre adandó tagadó válasz valami tervszerűséget feltételez. Ha ezt ugyan nem is, de a lehetséges és mindig létező alternatívákat megkíséreljük bemutatni. Mert más út mindig van – ha járhatatlannak tűnik és megvalósíthatatlannak ítélik is.

Budapest, 2018. szeptember 21.

L. Bal

Nagy Mihály Zoltán

Lóránt Károly

Mi volt az alternatíva?

A privatizációhoz vezető közgazdasági gondolkodás és annak hatása a tényleges eredményekre

E tanulmány azt követi végig, hogy hogyan alakult ki az a koncepció, amely meghatározta a rendszerváltás gazdaságpolitikáját. Elsősorban olyan kérdésekre összpontosítunk, amelyek kevésbé ismertek, illetve amelyek interpretálása a szakirodalomban általában másképp történt. Nagyobb teret adunk a Politikai Egyeztető Tárgyalások (vagy másképp Háromoldalú Kerekasztal) gazdasági tárgyalásainak, ezen belül is az ott részt vevő harmadik oldal véleményének, amelynek álláspontja, az oldal politikai heterogenitása ellenére igen közel állt az első kormányt adó MDF eredeti elgondolásaihoz. Mivel meglátásunk szerint a rendszerváltás gazdaságpolitikáját meghatározó gondolkodás gyökerei az 1968-as gazdasági mechanizmus reformig nyúlnak vissza, ezért – egy rövid bevezető után – innen indítjuk a koncepciók alakulásának tárgyalását.

A szerző közgazdász, a RETÖRKI külsős munkatársa. A rendszerváltás idején a NEKA gazdasági munkabizottságának harmadik oldal által delegált tagja.

Bevezető

Köztudott, hogy a magyarországi privatizáció különböző fázisokban ment végbe. A mélyülő gazdasági válság hatására az állami tulajdon lebontása már az első szabadon választott kormány megalakulása előtt megkezdődött. A magánosítás beindulását három fontos törvény tette lehetővé: a gazdasági társaságokról (1988. VI. tv.), a külföldiek magyarországi befektetéseiről

(1988. XXIV. tv.), valamint a gazdálkodó szervezetek átalakításáról szóló (1989. XIII. tv.) törvény. Ezek nyitottak utat az úgynevezett spontán privatizációnak.

Az 1990-es választások után hivatalba lépett Antall-kormány fontosnak tartotta a hazai középosztály megerősítését, és a megindult privatizációt is – részben – ennek szolgálatába kívánta állítani. A privatizáció célját a fejlett piacgazdaságokban kialakult tulajdonosi, vállalkozási és szervezeti formák és arányok kiépítésében határozták meg, mindezt 3-5 év alatt kívánták végrehajtani. A privatizáció irányított keretekbe terelése érdekében az 1990. évi VII. törvénnyel létrehozták az Állami Vagyonügynökséget (ÁVÜ), amelyet megbíztak a hozzá tartozó vagyon kezelésével és hasznosításával. Az 1990. évi VIII. törvény az állami vállalatokra bízott vagyon védelméről gondoskodott. Végül az 1990. évi LXXIV. törvény a kiskereskedelmi, a vendéglátóipari, a fogyasztási szolgáltató tevékenységet végző állami vállalatok vagyonának privatizálásáról rendelkezett.

Ezek után több privatizációs program következett. Elsőként az úgynevezett *előprivatizáció*, amelynek során mintegy 10 000 bolt, vendéglátóhely került licitálási rend-

szer keretében általában a korábbi üzletvezetők kezébe. Emellett az *önprivatizációs program* keretében mintegy 700 vállalat átalakítását és privatizációját az ÁVÜ által megbízott tanácsadó cégek végezték. Ezt követte több ütemben a nagyvállalatok privatizációja, amelynek során az Antall-kormány kijelölte a tartósan állami tulajdonban maradó vállalatok körét.

A gazdasági reformkonceptió kialakulása

Az 1968-as gazdaságirányítási reform szellemi előkészítése

1963-ban Nyers Rezső, az MSZMP Központi Bizottságának gazdaságpolitikai kérdésekért felelős titkára egy 12 főből álló közgazdasági tanácsadó testületet hozott létre azzal a céllal, hogy egy új gazdaságirányítási mechanizmus kialakítása érdekében „intézményesen újszerű kapcsolatot teremtsen az elméleti és gyakorlati közgazdászok, valamint a gazdaság párt- és kormányzati irányítása között”.¹ A munka során különböző koncepciók merültek fel, amelyeket Vigvári András tanulmányában² részletesen elemez. A tanulmány szerint a munka szakértői tanulmányok készítésével kezdődött. Egyes felkért szakértők – Bognár József, Erdei Ferenc, Hont János, Kopátsy Sándor, Péter György, Turánszky Miklós, Vajda Imre és Wilcsek Jenő – a gazdaságirányítás átalakításával kapcsolatos elképzeléseikről egy-egy tanulmányt állítottak össze, amelyek alapján a Nyers Rezső elnökletével működő Államgazdasági Bizottság (ÁGB) 1964. július 21-i ülésén határozatot hozott a működő irányítási rendszer felülvizsgálatáról és egy új, átfogó, a gazdasági mechanizmust korszerűsítő javaslat kidolgozásáról.

A bizottsági munka során eltérő álláspontok alakultak ki, amelyek végül egy „A” és egy „B” variánsban öltöttek testet. A

Nagy Tamás nevével fémjelzett „A” variáns gyökeres fordulatot kívánt elérni, hangsúlyozva, hogy az utasításokat a gazdaságirányítás rendszeréből ki kell iktatni, és a vállalatok működését döntően a vállalati önállóságára kell építeni (ez egyenértékű volt azzal, hogy a vállalatok működését végső soron a piaci hatások irányítsák). A „B” variáns is, amely Morva Tamáshoz kötődik, abból a feltevésből indult ki, hogy ahol ez lehetséges, közvetett eszközökkel, az áruviszonyok felhasználásán keresztül kell érvényesíteni a központi akaratot. Felfogása szerint azonban az adott viszonyok között lényegesen szűkebb volt az a kör, ahol a központi irányítástól el lehetett térni, a versenyhelyzet hiánya miatt a központi irányítás szükségképpen indokolt az infrastrukturális ellátásban és az egy-egy ágazatot majdnem teljes mértékben átfogó nagyvállalatok esetében. Az 1968-as mechanizmusreform végül is az „A” variáns feltételezéseit figyelembe véve indult meg.

A mechanizmusreform értékelése

Utólagos értékelés szerint a gazdasági mechanizmus reformja kétségtelenül rugalmasabbá tette a gazdaságot, az áruellátás javult, a gazdasági növekedés felgyorsult. A reform ugyanakkor nagymértékű jövedelmendiferenciálódást indított el, ami jelentős társadalmi feszültségekhez vezetett. A mezőgazdaság és az ipar eltérő bérszabályozása következtében például ugyanazzal a munkával a tsz-melléküzemágban dolgozva akár két-háromszor is annyit lehetett keresni, mint egy nagyüzemben.

Az 1968-as gazdasági reform által gerjesztett társadalmi feszültségekre a választ az MSZMP KB 1972. november 14–15-én tartott ülésének határozatai adták meg. A döntéseket összefoglaló határozat az új gazdasági mechanizmus bevezetésének első tapasztalatait értékelte. A közgazdászok egy része, amely később „reformközgazdásznak” nevezte magát, majd a nyolcvanas években a radikális reformok híve és a rendszerváltáskor az SZDSZ szakértője lett, az 1972-es KB-határozattól számítja a reformfolyamat megtorpanását.

¹ Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés 1956–1965*. Budapest, Magvető, 1983, 452–453.

² Vigvári András: Az 1968-as mechanizmusreform előkészítésekor felmerült két koncepcióról. A mechanizmusreform előkészítése. *Fordulat* (MKKE Társadalomelméleti Kollégium) 5 (1989), 1–27.

Valójában csak az történt, ami várható is volt, és amire a Morva Tamás által fémjelzett „B” variáns rá is mutatott: a piacgazdasági eszközöket nem lehet azokon a területeken alkalmazni, ahol az adottságok miatt a verseny eleve lehetetlen, mint a természetes monopóliumok (például energiaellátás), vagy az egy-egy ágazatot majdnem teljesen lefedő nagyvállalatok esetében. Nyilvánvaló volt, hogy a politikának előbb-utóbb reagálnia kellett a kialakuló társadalmi feszültségekre.

Az 1977-es struktúrapolitikai határozat

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével párhuzamosan nagy jelentőségű, a gazdasági struktúrát erőteljesen befolyásoló és a hetvenes évtized első felét is nagyrészt meghatározó struktúrapolitikai döntések születtek. Lehet, hogy ezek létrejöttét az új gazdasági mechanizmus bevezetésével járó politikai feszültségek méréséklésének szándéka is motiválta, hiszen ezek a szerkezeti fejlesztések a nagyvállalati kör vezetőinek igényeit szolgálták, míg a mechanizmusreform az elméleti közgazdászok „ügye” volt. Bár csak egy párt volt, jelentős felfogásbeli és érdekkülönbségek voltak a többé-kevésbé munkás-paraszti háttérű, műszaki végzettségű vállalatvezetők és a közgazdász végzettségű és kispolgári-értelmiségi háttérű reformerek között. A gazdasági mechanizmus reformja nemcsak arról szólt, hogy hogyan, hanem arról is, hogy ki irányítsa az országot.

A hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének nagy szerkezetátalakítási programjait az MSZMP KB 1977-es, úgynevezett struktúrapolitikai határozata zárta le, amelynek fő célja az ekkor a kőolajár-robbanás nyomán kialakult nagymértékű külkereskedelmi hiány mérséklése volt, amelyet az ipar versenyképességének növelésével kívántak elérni. Bár a határozat megvalósítása nagy lendülettel indult, másfél év alatt gyakorlatilag lekerült a napirendről. A háttérben gazdaságirányítási viták húzódtak meg arról, hogy mennyire lehet a termékstruktúrát központi eszközökkel átalakítani, illetve mennyire kell azokat a piacra, illetve a vállalatok autonóm döntésére bízni.

A szabályozómódosítások kora (a nyolcvanas évek gazdaságpolitikája)

Az 1977-es struktúrapolitikai határozat elvetésével lényegében lezárult egy korszak, amelyben az állam aktív struktúrapolitikai szerepet játszott. Az ezt követő időszakban, a nyolcvanas évtizedben és a rendszerváltás során is, a strukturális problémák ugyan nyilvánvalók voltak (például a szovjet relációra kifejlesztett gépipar kapacitásfeleslegei, amelyek a „tőkés államok” relációjában értékesíthetetlenek voltak), de az eluralkodott felfogás szerint a változásoknak „piaci hatásokra” kellett volna végbemenniük, tehát az állam ebbe a folyamatba nem avatkozhatott be.

A radikális közgazdászok befolyására az MSZMP KB 1984 áprilisában lényegében el is fogadta a gazdasági mechanizmus radikális továbbfejlesztésének koncepcióját. Állást foglalt a bérek, az árak liberalizálása, a kétszintű bankrendszer kialakítása, a kötvénypiac továbbfejlesztése és a vállalatok feletti tulajdonosi jogok gyakorlásának megreformálása, a vegyes (állami, szövetkezeti, magán) tulajdonú piacgazdaság megteremtése, végül egy új adórendszer bevezetése mellett, amely magában foglalta a nyugat-európai típusú hozzáadott érték adót (ÁFÁ-t), a személyi jövedelemadót és a bérek ehhez tartozó bruttósítását.

Kádár Jánosnak, a párt első titkárának azonban egyáltalán nem tetszettek a radikális reformjavaslatok, ami az említett KB ülésen való felszólalásából is kitűnt.³ Mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy bár fontosak a gazdaságirányítás kérdései, elsősorban konkrét gazdaságpolitikai feladatokat kell megoldani. Hangot adott annak a véleményének, hogy bár „agyon dicsértük” magukat az új gazdasági mechanizmussal, másokkal összehasonlítva az nem hozott eredményeket. Kádár első sorban a reform negatív társadalmi hatásait kérte számon. A kor egyik nagy vitájában is állást foglalt, miszerint – ahogy a

³ Kádár János felszólalása a Központi Bizottság 1984. április 17-i ülésén. *Beszélő*, 1987/3.

reformerek állították – azért nincsenek a reformoknak megfelelő eredményei, mert azok megtörttek a hetvenes évek elején (elsősorban az 1972-es MSZMP KB határozattal), vagy – ezt az álláspontot képviselte Kádár – olyan rendszert vezettek be az 1968-as reform során, amelyre sem a vállalatok, sem a gazdaságirányítás nem volt felkészülve. A radikális reformokat sürgető közgazdászok egyik fontos követelése volt az állam (és a párt) gazdaságirányítási szerepének csökkentése. Ezzel kapcsolatban a párt első titkára leszögezte: nem tudja elfogadni, hogy „a magyar társadalom vezető ereje” (ahogy az alkotmány az MSZMP-t definiálta) visszavonuljon „a gazdasági ügyek intézésétől”. Végül erősen kritizálta a nagyvállalatokat támadó közgazdászokat, külön kiemelve Hegedűs András korábbi miniszterelnök *Közgazdasági Szemlé*ben megjelent cikkét.⁴

A Hegedűs-féle tanulmány tulajdonképpen a reformközgazdászok általános véleményét fejezte ki, és maga is érdekes kordokumentum, mert betekintést nyújt nemcsak a hetvenes évek közgazdasági vitáiba, de a vitákban résztvevők szembenálló táborokká szerveződésébe is. Hegedűs az ország hetvenes évekbeli eladósodását is a nagyvállalati vezetők tevékenységének tudta be, de kritizálta az ágazati minisztériumok munkáját is.

E sorok írója szerint a gazdasági reformmal kapcsolatban az alapvető probléma az volt, hogy ideális piacgazdaságot feltételező javaslatai nem feleltek meg az ország adottságainak, sőt valószínűleg még egy valóságos piacgazdaságban sem működtek volna. Az ötvenes-hatvanas években még a „kapitalista” országokban is erősen szabályozták a vállalati szférát, a nemzetgazdaságilag fontos ágazatokat állami tulajdonú nagyvállalatok uralták, piaci hatásokról legfeljebb a kisvállalati szférában lehetett beszélni. A gazdasági mellett jelentkeztek a politikai megosztottságból eredő problémák is. Az MSZMP valójában nem volt egységes párt, hanem különbö-

zók, általában ágazati, vagy területi alapon szerveződő érdekcsoportokra bomlott. Ezek az érdekcsoportok részben az erőforrásokért, részben a politikai befolyásért küzdöttek egymással. A nagyvállalati lobbik a nagyvállalatok beruházásaiért, az agrárlobbi a mezőgazdaság fejlesztéséért, a megyei párttitkár pedig a saját vidéke fejlesztéséért lobbizott.

Emellett társadalmi különbségek is jelentkeztek az egyes csoportok között. Míg az ipari és mezőgazdasági vezetők, sőt a megyei párttitkárok, és általában a pártapparátus is a munkásságból vagy a parasztságból származott, és – legalábbis az ipari és mezőgazdasági vezetők tekintetében – a hetvenes években már reálértelmiségiekből (diplomásokból) állt, addig a reformközgazdászok általában kispolgári rétegekből származó, társadalomtudományi diplomával rendelkező és általában kutatóintézetekben, nem a termelő szférában tevékenykedő szakértőkből álltak. Ez utóbbiakat részben lakóhelyük, részben munkahelyük alapján „belvárosi” értelmiségieknek nevezték, a radikális szárnyukat pedig a pénzügyi szférához való kapcsolódásuk (például a Pénzügykutató Intézethez kötődésük) alapján „pénzügyi lobbinak”.

A radikális reformok indulása

A Fordulat és reform *pamflet koncepciója*

A radikális reformköveteléseket 1987-ben egy *Fordulat és reform* elnevezésű tanulmányban – mondhatnánk inkább, kiáltványban – deklarálták,⁵ amely dokumentum már a politikai reformok, burkoltan a többpártrendszer kialakításának szükségességét is felvetette. A *Fordulat és reform* formailag a Hazafias Népfront számára készült, és elkészítésében számos szakértő vett részt, a munka szellemiségét azonban a Pénzügykutató, a PM és az MTA

⁴ Hegedűs András: A nagyvállalatok és a szocializmus. Gondolatok Szalai Erzsébet könyvének olvasása közben. *Közgazdasági Szemle*, 1984/1, 63–70.

⁵ A szöveg megjelenésének eredeti helye: *Fordulat és reform*. Szerk. Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László, Matolcsy György. *Medvetánc* (Az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóirata), 1987/2, 5–129.; Rövidített, részben átdolgozott formában: *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 642–663.

A Medvetánc 1987. évi 2. számának melléklete, melyben a Fordulat és reform című tanulmány megjelent.

Közgazdaságtudományi Intézetének közgazdászai határozták meg, akik közül ki lehet emelni Antal Lászlót, Bauer Tamást, Bokros Lajost, Lengyel Lászlót, Surányi Györgyöt és Tardos Mártont mint a radikális gazdasági reformok szellemiségének képviselőit.

A csoport abból indult ki, hogy a magyar gazdaság igen súlyos helyzetben van, és a helyzetben az egyetlen perspektívát nyújtó megoldás egy radikális fordulat a gazdaságpolitikában, valamint a gazdaságirányítás rendszerében egyaránt. A gazdaságpolitikában elsőbbséget kell adni a jövedelemtermelő-képesség növelésének és a világgazdasághoz való alkalmazkodást elősegítő strukturális változások kikényszerítésének. A kibontakozási folyamat megindításához elégtelenek a korlátozott, részleges reformok: megérett az idő egy átfogó, radikális, demokratizáló és decentralizáló piaci reformra.

A gazdasági reformprogram már kulcsterületként nevezte meg a tulajdon, illetve

a tulajdonlás rendszerének az átalakítását. „A gazdaság működtetésének eddigi modelljeiben nem sikerült megtalálni a hosszú távú vagyonérdekeltség tulajdonosi-szervezeti formáit. [...] Bár a tulajdon kérdésének rendezése egy hosszabb távú reformfolyamat része, az állami tulajdon és a magánvállalkozás már ma is működő kettősségére rövid távon is rá lehet építeni a hosszú távú érdekeltséget erősebben hangsúlyozó struktúrát. Ebben a társadalmi tulajdonnak a mainál szélesebb palettájú köre alakul ki, szűkül az államigazgatási tulajdon köre, erősödik a szövetkezeti tulajdon valóságos csoporttulajdon-jellege, és lehetségessé válik a tulajdonformák közötti átmenet, a szerves fejlődés” – fogalmazott a tanulmány.⁶

Szakmai és politikai válaszok a Fordulat és reformra

Publikálás után a dokumentumhoz számosan szóltak hozzá, ezek közül kiemelendő az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása (a Munkaközösség tagjai: Berend T. Iván, Bognár József, Buza Márton, Csikós-Nagy Béla, Erdei István, Hetényi István, Huszár István, Nyers Rezső).⁷ A szervezet elvi egyetértését fejezte ki, annak tagjai is szükségesnek tartották a reformfolyamat felgyorsítását. Az volt a véleményük ugyanakkor, hogy a tanulmány túlzottan egyszerűsít, amikor egyoldalúan előtérbe helyezi a szigorú monetáris gazdaságpolitikát. A népgazdasági tervezés sem degradálódhat „elsősorban egy makroszintű pénzügyi program” kialakításának eszközévé, az adóreformtól pedig önmagában nem várható a struktúraváltozás. A Munkaközösség szerint a tulajdonlás reformjával és a vállalati szervezettel foglalkozó résznél túlzottan összefonódva, elméletileg vitathatóan keveredve jelennek meg a tulajdonviszonyok és az állami, illetve a vállalati operatív irányítás kérdései; a tulajdon általános formájaként javasolt részvénytársaság csak korlátozottan jöhet

⁶ Fordulat és reform. Közgazdasági Szemle, 1987/6, 656.

⁷ Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása. Közgazdasági Szemle, 1987/6, 664–670.

létre; valamint a valódi részvénytársasági forma és a jelenlegi vállalati tanács által gyakorolt tulajdonlás összeegyeztethetetlen.

Buza Márton, a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete igazgatójának véleménye⁸ szerint az anyagot a társadalom jövőjéért érzett aggodalom és felelősségtudat hatja át, illetve elismerés jár a szerzőknek és a „megrendelő” Hazafias Népfrontnak azért az elszánt törekvésért, hogy keresik a mind súlyosabb gazdasági válságból való kilábalás lehetőségét. A felfokozott várakozást keltő bevezetés után ugyanakkor a terápia körvonalazására vállalkozó fejezet (*Átfogó gazdasági reform*) vegyes benyomásokat keltett benne, mind szűkebb szakmai szempontból, mind a társadalmi, politikai, ideológiai összefüggések miatt, továbbá bizonyos csúsztatások következtében. Buza Mártont a reformkonceptió mögött érzékelhető ideológia az Adam Smith-i tanításokban gyökerező neokonzervativizmusra emlékeztette. Kételyt elsősorban az ébresztett benne, hogy a piac a megváltó szerepébe kerül, azt univerzális gyógyszerként ajánlják a szerzők. Pedig ők is tudják (utaltak is rá): minden gyógyszernek vannak nemkívánatos mellékhatásai.

Hoch Róbert, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete igazgatóhelyettese teljesen egyetértett a dokumentum fő helyzetértékelésével – amely szerint az eddig folytatott gazdaságpolitika gazdasági és politikai válsághoz vezet –, ezen túlmenően azonban alapvető kifogásokat fogalmazott meg. Hoch kifejtette, hogy a dokumentum egy meghatározott gazdaságpolitikai koncepciót fejt ki, amelynek lényege: további, de sokkal szigorúbb általános restriktió alkalmazása, különösen a fogyasztás radikális csökkentésével, erősen felgyorsított inflációval. Az értékelő szerint nem világos, hogy a dokumentumnak mi az álláspontja az állami tulajdonnal és az öngazgatással kapcsolatban: „Szerepel-e egyáltalán az állam a tulajdonosok között? A szerzők »csúsztatással« élnek: szí-

nonimaként kezelik az állami tulajdont és az államigazgatási tulajdont. A reformnak valóban vissza kell szorítania az utóbbit. De milyen formában hozható létre a tulajdon gyarapításában érdekelt és demokratikusan ellenőrzött államnak a tulajdon működtetésében való részvétele? Felmerül-e a korporatív tulajdon gondolata?”⁹

Tarafás Imre kandidátus, az Országos Tervhivatal Gazdaságirányítási és Pénzügyi Főcsoportjának vezetője főleg a *Fordulat és reform* monetáris politikájára irányította kritikáját. Mint kifejtette, nem tud olyan országról, ahol a gazdaságpolitika kimerülne a gazdaság pénzszükséglete (pénzkereslete) és az ennek kibocsátását szolgáló monetáris szabályozók mértékeinek meghatározásában. Legtöbb országban van szociálpolitika, agrárpolitika, regionális politika, külgazdasági (kereskedelem-) politika stb., nem beszélve arról a számtalan, ágazati vagy más részérdekről, amely elég erős ahhoz, hogy politikai, ezért gazdaságpolitikai tényezőkként is artikulálódjon.¹⁰

A radikális reformkonceptiók behatolása a gazdaságpolitikába

Mint a fenti kritikákból látható, a radikális reformok problémái a szakmai közvélemény előtt az első pillanatban felismerhetők voltak, a *Fordulat és reform* megjelenése idején már ismeretesek lévén a neoliberais gazdaságpolitika alkalmazásának dél-amerikai tapasztalatai.

A kritikák ellenére e paradigma hamarosan a gazdaságpolitika főiránya lett. Elfogadásáról – hivatalosan – az MSZMP Központi Bizottsága 1988. július 13–14-ei ülésén döntöttek, ahol Németh Miklós, az MSZMP KB gazdaságpolitikai ügyekkel foglalkozó titkára, a Politikai Bizottság tagja volt az előterjesztő.

⁸ Buza Márton hozzászólása. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 678–684.

⁹ Hoch Róbert hozzászólása. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, [689–696] 695.

¹⁰ Tarafás Imre hozzászólása. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 702–708.

A KB-ülés előterjesztésében két variáns szerepelt, amelyek közül az „A” tartalmazta a liberális koncepciót. Ennek része volt az import liberalizálása, a forint leértékelése, az ár- és bérrendszer átalakítása, a teljes foglalkoztatottságra való törekvés feladása, a gazdasági kötöttségek oldása (dereguláció), a szabad árak körének növelése, a gazdasági centralizáció csökkentése, a támogatások folyamatos megszüntetése és az ún. szigorú monetáris politika, vagyis a pénzkinálat szűkítése. (Az import teljes liberalizálását négy év alatt kívánták végrehajtani, amit végül az MDF-kormány három évre csökkentett.)

Az előterjesztő Németh Miklós nem kötelezte el magát, de jelezte, hogy a Politikai Bizottság az „A” változat mellett foglalt állást. Ezzel persze a kérdés tulajdonképpen eldőlt, és ezt tudván, a felszólalók döntő többsége az „A” változatot támogatta. A Központi Bizottság mintegy száztagú testületében hárman szavaztak a neoliberais gazdaságpolitikai javaslatok ellen: Bartha Ferenc, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, Berecz Frigyes ipari miniszter és Nagy Sándor, a SZOT titkára. A kérdés azonban a Politikai Bizottságban már eldőlt, a Központi Bizottság jóváhagyására csak a felelősség szétterítése érdekében volt szükség.

1989 végére kialakult az a gazdasági program, amely végül is meghatározta a következő évek, tehát a rendszerváltás gazdaságpolitikáját. Az alapelveket összefoglaló módon tartalmazza *Az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium tájékoztatója a Minisztertanács részére a gazdasági mechanizmus 1990. évi változásainak előkészítéséről* című dokumentum.¹¹ Ez az állam gazdasági szerepéről a következőt mondja: „Az állam gazdasági funkciói lényeges átalakuláson mennek keresztül. Közhatalmi tevékenysége a piac működési feltételeinek és keretszabályainak világos rögzítésére, a hatékony gazdasági fejlődés szolgálatában – meghatározott ponto-

kon – a piac befolyásolására, a gazdasági egyensúly kialakulásának elősegítésére és a társadalom humán alapértékeinek védelmére koncentrálnak. Ennek keretében a következő évek kulcsfontosságú feladatai a külső egyensúly elősegítésén túl az új gazdasági jogrendszer teljes kiépítése, a tőkepiac, a munkaerőpiac, a versenyvédelem, a devizapiac intézményeinek létrehozása; a liberalizáció és a dereguláció következetes megvalósítása; az adóharmonizációs program révén a vállalkozási adóterhek csökkentése, a vállalkozásélénkítő tevékenység kibontakoztatása... A funkciók eredményes ellátásában a gazdasági-társadalmi tervezés egész rendszerének és módszereinek megújítására, költségvetési reformra, a hatásos monetáris irányítás feltételeinek kialakítására is szükség van.”

A tulajdonviszonyok átalakításával kapcsolatban a *Tájékoztató* úgy fogalmaz: „A gazdasági reform egyik kulcskérdése a jelenlegi tulajdonviszonyok átalakulása. Ez a változás azonban folyamatként kezelhető, amelyben a következő években markáns előrehaladást szükséges elérni. A jelenlegi túlsúlyos állami tulajdont tekintve a fejlődés egyik iránya a tulajdonos megszermélyesítése, a különböző közösségi tulajdonformákba történő átvezetés. A másik irány az értékesítés valóságos tulajdonosok számára, beleértve jelentős arányban a külföldieket és a belföldi magánszemélyeket is. Összességében egy plurális vegyesgazdaság kialakulása a cél.”

Alternatív gazdaságpolitikai koncepciók a rendszerváltáskor

A háromoldalú kerekasztal (Politikai Egyeztető Tanácsok) gazdaságpolitikai szegmense

Keveset tudni a különböző politikai erők közötti, a Nemzeti Kerekasztal (vagy más néven háromoldalú kerekasztal, illetve Politikai Egyeztető Tárgyalások)¹² során

¹¹ Tájékoztató a Minisztertanács részére a gazdasági mechanizmus 1990. évi változásainak előkészítésének helyzetéről. Budapest, 1989. szeptember. MNL (Magyar Nemzeti Levéltár) OL XIX-1-16-V 3671/5/1989.

¹² A kerekasztal egyik oldalát az MSZMP, másik oldalát az újonnan alakult pártok által létrehozott Ellenzéki Kerekasztal, harmadik oldalát pedig a Hazafias

lezajló gazdaságpolitikai egyeztetésekről. Tény, hogy a tárgyalások fókuszába a politikai átalakítás került, gazdaságpolitikai kérdésekkel keveset törődtek. 1989. június 29-én a három oldal mindenesetre megegyezett a gazdasági témákkal foglalkozó munkabizottság létrehozásában is, mely a gazdasági válságkezelés, a szociálpolitika, a tulajdonreform, a földtulajdon és a szövetkezeti törvény, a költségvetési reform, valamint a verseny- és monopolszabályozás témakörével foglalkozott. A gazdasági kérdések napirendbe vétele az MSZMP sikere volt, az EKA eredetileg csak a békés átmenet politikai feltételeivel kívánt volna foglalkozni.

A gazdasági munkabizottság munkáját hat albizottság keretében végezte, ezek a következők voltak: II/1. A gazdasági válság (eladósodás, szerkezeti átalakítás, infláció, stb.) kezelése, stratégiai kérdései; II/2. A gazdasági válság szociális következményeinek és kezelésének módjai; II/3. A tulajdonreform, különös tekintettel az állami vagyon átalakulására; II/4. A földtulajdon és a szövetkezeti törvény kérdései; II/5. A költségvetési reform és az államháztartási törvény; II/6. A versenyjog és a monopolelles szabályozás.

A gazdasági tárgyalások a nemzeti kerekasztal végkimenetelét illetően nem játszottak meghatározó szerepet, sőt jóformán semmilyen híradás nem jelent meg róluk. E tanulmány szerzője elsősorban a II/1-es (gazdasági válság, eladósodás,

szerkezeti átalakítás, infláció, stb. kezelésének, stratégiai kérdései) albizottságban való személyes részvétele alapján rendelkezik információkkal, ugyanakkor talán ez is érdekes betekintést engedhet a tárgyalások fontosabb kérdéseibe.

A Hazafias Népfront koncepciója és a „harmadik oldal” összefoglaló álláspontja

A II/1-es albizottság munkájáról alapvetően nagyon kevés dokumentum maradt fenn, ezek egyike a Hazafias Népfront által kiadott irányelvek tárgyalóinak a gazdasági albizottságban képviselendő álláspontjára vonatkozott, mely dokumentum Asztalos Lászlótól, a Gazdaságpolitikai Bizottság elnökhelyettesétől származott. Bár e dokumentum csupán egyetlen szervezet álláspontját tükrözi, valójában jellemző volt az egész harmadik oldal véleményére. Ezért, valamint azért is célszerű megismerni, hogy lássuk, a rendszerváltás során végül is követett neoliberais gazdaságpolitikával szemben voltak másféle elképzelések is.

Az irányelvek főbb kitételei közül csak a témánkhöz szorosabban kötődő pontokat idézem:

„(1) A HNF nem ért egyet az »Állam« gazdaságból történő kiszorítását hangoztató nézetekkel. Igaz azonban, hogy ehhez nem elegendő a jelenlegi, a társadalom illetve a gazdálkodók életét irányító államapparátus egyes intézményeinek átszervezése, s a vezetőség felfrissítése. A feladat ennél nagyobb: az államapparátus modern piacgazdaságot szolgáló funkcióinak és jogainak pontos körülírását kell elvégeznünk. [...]

(3) A HNF fel kívánja értékelni a belföldi piac jelentőségét, mivel a hazai »megedződést« a nemzetközi versenyképesség előfeltételének tartja. A vállalkozás ösztönző konjunktúrapolitikával és a szelektív monetáris expanzióval növelni akarja a piaci kínálatot, a termelők létszámát és erejét, a globális – elsősorban a költségvetést érintő – restriktíóval és a pénz értékállandóságának védelmével

Népfrontból, a Szakszervezetek Országos Tanácsából és civil szervezetekből álló konglomerátum alkotta. Az Ellenzéki Kerekasztal tagjai a következők voltak: Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZST), Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP), Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája (FSZDL) (megfigyelőként), Magyar Demokrata Fórum (MDF), Magyar Néppárt (MNP), Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP). A harmadik oldal tagjai a következők voltak: Baloldali Alternatíva Egyesülés, Hazafias Népfront, Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Magyar Nők Országos Tanácsa, Münnich Ferenc Társaság, Szakszervezetek Országos Tanácsa.

pedig meg kívánja őrizni a fizetőképes kereslet valóban korlátozó és szelektáló szerepét, illetve erejét. [...]

(5) A HNF különböző tulajdon-formák sokszínűsége mellett van: a hadiiparra, a nagybankokra és biztosítókra kiterjedő állami tulajdon, illetve többségi részesedés mellett támogatja a valódi szövetkezetek tömeges alakulását és az egyéni tulajdon térhódítását, továbbá a különböző típusú tulajdonosok vegyes tulajdonát is. Alapvető rendezőelvnek azt tekinti, hogy a termelési eszközök olyan tulajdonviszonyok közé kerüljenek, ahol azokat optimálisan lehet működtetni.

6) A HNF az állami vagyon új tulajdonosaiként elsősorban, illetve többséggel hazai tulajdonosokat kíván üdvözölni. A külföldi tőke tömeges megjelenését csak átgondolt, a társadalom által jóváhagyott program alapján látja politikailag elfogadhatónak.

(7) A HNF nem fogadhatja el az egyetlen tulajdonforma kizárólagossága vagy dominanciája melletti érveléseket. Így el kell utasítani a harmadik oldal azon szervezeteinek igényét is, melyek szerint pl. a munkásönigazgató tulajdoni formát kellene bevezetni valamennyi magyar állami vállalatnál.

(8) A HNF nem érthet egyet a jelenlegi átalakulási törvény menedzser-tulajdonlást, illetve kereszt-tulajdonlást elősegítő szabályaival.

(9) A HNF-nek különösen hangsúlyoznia kell, hogy vissza kell pótolnunk az egészségügyben, oktatásban, kultúrában, nyugdíjrendszerben eddig »elspórolt« tartalékokat. Az állami vagyon átalakításánál tehát meg kell akadályozni a köztulajdon elkótyavetyélését, mert akkor nem lesz miből pótolni az említett hiányokat.

(10) A HNF nem utasítja el a külföldi működő tőke bevonására irányuló törekvéseket, ám nem hajlandó azonosulni az ország újjáépítését és modernizációját elsősorban külföldi tőkétől váró nézetekkel sem. Álláspontja szerint a külföldi tőkének fontos, kiegészítő szerepe lehet hazánk megújulásában.

(11) A HNF alapvető jelentőségűnek tartja a szövetkezeti mozgalom megújítását, és a valódi szövetkezés elveinek helyreállítását. Ezzel összefüggésben támogatja a jelenlegi kolhoz-típusú szövetkezetek önkéntes, a tagság minősített többsége által jóváhagyott, a helyi, adottságoknak jobban megfelelő »alacsonyabb« szintű szakforgalmazási-, beszerzési-, értékesítési stb. szövetkezetekké való átalakulását.

(12) A HNF támogatja az állami gazdaságok társasági formába való átalakulását, ám ezeknél különösen fontosnak tartja az ott dolgozók vagy/és ott lakók többségi tulajdonosi részesedését megtestesítő ún. népi részvények bevezetését. Az intenzív és kisközösségi művelés lehetőségeinek fokozottabb megteremtését össze kell kapcsolni a bérlők kiszolgáltatottságainak felszámolásával, a kölcsönös jogok és köteleességek mintaszerződéseinek elfogadásával.

(13) A HNF visszautasítja a jelenlegi szövetkezetek és állami gazdaságok általános felszámolására, szétverésére vonatkozó igényeket, ám nem tudja támogatni a jelenlegi termelőszövetkezet-típus erőszakolt és általános védelmét sem. [...]

(16) A HNF fontosnak tartja az állami vagyon (a köztulajdon) reális mérlegeinek felállítását, majd a kincstári funkciót ellátó elkülönített tőke-költségvetés (állami vagyonkezelés) létrehozását. Elengedhetetlennek tartjuk a jelenlegi állami tulajdon átalakulása folyamán befolyó összegek folyó költségvetéstől elkülönített kezelését is. [Kelt: Budapest, 1989. július 4., Asztalos László, a Gazdaságpolitikai Bizottság elnökhelyettese.]

Miközben az MSZMP és különösen az Ellenzéki Kerekasztal domináns pártjai a gazdasági problémák gyökerét a rendszerben, a megoldást pedig elsősorban a gazdasági rendszer átalakításában, a radikális reformokban látták, a harmadik oldálnak ettől lényegesen eltérő álláspontja volt. Az általuk készített elemzés átfogó módon foglalta össze a gazdasági problémák okait, a válságot »elsősorban a hetvenes évek közepétől tartó sorozatosan

rossz gazdaságpolitikai lépések eredményének” tulajdonította, amelyben „a belső politikai és gazdasági mechanizmus nem megfelelő működése” és a külső körülmények alakulása is szerepet játszott. A tárgyalások fontos témaköre volt az országot nyomasztó adósság kezelése. Ezzel kapcsolatban a harmadik oldal koncepciója úgy fogalmazott: a felhalmozott adósság realitás, ugyanakkor az eladósodási folyamatot elősegítő gazdaságpolitikával azonnal szakítani kell. A Komár Lajos, az MNB volt alelnöke (a tárgyaláson a Hazafias Népfront képviselője) által készített dokumentum radikális és azonnali beavatkozás helyett azt tartotta fontosnak, hogy „a magyar gazdaság utolérje önmagát”, és hosszú távon együtt tudjon élni az adóssággal.

Összességében az albizottságban nemigen voltak viták, mert a gazdaságpolitikai kérdések igazából csak a harmadik oldalt érdekelték, ahol többé-kevésbé egyet is értettek a problémák megítélésében. Az EKA képviselői kevés aktivitást mutattak, amennyiben mégis – az MSZMP képviselőivel együtt –, a radikális reformok álláspontjára helyezkedtek. Akadtak persze kivételek: egy másik albizottságban a KDNP képviselőjében Szakolczai György lényegében a harmadik oldalhoz hasonló álláspontot képviselt és védett meg, de ugyanez feltételezhető Kádár Béláról és Botos Katalinról (MDF) is.

A potenciális kormánypártok privatizációs koncepciói

A Magyar Demokrata Fórum elképzelései

A Magyar Demokrata Fórum programjának tervezete 1989 októberében készült el, annak gazdasággal és mezőgazdasággal foglalkozó részét¹³ Árva László, Bod Péter Ákos, Bogárdi Zoltán, Botos Katalin, Botos József, Cséfalvay Zoltán, Diczházi Bertalan, Gulácsi Gábor, Havas Gábor, Nagy Zoltán, Nikodémusz Antal, Papp József, Szabó Tamás, Széles Gábor, valamint az energetikai, közlekedési és más

szakmai munkacsoport tanulmányai, illetve egyéb szakértők véleménye alapján Bod Péter Ákos szerkesztette.

A szerzők az MDF privatizációs stratégiáját a következőképpen fogalmazták meg: „Az MDF egész gazdasági stratégiája arra irányul, hogy erős, autonóm egyének és azok önkéntes társulásai, vállalkozásai mozgassák a gazdaságot. Ezért szükségesnek tartjuk a mai kiterjedt állami tulajdon visszaszorítását a magántulajdon és az önkormányzati formák javára, a későbbiekben is fennmaradó köztulajdoni körben pedig a társadalmi ellenőrzés helyreállítását. Az állami vállalatok eladásának, átadásának és átszervezésének gazdag nemzetközi tapasztalatai vannak. Ezek mind arra intenek, hogy a vagyon- és versenyvédelmi szempontokra, valamint a társadalmi igazságosság és elfogadhatóság szempontjaira messzemenően ügyelni kell, különösen olyankor – miként hazánkban is –, amikor a gazdaság meghatározó szektoráról van szó. A helytelenül, kapkodva, vagy durva igazságtalansággal végrehajtott privatizálás nehezen helyrehozható torzulásokat idézhet elő a társadalom vagyoni (és így hatalmi) viszonyaiban és a gazdaság szervezetében. Az 1989 során nekilendült »spontán privatizáció« máris elég intő példával szolgál. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a megindult folyamatoknak különféle súlyos veszélyei vannak. Így az MDF-nek – mint felelős társadalmi mozgalomnak – programjában megoldást kell találnia e veszélyek minimalizálására és a lehetőségek legértelmesebb kihasználására is.”¹⁴

A legfőbb veszélyek között a következőket azonosította a szöveg: a nagyszervezetek piaci monopóliumának kialakulása, a volt funkcionáriusok hatalomátmentése, az egyenlőtlenül eloszló magánvagyonok miatt a polgárok széles körének vagyonszerzésből való kizsorulása, valamint a verseny védelmét szolgáló intézmény-

október. Felelős kiadó: Antall József. Szerk. Kulin Ferenc. A szöveggondozásban részt vett: Gergely András, Nagy József Zsigmond. Gazdaság, mezőgazdaság fejezet (Bod Péter Ákos, Széles Gábor, Szabó Iván, Szabó Tamás), 31–98.

¹⁴ Uo. 59.

¹³ A Magyar Demokrata Fórum programja, 1989.

rendszer kialakulatlansága.¹⁵ „Az állami tulajdon átszervezése, magánkézbe adása (privatizálása) során nem célunk az, hogy a folyamat gazdagok szűk körét és vagyontalanok millióit eredményezze. Ellenkezőleg: azt szeretnénk, ha a magántulajdonosok köre minél szélesebb lenne, s hogy az állami vagyon átszervezése segítse a tulajdonos polgárság megerősödését, továbbá juttassa vagyonhoz a helyi önkormányzatokat, a kórházakat, egyetemeket, közalapítványokat. Az állami vagyon eladásakor meg kell követelni azt, hogy külföldi csak reális áron jusson vagyon birtokába. Tekintettel a hazai megtakarítások csekély voltára, az áron való eladás szigorú megkövetelése persze lassítaná az állami tulajdon részarányának mérséklését. Kedvezményt azonban nem egy szűk csoportnak, hanem elsősorban az adott vállalatnál dolgozóknak, a helyi önkormányzatoknak, a közalapítványoknak lehessen nyújtani – adókedvezmény, vagy olcsóbb hitel formájában. *Ezért a gazdaságilag valóban ésszerű és társadalmilag ellenőrzött privatizálás mellett foglalkozunk állást*” – szögezte le határozottan a dokumentum.¹⁶

A tervezet világossá tette azt is, hogy a közvagyon a nemzet vagyona, afölött a nemzet „demokratikusan választott népképviselői testületei” útján tudja gyakorolni a jogait.¹⁷ Hangsúlyosan jelent meg a szövegben az a gondolat is, hogy az átalakulás során a gazdaság működőképességének és a társadalom elfogadhatóságának szempontjaira egyaránt ügyelni kell. Ennek kapcsán konkrétan tér ki a mezőgazdasági földtulajdon „privatizálásának (reprivatizálásának)” kérdésére. E részben a gazdálkodók földhöz juttatása mellett annak megalapítása is megjelent, hogy „a mai szövetkezetek egy jó része kielégítően működik”, valamint hogy „a kampányszerű átalakítás súlyos veszteségeket idézhetne elő”.¹⁸ A javaslat ezen a területen sem „minden áron történő privatizálást” tart szükségesnek, ehelyett az a fontos, hogy „olyan ütemben kerül[jön] át a farmergazdaságba a föld,

és olyan mértékben csökken[jen] a nagyüzem aránya, ahogy az emberi, piaci és gazdaságossági viszonyok azt lehetővé teszik”.¹⁹

Az MDF privatizációs programja tehát egy kiegyensúlyozott, megfontolt és a társadalom széles rétegeinek igényeit kielégíteni törekvő koncepciót fogalmazott meg, valamint hosszú távon is állami tulajdonban akarta tartani a stratégiai ágazatokat. Mindebből azonban igen kevés maradt meg akkor, amikor az első szabad választások során a párt a legtöbb szavazatot kapta, és a kisgazdákkal, valamint a kereszténydemokratákkal együtt kormányt alakíthatott.

A Szabad Demokraták Szövetségének programja

Az MDF 1989-es koncepciójától lényegesen eltért az SZDSZ 1991-ben készült gazdasági programja, amely a gazdasági bajokat nagyrészt a tulajdonviszonyok helyzetéből vezette le, és továbbra is a minél gyorsabb privatizációt irányozta elő. A *liberális megoldás* címen 1991 májusában megfogalmazott szöveg privatizációra vonatkozó részében a megfogalmazók lassúnak ítélték a magánosítás folyamatát, amelyért elsősorban az MDF vezette kormány politikáját tették felelőssé. „A privatizáció nem azért lassú, mintha a csekély hazai megtakarításokkal vagy a mérsékelt külföldi befektetói érdeklődéssel összefüggésben máris korlátokba ütközött volna. A privatizációs kínálat egyelőre a potenciális hazai és külföldi kereslet mögött is elmarad. Ennek az az oka, hogy a kormány államosította, végletesen központosította a privatizációt, s ezzel lelassította a beavatkozása nélkül is zajló irányzatokat, ezzel szemben alig tett valamit a hatókörén továbbra is kívül maradt folyamatok gyorsításáért vagy újak indításáért.”²⁰

Az elemzés szerint a kormányzat előzetes koncepciói helyett menet közbeni

¹⁵ Uo. 59–61.

¹⁶ Uo. 61.

¹⁷ Uo. 62.

¹⁸ Uo. 66.

¹⁹ Uo. 68.

²⁰ *A liberális megoldás. A Szabad Demokraták Szövetsége gazdasági válságkezelő programjának tézisei*, 1991. május. Szerk. Greskovits Béla. 21.

vagy utólagos beavatkozások halogatják vagy állítják le a folyamatot. A szerzők úgy gondolták, hogy inkább az állam privatizációs szerepének korlátozására van szükség, a magánosítás kezdeményezésében a vállalatoknak és a pénzintézeteknek szánták a döntő befolyást. Hangzatos és jól kifejező mondattal: „Mindent meg kell tenni a privatizáció privatizációjáért és annak érdekében, hogy bővüljön a privatizációt üzleti alapon bonyolító, specializált vállalati kör, és versenyszférává váljon a privatizációs piac.”²¹

A válságkezelő programot készítő munkacsoport vezetője Tardos Márton közgazdász (akkor SZDSZ-es országgyűlési képviselő) volt. A programot Greskovits Béla közgazdász (a KOPINT-DATORG, Konjunktúra-, Piackutató- és Informatikai Intézet munkatársa) koordinálta, a téziseket is ő állította össze. A válságkezelő programhoz tanulmányokat és háttéranyagokat készített a vitában aktívan részt vevők meglehetősen széles köre. A névsorban találjuk a párt országgyűlési képviselői (Kis János, Juhász Pál, Kóródi Mária, Solt Ottilia, Soós Károly Attila, Tardos Márton, Wekler Ferenc) mellett többek között a KOPINT-DATORG (Antal László, Greskovits Béla stb.), a Pénzügykutató Részvénytársaság (Petschnig Mária Zita stb.), az MTA Közgazdaságtudományi Intézet (Bauer Tamás, Laki Mihály stb.), a Gazdaságkutató Intézet (Vértes András), a Magyar Nemzeti Bank (Riecke Werner), a Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem (Varga Júlia), az ELTE Jogtudományi Kar (Cs. Kiss Lajos), a Fővárosi Önkormányzat (Kemény István stb.), az ELTE Szociológiai Intézet (Orosz Éva), az MTA Regionális Kutatások Központja (Csefkó Ferenc, Pálné Kovács Ilona), az MTA Szociológiai Kutató Intézet (Szalai Júlia stb.) és a Munkaügyi Kutató Intézet (Laky Teréz stb.) szakértőit is.

A névsorra tekintve megállapítható, hogy az SZDSZ-nek igen széles kapcsolatai voltak a kutatóintézetek szakértői körében és az MNB-ben is. Az sem csodálható, hogy a rendszerváltás gazdaságpolitikája

tulajdonképpen az ő koncepciójuk szerint zajlott. Mindehhez igen komoly támogatást kaptak különböző nemzetközi szervezetektől – mint például a Világbank –, amelyek reformokért cserébe kölcsönökkel látták el Magyarországot.

Az IMF és a Világbank kölcsöneinek szerepe a magyar gazdaságpolitikában és privatizációban

Az 1982-es IMF-hez való csatlakozásnak elsősorban az ország likviditási problémáinak megoldásában (vagyis a fizetési képesség elkerülésében) volt szerepe, míg a világbanki kölcsönök szerkezetátalakítási célokat szolgáltak. A Világbank 1982 és 1990 között húsz programhitellel támogatta a gazdasági reformokat Magyarországon. Az egyenként 25 és 200 millió dollár közötti hitelcsomagok a gazdaság szinte minden ágazatát érintették. E programok karakterére jó példa az 1988. évi 200 millió dolláros ipari szerkezetátalakítási kölcsön, amelynek fő célja a konvertibilis fizetési mérleg hiányának fokozatos csökkentése. A kölcsön fejében Magyarország vállalta a vállalkozások alapításának új szabályozását (a társasági törvény elfogadását), a veszteséges vállalatok felszámolását, a verseny erősítését, az import és az export, továbbá az árak liberalizálását, a tőkepiac létrehozását, a közvetlen külföldi tőkebefektetések ösztönzését. Látható, hogy a Világbank kölcsönfeltételei egybeestek a radikális reformmozgalom követeléseivel – és ez nem véletlen, a reformerek tudatosan ajánlottak fel reformokat a kölcsönökért cserébe.

A magyar kormány és gazdaságpolitika, valamint a Világbank kapcsolatát érzékelteti az az 1991 márciusában, feltehetően Kupa Mihály által írott szándéklevél, amely az Antall-kormány gazdaságpolitikáját, ezen belül privatizációs politikáját taglalja részletesen. A szándéklevelek alapvetően a Világbank kéréseit tartalmazták a nyújtott kölcsönök fejében, de ez sohasem a Világbank (más kölcsönök esetében az IMF) kérése formájában jelent meg, hanem a kölcsönt kapó ország, ez esetben Magyarország kormányának

²¹ Uo. 78.

szándékaként (innen a *szándéklevél* elnevezés). A konkrét esetben egy vállalati szerkezetátalakítási kölcsön és egy privatizációs kölcsön fejében ajánlottuk fel a gazdasági és tulajdoni szerkezet gyors átalakítását.

A levél abból a meggyőződésből indult ki, hogy a strukturális reform végrehajtásának felgyorsítása már középtávon (két-három éven belül) megalapozza a tartós növekedést, amely segít elviselhetőbbé tenni az átmeneti életszínvonal-csökkenést, amely 1991-re már nyilvánvalóvá vált.

A levél kifejtette, hogy a tulajdonosi funkciók hiánya a fő oka annak, hogy az állami vállalatok tartósan nem képesek reagálni a gazdaságliberalizálási és decentralizálási folyamatra, ezért a kormányzat állami vállalatokra vonatkozó reformprogramjának egyik fő célja, hogy elmozduljon a piacgazdaság felé, melyben a termelőszekők magántulajdona és irányítása dominál. E cél elérése érdekében a kormányzat hosszú távon gyakorlatilag az egész állami szektort privatizálni szándékozott. Középtávú célként azt tűzte ki, hogy 1993-ra a kompetitív szektorban az állami tulajdon aránya az eszközérték 50%-a alá csökken.

A privatizáció elsődleges célja az állami vállalatok életképességének és hatékonyságának javítása és a gazdaság kompetitív tényezőinek erősítése. A másodlagos célok közé tartoznak: bevételszerzés a kormányzat számára, az államadósság csökkentése érdekében; a hazai tőkepiac fejlesztése; a tulajdonosság elterjesztése a hazai lakosság széles köreiben, beleértve a kisbefektetőket és az alkalmazottakat. A privatizáció előnyeinek maximális kihasználása érdekében a kormányzat a legnagyobb prioritást a hatékonyságnak adja a másodlagos célokkal szemben. Bár esetenként más és más lehet a helyzet, általában a stratégiai befektetők fognak előnyt élvezni, akik tőkeérdekeltséget vállalnak a cégben és nagyobb befolyást és ellenőrzést gyakorolnak a vállalatvezetés felett – írta Kupa.

A levél azt is hangsúlyozta, hogy a kormányzat el van szánva, hogy nem nyújt

mentőövet a vállalatoknak, mint azt a múltban tette, és nem vesz részt a szerkezetátalakításban, hacsak az nem abszolút elkerülhetetlen.

A szándéklevél kifejezte, hogy a kormányzat a szerkezetátalakítás felgyorsítása érdekében nagyobb mértékben kívánja használni a csődeljárás rendszerét – ennek érdekében javított csődtörvényt terjeszt be a Parlament elé 1991 áprilisáig. Ez a törvény megszünteti az állami szanálás jogi intézményét, konkrét határidőket állapít meg a csőd- és felszámolási eljárások különböző szakaszaira, egyszerűsített eljárást ír elő azokra az esetekre, ahol az érintett eszközök a felszámolási eljárás költségeinek fedezésére sem elegendők és a nemzetközi szokásokhoz hasonló prioritási sort határoz meg az egyes hitelezői kategóriák tekintetében.

A szándéklevél szerint a kormányzat úgy gondolta, hogy többségi részesedést tart meg bizonyos ágazatokban – főleg a bankszektorban, a távközlésben, az elektromos iparban, a központi fűtésben és a természeti erőforrásokkal kapcsolatos iparágakban –, ahol bizonyos akcióknak (például a jogi szabályozórendszer kialakításának vagy a portfólió szerkezetátalakításának) kell megelőzniük az üzleti alapokra helyezést vagy a teljes privatizációt. Ezeken a területeken is gyorsan kezdeményezni kívánják azonban az előkészítő lépéseket.

Egy kortárs a rendszerváltás gazdaságpolitikájáról

Morita Tsuneo 1991-től a japán Nomura Kutató Intézet munkatársa volt Budapesten. 1998 decemberében, Krakóban került sor *Az új párbeszéd Közép-Európa és Japán között* című konferenciára a Japán Alapítvány szervezésében. Ezen elhangzott előadásának magyar nyelvű változatát a *Külgazdaság* c. lap közölte *A felemás piacgazdaság és a régi rendszer öröksége* címmel.²² Nemcsak Magyarország, hanem Csehország és Lengyelország rendszerváltási tapasztalatait is feldolgoz-

²² Morita Tsuneo: A felemás piacgazdaság és a régi

va fejtette ki véleményét az átmenet gazdaságpolitikájáról, koncepcióiról és az átalakulást kísérő korrupcióról is.

Morita szerint számos közgazdász azt hitte, hogy az úgynevezett tervgazdaságból a piacgazdaságra való áttérés viszonylag rövid idő alatt végrehajtható, feltéve, hogy a kormány képes erőteljesen liberalizálni a gazdasági folyamatokat, felgyorsítani a privatizációt és létrehozni a piacgazdaság jogi infrastruktúráját. Ebből kiindulva mind az IMF, mind az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) szakértői ezeket a szempontokat vették alapul a piacgazdaságra való áttérés fejlődési mutatóiként, mintha a „piaci forradalom” ugyanolyan gyorsan végbemehetne, mint a „szocialista forradalom”.

„Vajon a nemzetközi szervezetek miért foglalkoznak annyit a piaci funkciókkal és hagyják teljesen figyelmen kívül az iparpolitikát?” – tette fel a kérdést. Szerinte döntő különbség van az ázsiai és az amerikai közgazdászok megközelítésében, ami bizonyára tükrözi a gazdasági fejlettség elért szintjét és az alkalmazott gazdaságpolitikát. „Az csak közgazdasági illúzió, hogy a piaci funkciók lényeges közgazdasági problémák megoldására alkalmasak. A gazdasági fejlődés valamennyi szintjén a piaci funkciók működésének mindig előfeltétele az abszolút gazdasági fejlődés megfelelő szintje és a piacpolitika soha nem helyettesítheti a fejlesztési politikát. [...] Nem hihető azonban, hogy bármely volt szocialista ország néhány éves átalakulás során csaknem teljesen magántulajdonon alapuló gazdasággá válhat. Amennyiben ezt bárki kijelenti, azonnal kétségbe kell vonnunk és rá kell kérdeznünk a kijelentés politikai szándékaira.”²³

A szerző az éppen aktuális – 1998-as – magyarországi választások következményeiből általános tanulságokat is levont: „Rendkívül érdekes megfigyelni, mennyire érvényüket veszítették Közép-Európa politikai helyzetének jelenlegi elemzése során az addig használt politikai sztereotípiák.

Ma, amikor az egykori baloldal erőteljesen a piacgazdaságot szorgalmazza, az egykori jobb pedig a szociálpolitikai elvek mind teljesebb megvalósítását.”²⁴

A rendszerváltás gazdaságpolitikájának gazdasági és társadalmi hatása

Gazdasági következmények

A rendszerváltás eredményeként Magyarországon kiépült a piacgazdaság intézményrendszere, létrejöttek a piacgazdasági irányítás feltételei, kialakult a magántulajdonra épülő gazdaság, az ország bekapcsolódott a fejlett ipari országok vérkeringésébe, majd 2004-ben az Európai Unió tagja lett. A kilencvenes évek végére az ország egyensúlyi helyzete átmenetileg stabilizálódott, és beindult egy, a nyugat-európai átlagot kétszeresen meghaladó gazdasági növekedés. A 2000-es években ugyanakkor részben a rendszerváltás során keletkezett, az ország gazdasági potenciálját érintő veszteségek, részben újabb gazdaságpolitikai hibák, majd az egész Európai Uniót megrázó, 2008-ban kezdődő gazdasági válság hatására a növekedés lelassult, az egyensúlyi problémák újból kiéleződtek, amelyet csak a 2010-es években sikerült orvosolni.

Az ipari teljesítmény a rendszerváltás után, 1992-ben érte el mélypontját, azóta – elsősorban a multinacionális vállalatok exporttevékenysége nyomán – erőteljesen fellendült, azonban az ipar belső kapcsolatrendszere stagnál, amit jelez, hogy az ipar belföldi értékesítésének volumene még a 2010-es évek végén is az 1992-es szinten áll.

A rendszerváltozás egyik alapvető, egész társadalmunkra meghatározó hatású területe a mezőgazdasági termelési viszonyok átalakítása volt. A lezajlott szervezeti változások (átalakulás, kiválás, szétválás) hatására a vállalkozások száma jelentősen emelkedett. Az átalakulás következményeként számos esetben romlott a nehezen létrehozott vertikális integráció (a termelés-feldolgozás összhangja), a termelés ho-

rendszer öröksége. *Külvgazdaság*, 1999/10, 43–59.

²³ Uo. 47–48.

²⁴ Uo. 57.

zama és jövedelmezősége, és megváltoztak az érdekviszonyok. Mindez nagyon jelentős piacvesztéssel járt együtt – jellemzően a keleti piacok leépülése jelentett komoly értékesítési gondokat. Az élelmiszeripari kapacitások kihasználása romlott, a termékszerkezet átalakítása számos erőfeszítés ellenére nem következett be.

A létrejött egyéni vállalkozások döntő többsége nem rendelkezett a vállalkozás megkezdéséhez, illetve folyamatos viteléhez, továbbfejlesztéséhez elegendő saját tőkével, így külső pénzforrások bevonására kényszerült, ami tovább rontotta a gazdálkodás körülményeit. A lezajlott folyamatokat jól jellemzi, hogy 1989 és 1993 között a mezőgazdasági termékek termelése 35%-kal, a gépi vonóerő-kapacitás 30%-kal, a műtrágya-felhasználás ötödére esett vissza. A mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők száma az 1992. évinek a felére csökkent, ez a tendencia érvényesült az erdőgazdálkodásban is. Az élelmiszer-feldolgozás szinte teljes privatizációját – racionális okokból – öt év alatt több mint 30%-os foglalkoztatás-csökkenés kísérte. A mezőgazdasági termelés visszaesése 1993-ban megállt, és azóta lassú – időnként ciklikus visszaesést is mutató –, átlagosan évi 2% körüli növekedés figyelhető meg.

A privatizáció, a liberalizáció és a nagyarányú tőkebeáramlás következtében Magyarországon duális gazdaságszerkezet alakult ki, amelynek egyik szektora egészében külföldi tulajdonú, exportorientált és a hazai gazdasághoz csak kevéssé kapcsolódik, másik szektora pedig többségében hazai tulajdonú, és alig fejlődik. E helyzet megváltoztatására a magyar kormány az utóbbi években (2010-es évek közepe-vége) tett erőfeszítéseket.

A rendszerátalakítás egyes mozzanatait rövid- és középtávon nem javították, hanem inkább rontották a vállalati szféra és az államháztartás egyensúlyát. A nemzetközi mércével is rendkívül szigorú számviteli törvény és csődtörvény az import szinte teljes liberalizálása közepette azt eredményezte, hogy tömegével mentek csődbe és kerültek felszámolásra vállalatok, olyanok

is, amelyek más politikával életképesse tehetők lettek volna. 1992-ben a befejezett csődeljárások 36%-a, 1993-ban 47%-a, 1994-ben 50%-a a gazdasági egység felszámolásával járt. Nem véletlen, hogy más közép-európai országok általában nem siettek e törvények meghozatalával, de még ott sem igyekeztek érvényesíteni, ahol már megszülettek (Csehszlovákia, Lengyelország). Egyedül Magyarországot jellemezte a nyugati (olykor még azoknál is szigorúbb) normák sietős alkalmazására irányuló törekvés.

A csődsorozat jelentősen rontotta a bankok hiteleinek minőségét, egyidejűleg azal, hogy a pénzügyi törvény a korábinál sokkal szigorúbb tőkemegfelelési feltételeket írt elő. A pénzügyi törvény alkalmazása nyomán a nagy kereskedelmi bankokról kiderült, hogy technikailag fizetéseképtelenek, s a korábbi jelentős adó, illetve állami osztalékfizetés helyett hatalmas támogatási igénnyel léptek fel. Az ellentmondást a bankkonszolidációval lehetett feloldani, ami évi közel 100 milliárd forinttal (a bevételek 10%-ával) terhelte a költségvetést.

A csődök miatti bevételkiesés, a kiadások növekedése, részben a munkanélküliség, részben a bankkonszolidáció miatt a költségvetés hiánya növekedni kezdett. A jegybanktörvény ugyanakkor előírta, hogy a költségvetés hiányát csak a pénzpiacról lehet fedezni. A jegybanktörvénynek a maastrichti ajánlások szellemiségét követő előírásai azt jelentették, hogy a költségvetési deficit alacsony kamatozású jegybanki finanszírozását drága, magas kamatozású államkötvényekkel cserélték fel. A költségvetési hiány államkötvényekkel való fedezése és a magas kamatlábak hatására a belső államadósság igen gyors ütemben növekedni kezdett. A kamatfizetési kötelezettség 1997-ben például a költségvetési kiadások harmadát tette ki. Ez a helyzet lassan változott: lényeges javulás részben a külföldi tulajdonú vállalatok exporttöbblete, részben a magyar kormány költségvetési egyensúlyra való törekvése nyomán a 2010-es években következett be.

Társadalmi hatások

A rendszerváltás gazdaságpolitikája következtében az ország gazdasági teljesítménye nagymértékben csökkent. A gazdasági visszaesés nyomán a foglalkoztatottak száma az 1989 és 1995 között 5,5 millióról 4 millióra csökkent. A munkahelyek közel egyharmadának megszűnésére Magyarország statisztikailag írott történelemben – beleértve forradalmakat, világháborúkat – még nem volt példa. Hasonlóképpen a rendszerváltás során a munkanélküliség 3-4 év alatt 13%-ra növekedett, és később is csak nagyon lassan mérséklődött. Jelentősebb változást csak a 2010-es években lehetett elérni, részben a külföldi befektetések munkaerőigénye, részben a kormány foglalkoztatáspolitikája (köz munkák) révén, de amiatt is, hogy több százezer fiatal az Európai Unió nyugati felében vállalt munkát.

A gazdasági átalakulás polarizálta a társadalmat. Felemelkedési lehetőséget nyújtott azoknak, akik jelentős mennyiségű és versenyképes tulajdonhoz jutottak a magánszektorban, vagy ennek a szektornak a közvetlen szolgáltatóiként kapcsolódtak be az új struktúrákba. A különféle becslések szerint ez a csoport nem haladja meg a társadalom 8-10 százalékát. A rendszerváltás egyértelmű „nyerteseinek” köre ennél persze lényegesen szélesebb, de így sem több a társadalom egyharmadánál. Sokan vannak, akik vesztesek voltak 1989 és 1996 között, ám az azóta kialakult gazdasági növekedésben javítani tudtak korábban megrendült anyagi helyzetükön.

Nem alakult ki szélesebb polgári réteg, sőt a korábban viszonylag stabil életfeltételekkel rendelkező középosztály egy része is lesüllyedt. Széles az a kör, amelyet a rendszerváltás vesztesének tekinthetünk. A rendszerváltást a jövedelmek teljes átrendeződése követte. Az egy főre jutó jövedelem alapján számított két szélső jövedelmi tized közötti szorzó az 1990 körüli 4-4,5-szeresről 1999-re 8-9-szeresre emelkedett. A jövedelmek jelentős csökkenése következtében romlott a lakosság táplálkozása, az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás csökkent (az egy főre jutó tápanyagfogyasztás, kJ-

ban számolva mintegy 13%-kal esett vissza). A napi fehérjefogyasztás egy főre számított értéke mintegy 16%-os csökkenést mutat. Az egy főre jutó húsfogyasztás 81 kg-ról 68 kg-ra, a tejfogyasztás 190 literről 137 literre csökkent. Az egy főre számított átlagfogyasztáson belül nőtt a különbség a lakosság alsó és felső jövedelmi rétegeibe tartozók egy főre jutó fogyasztása között, különösen az értékes termékek tekintetében (mint a tej- és tejtermékek, a hús, a zöldség és gyümölcs fogyasztásában).

Jól kimutatható, hogy a nagy jövedelmi különbségek kialakulása mely csoportokat hozta kedvezőbb, és melyeket kedvezőtlenebb helyzetbe. Kereseti előnyre tettek szert a szellemi munkát végzők, a magasabb végzettségű diplomások, és különösen a pénzügyi tevékenységet folytatók. Előbbiek javára nyílt az olló a külföldi és a hazai tulajdonú vállalatoknál dolgozók keresetei között. Különösen elmaradtak az átlagtól az alacsony jövedelmű ágazatokban (textilipar, oktatás, egészségügy) dolgozók. Nöttek a regionális különbségek, a külföldi befektetések fő célzónájának számító Észak-Dunántúltól és Budapesttől egyre inkább leszakadtak az alföldi, a dél-dunántúli és az észak-magyarországi települések. Méltatlanul kedvezőtlen helyzetbe kerültek az alacsony jövedelmű többgyermekes családok, mivel a jövedelemszabályozás nem vette tekintetbe az eltartottak számát, illetve a létfenntartási költségek átlagosnál jóval gyorsabb növekedését.

A tartósan munka nélkül maradóknál is jobban sújtotta a rendszerváltozás a hazai cigányságot. Ennek oka, hogy a cigányok többsége több olyan csoporthoz is tartozik, amelyet hátrányosan érintett az átalakulás (alacsony képzettségűek vagy teljesen szakképtelenek voltak; korábban sokuknak a leépült nehéz- és építőipar adott munkát; rendszerint a nagycsaládok kategóriájába tartoznak; valamint különösen sokan élnek közülük a válság sújtotta Észak-Magyarországon).

Összefoglaló

A rendszerváltás gazdaságpolitikája hatalmas, harminc év után is jól érzékelhető gazdasági és társadalmi károkat okozott az országnak. Jelen elemzéssel azt igyekeztünk bizonyítani, hogy az eseményeknek ilyenfajta lefolyása nem volt végzettszerűen elkerülhetetlen – ha mást nem is említünk példaként, de egyéb volt szocialista országokban is kisebb veszteséggel tértek át a piacgazdaságra. Történelmietlen a „mi lett volna, ha...” felvetése, az azonban bemutatásra érdemes, hogy minden időben volt más választási lehetőség, ami rámutat arra is, hogy a jelenben is vannak alternatíváink, és a jövőnk attól függ, hogy most milyen döntéseket hozunk.

Kétségtelen, hogy a rendszerváltás gazdaságpolitikáját jelentős erők befolyásolták. A magyar közgazdasági gondolkodást mindenkor meghatározó közgazdász elit uralta a közgazdasági kutatóintézeteket, egyetemeket, szaklapokat, és jelentős befolyása volt egyes minisztériumokban (főleg a Pénzügyminisztériumban), a Magyar Nemzeti Bankban és az Országos Tervhivatalban.

Azoknak a gazdaságpolitikai hibáknak a gyökerei, amelyek a rendszerváltás gazdasági döntéseit is meghatározták, visszavezethetők egészen az 1968-as gazdasági reformelképzelésekig. Mint említettük, ekkor is két koncepció között lehetett választani, és a koncepciók versengésében azok voltak erősebbek, azok voltak jobban „bekötvé” a politikához, akik egy steril, életidegen, a valós helyzettel nem számoló koncepciót alakítottak ki, amely természetes módon vezetett társadalmi feszültségekhez.

Abban az időben – ahogy az elmúlt évszázadban majdnem mindig – a növekedés fő korlátját a tőkés külkereskedelmi egyensúly, vagyis a „kemény” valuta hiánya okozta. Ezt tudomásul véve olyan tőkés exportorientált politikát kellett volna folytatni, ami biztosítja az ország megfelelőre méretezett

gazdasági növekedését és műszaki korszerűsítését. (Erre egy anyagában az Országos Tervhivatal egyik elnökhelyettese, Drecin József még a hatvanas évek végén javaslatot tett, minden eredmény nélkül.)

Mint ismeretes, a mezőgazdaság az erőszakkal végrehajtott újra szövetkeztetés után jelentős támogatást kapott a nagyüzemi termelés korszerűsítésére, a háztáji engedélyezésével pedig mind gazdasági, mind politikai szempontból elfogadott, eredményes és a külföld által is elismert rendszer jött létre. (Ugyanezt az iparban is, a már említett háttérpar megteremtésével meg lehetett volna lépni.)

A magyar történelem visszatérő problémája az irreális célok kitűzése, az ezek nem teljesítése miatti elégedetlenség, valamint a türelem hiánya. Fontos igazság pedig, hogy a jó gazdaságpolitikai döntések csak hosszú idő után hozzák meg eredményüket, míg a rossz döntések hatása néhány év múltán érzékelhető. Utóbbira jó példa az ország hetvenes évekbeli eladósodása, amelynek okai a statisztikai adatokból világosan kiolvashatók. Az arab-izraeli háború olajembargót, az pedig az olajárak égbe szökését, és egy általában véve hatalmas árhullámot eredményezett a világpiaccon. Ez az árhullám 20 százalékos cse-rearány-veszteséget okozott az országnak (az importárak ennyivel nagyobb mértékben nőttek, mint az exportárak), ennek hatására a tőkés külkereskedelemben 800 millió dolláros hiány keletkezett. Ebben a helyzetben – hitelfelvétel helyett – a gazdasági növekedés lényeges lassításával korlátozni kellett volna a „tőkés országokból” származó importot, és erősen támogatni az exportot. (Ha valamit ki lehet számolni és előre lehet jelezni a közgazdaságtanban, az a hitelfelvétel hatása.) A reformközgazdászok – ugyanazok, akik az irreális mechanizmusreformot is javasolták – ennek ellenére a hitelek felvételére biztatták a kormányt. A hitelfelvételt befolyásoló légkörről Erdős Tibor közgazdász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes

tagja a következőket írta: „A tényekhez az is hozzá tartozik, hogy a külső adósságok növelésének a tudomány részéről sem volt erős ellenzéke. [...] A tudomány körében sokan – a progresszív szárnyhoz tartozók közül is nagyon sokan, talán még többen – a külső adósságfelvétel gyors növelését támogatták. Kevés figyelmet szenteltek a hasznosan végrehajtható tőkeimport gazdasági előfeltételeire, illetve arra, hogy a tőkeimportnak mindig van – a konkrét feltételektől ugyan függő, de mégiscsak szigorú – felső határa [...]” Így folytatta: „gyakran hangzottak el olyan egyébként igaz megállapítások, hogy a nemzeti tőkeáramlás szerves része a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kibontakoztatásának, intenzifikálásának, hogy infláció idején jobb az adós pozíciójába kerülni, hogy mások is nagy összegben importálnak tőkét, hogy külső forrásokat kell bevonnunk stb. Hiányzott azonban a helyzet konkrét felmérése, sőt azoknak a nyugati irodalomban bőven fellelhető tanulmányoknak a feldolgozása is, amelyek nagyon alaposan elemzik a tőkeimport feltételeit, kockázatát, a túlzásba vitt külső adósságfelvétel következményeit.”²⁵

Az eladósodás érdemi nettó forrásbevonással nem járt, az újabb és újabb felvett hitelek – akármilyen is volt a hitel felvétel indoklása – a korábban felvett hitelek törlesztésére és kamataira mentek el. 1970. december 31. és 1989. december 31. között az ország dollár adóssága 14,4 milliárd dollárral növekedett, ebből a nettó forrásbevonás mindössze 1,2 milliárd dollár volt, a többi felhalmozódott kamat (11,3 milliárd) és árfolyamveszteség (1,9 milliárd). Értelmetlen tehát a kérdés, hogy mire költöttük a felvett hiteleket: a korábbiak törlesztésére.

A nyolcvanas évtized – Kádár említett „morgolódása” ellenére – folyamatos re-

formokkal és a külső adóssággal való küszködéssel telt el, miközben az ország gazdasága gyakorlatilag stagnált. Az egyébként ismert szerkezeti problémákat nem lehetett megoldani, mert az uralkodó közgazdasági nézetek szerint a változásoknak piaci hatásokra kellett volna bekövetkezniük. A szabályozók örökös változtatgatása a vállalati gazdálkodást egyszerűen lehetetlenné tette. Így jött el a rendszerváltás ideje, amikor is gyakorlatilag máról holnapra, a hazai vállalatok védelme nélkül liberalizálták a külkereskedelmet és az árakat, leépítették a támogatásokat, aminek vége a vállalati szféra összeomlása lett.

Bemutattuk, hogy a rendszerváltásban valamilyen formában részt vevő politikai erők között voltak olyanok, amelyek egészen más koncepciót – egy fokozatos gazdasági átmenetet – vázoltak fel, sőt a választásokat megnyerő MDF-nek is ez volt az eredeti koncepciója. Hogy a rendszerváltás mégsem ezen elvek mentén történt, annak az volt az oka, hogy az úgynevezett reformközgazdászoknak – pénzügyi lobbinak – akkora volt a súlya, hogy az általuk képviselt politikai nyomásnak az MDF sem tudott ellenállni. Az MDF-kormány bukása és az MSZP-SZDSZ koalíció hatalomra kerülése után teljes erejével kibontakozott a liberális koncepció, amely többek között a Bokros-csomagban, a privatizáció felgyorsításában – ezen belül stratégiai vállalatok (energetika) eladásában – nyilvánult meg. Minden fordulóponton lett volna jobb választás, léteztek a különböző elképzelések. Hogy azok mégsem jutottak érvényre, annak többek között oka volt a radikális reformokat – és ezzel egyben saját befolyásuk kiterjesztését – követelők szervezettsége, sokkal nagyobb politikai befolyása (a szak- és napisajtó teljesen a kezükben volt), amely jóval felülmúlta a talán számbeli többségben is lévő alternatív elgondolásokat képviselőket.

²⁵ Erdős Tibor: *A magyar gazdaság és a gazdaságpolitika fejlődése az 1968–1986 közötti időszakban. Következtetések a hosszú távú tervezés számára.* Kézirat, 1987. szeptember.

Borvendég Zsuzsanna

Gondolatok a gazdasági átmenetről

A szerző történész,
az ÁBTL kutatója

A szocializmus a kapitalizmusból a kapitalizmusba vezető legnehezebb út – szölt a korabeli vicc a pesti utcán, és mint a jó vicceknek általában, ennek is húsbavágóan komoly alapja volt. Gazdasági szempontból a kapitalizmusba való átmenet hosszú és rendkívül fájdalmas folyamatot jelentett, az ország elszegényedésével, munkahelyek megszűnésével, a forint elértéktelenedésével, családok ellehetetlenülésével járt. Az átmenet majd két évtizedig tartott, de az igazi krach csak akkor ütött be, amikor a politikai változások is bekövetkeztek. Politikai értelemben a rendszerváltás konkrét időponthoz köthető és egyértelmű cezúrának tekinthető, hiszen a diktatórikus államberendezkedést lecseréltük a népképviselői alapuló parlamentáris demokráciára. Gazdasági szempontból azonban kevésbé éles ez a határvonal. Eleve érdekes kérdésfelvetés lehet, hogy mikor kezdődik és mikor fejeződik be gazdasági értelemben a szocializmus lebontása. A gazdaságtörténészek az 1968-as új gazdasági mechanizmust még a rendszeren belüli reformkísérletként, a nyolcvanas évek liberalizációs lépéseit már a kapitalizálódás felé mutató

irányként értékelik (elég, ha a kétszintű bankrendszer megjelenésére, vagy a társasági törvény megalkotására, de még inkább a Nemzetközi Valutaalappal és a Világbankkal megkezdett tárgyalásokra és a hozzájuk való csatlakozásra gondolunk). Véleményem szerint a kapitalista gazdasági modell beszivárgása a szocialista valóságba már a hetvenes évek elejétől kézzelfogható. Karel Bartošek cseh történész messzebb megy ennél, szerinte a szocializmus urai kezdetektől a vadkapitalizmus logikája szerint cselekedtek: „Azok a pártok, amelyek a tőke hatalmának végét hirdetik, ugyanakkor a tőke logikája szerint cselekszenek. A pártvezetők és a szolgálatukban álló emberek ravasz vállalkozókként viselkednek, és a legcsekélyebb gátlás nélkül alkalmaznak bármely módszert, amely a »vállalkozás« hasznát és gazdagodását szolgálja. Úgy tűnik, hogy a kommunista apparátusok kapitalista vállalkozói tevékenysége különösen a második világháború után teljesedik ki.”¹ Mindez igaz, hiszen 1945 után komoly vetélkedés kezdődött Magyarországon is a pénzügyi források megszerzéséért a baloldali pártok (a kommunisták és a szociáldemokraták) között. Elsősorban a mozik üzemeltetéséért² és a zalai olajmezők megszerzéséért vívott harcra³ gondolok, de az is ismert, hogy a politikai rendőrség védelmében már 1946-ban részvénytársasági formában működő külkereskedelmi céget is létrehozta azzal a céllal, hogy a kommunisták csempészesével egészíthessék ki a pénzügyi forrásait.⁴ Általánosságban véve azonban ezek

¹ Karel Bartošek: *Vallanak az archívumok. Prága – Párizs (1948–1968)*. Budapest, Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2003, 91.

² Tóth István: A mozi a koalíciós pártok gazdálkodásában (1945–1948). *Múltunk*, 1993/4, 68–91.

³ Pál Zoltán: „Külföldről irányított szabotázsakció.” *Konceptiók per a MAORT ellen 1948-ban. Kommentár*, 2013/2, 54–67.

⁴ Molnár János: „A másodrendű vádlott”. Villányi

a jelenségek csak vadhajítások maradtak: rohamosan szovjetizálták a magyar gazdaságot, az államosítások miatt 1949-50-re a fent említett példák viaszosodtak, vagyis a szocializmus ekkor még nem hordozta magában a kapitalista gazdaság csíráit. Egy gondolat kísérlet erejéig azonban más megközelítésből nézve úgy is értékelhetjük az államosításokat, hogy a magántulajdon megszüntetésével létrejött az abszolút nagytőkés, akit még a szabadverseny kihívásai sem korlátoztak – az ország teljes vagyona felett egy szűk pártelit rendelkezett kvázi magántulajdonosként. Ha így értelmezzük a folyamatokat, igazat adhatunk Bartošek sorainak, és megkockáztathatjuk azt a kijelentést is, hogy a legkíméletlenebb vadkapitalizmus hódított teret Magyarországon a negyvenes-ötvenes évek fordulóján, amely ráadásul kizárta a kapitalista folyamatokba beépített kontrollt, a piacok szabályozó szerepét vagy a szakszervezeti mozgalmakat. Folytatva ezt a gondolatsort, felmerül a kérdés, hogy a két világrend közötti legfőbb különbséget valóban a szocialista–kapitalista gazdaság ellentétében kellene-e meghatározni: hiszen ebben az értelmezésben a szocializmus a kapitalizmus eddigi legszélsőségeiből megnyilvánulásának tekinthető, amelyben a tőketulajdonos profitmaximalizálásra irányuló törekvéseiben a politikai tőke, vagyis a hatalom kisajátítása is meghatározó szerepet játszik.⁵ Ezen a ponton lehetne a legkönnyebben lesöpörni az asztalról ezt a gondolat kísérletet, hiszen az első évtizedben látványosan a politikai tőke kovácsolására koncentráltak a kommunista vezetők, háttérbe szorítva a vagyoni értelemben történő profittermelést. Hiszen azzal, hogy a piaci szempontokat teljesen kizárták az ideológián alapuló tervutasításos rendszer érdekében – ráadásul erőszakos beavatkozással átalakították a társadalom szerkezetét, ellehetetlenítve a korábbi tu-

lajdonosi réteget és az értelmiséget (a hozzáértő szakembereket) –, éppen a tőkeérdekek sérültek a legkomolyabban. Hosszú távon azonban a hatalom megkaparintása a profit feletti kizárólagos rendelkezést és a hithű káderállomány kinevelését is biztosította, így önmagában ezt a körülményt sem tartom a gondolatmenet helyességét kizáró oknak. A hatvanas évektől ráadásul megfigyelhető egy olyan erőfelemelkedése, amely már egyértelműen a klasszikus kapitalizmus, vagyis a vagyoni tőke logikája szerint cselekszik – természetesen a szocialista „rend” keretei között, vagyis még mindig a versenyhelyzet teljes kizárásával. A gondolat kísérletnél maradván, az 1968-as új gazdasági mechanizmus erőteljes próbálkozás volt a szélsőségek viaszosítására, amely néhány év után elbukott, és helyette egy olyan folyamat indult el, amely határozottan és töretlenül vezetett a nyolcvanas évek végén bekövetkező rendszerváltás gazdasági „meghekkeléséhez”, vagyis az állami vagyon manipulált átjátszásához. Mindez olyan rendkívül összetett folyamat volt, amelynek átfogó elemzésére történészként nem vállalkozhatok – azonban jelen tanulmányban néhány megfontolásra érdemes gondolatot felvetés szintjén megfogalmazok.

1972-t fontos határkönek tartom a gazdasági rendszerváltás szempontjából. Érdemes elgondolkodni azon, hogy míg az 1968-as gazdasági reform eredményeiről és kudarcáról számos elemzés készült a rendszerváltás óta, a külkereskedelmet alapvetően befolyásoló 28/1972-es pénzügyminisztériumi rendelet következményei ismeretlenek, maga a jogszabály léte sem keltette fel a kutatók érdeklődését, pedig gazdasági, társadalmi és politikai történeti szempontból egyaránt alapvető változásokat indított el. Ez a jogszabály tette lehetővé, hogy a külkereskedelmi vállalatok egyedi engedély nélkül alapíthassanak cégeket a kapitalista Nyugaton. Ennek következtében a magyarországi külkereskedelmi elit olyan lehetőségek birtokába került, ami kivételesnek számított a blokkon belül. A rendeletet nem lehet függetleníteni az 1968-as gazdasági változásoktól, hiszen a vállalati önállóság

András elítélésének és rehabilitációjának rekonstrukciója. *Múltunk*, 2009/1, 100–137.

⁵ A gondolkodó ember óhatatlanul analógiát vél felfedezni a szocializmus idején az államosítások következtében létrejött tőkekonzentráció és a jelenlegi globális gazdasági viszonyok között, amikor a világ összes vagyonának több mint 80%-a az emberiség egy százalékának tulajdonában áll.

kiterjesztése, vagy az ár- és bérrendszer részbeni liberalizálása olyan környezetet teremtett, amely elősegítette a külkereskedelmi lobbival által szorgalmazott engedmények bevezetését. Ami pedig ennél is lényegesebb: a külkereskedelmi lobbisikere a reform bukása után is töretlen maradt, nincs jele a visszarendeződésnek, kiváltságaikat nem nyirbálták meg. A kutatás jelenlegi fázisában úgy tűnik, hogy az 1972-ben legalizált folyamatnak egyenes következménye lett a nemzetközi tőke térnyerése Magyarországon, és az így kialakult kapcsolatrendszerek jelentős szerepet játszhattak a privatizációk során is. Akár elfogadjuk a felvázolt gondolat kísérletet – vagyis azt, hogy a szocializmus nem volt más, mint a kapitalizmus egy szélsőséges megnyilvánulása – akár nem, 1972 után már egyértelműen tetten érhető a klasszikus kapitalizmus térnyerése Magyarországon. Ekkor megjelent a vállalkozási szabadság csírája – persze csak egy szűk kiváltságos rétegre korlátozva –, amely magával hozta a piacorientációt és a profitközpontúságot is. Nemcsak gazdasági értelemben volt fontos szerepe a rendeletnek, de jelentős titkosszolgálati előnyöket is rejtett magában, amelyet sikerrel aknázott ki a blokk hírszerzése.

A folyamat előzménye a külkereskedelem szovjetizálása volt, amely 1950-re befejeződött. A szatellitállamokhoz hasonlóan Magyarországon is létrejöttek a monopóliummal rendelkező szakosított külkereskedelmi cégek, amelyek akkora hatalomra tettek szert a hatvanas évekre, hogy ezen cégek vezetői rétegére, illetve a mögöttük álló pénzügyi elitre már önálló lobbicsoportként tekinthetünk. Érdekérvényesítő képességük sokszor erősebb volt, mint az iparvállalati lobbié, éppen ezért érdekes, hogy gazdaságtörténeti munkák nem említik ennek az erőnek a jelenlétét a magyar gazdaságban.

Az iparvállalati lobbis megjelenése a hatvanas évekre tehető, amikor lépéseket tettek a gazdaságirányítás hierarchiájának egyszerűsítésére, a vállalatokat közvetlenül a szakminisztériumok felügyelete alá helyezték, és ezzel párhuzamosan összevonták az ágazatonkénti termelőkapacitá-

sokat, amelynek következtében jelentősen csökkent a termelést végző vállalatok száma. Míg 1950-ben 1427 iparvállalat létezett Magyarországon, 1965-re ez a szám 839-re csökkent.⁶ Megjelentek az ügynevezett trösztök, és ezzel együtt egy olyan nagyvállalati vezetőréteg, amely komoly befolyással rendelkezett a párt legfelsőbb köreiben is, ezzel mind a politikai, mind a gazdasági döntések meghozatalára hatással volt.⁷ Az iparvállalati érdekcsoport ereje az új gazdasági mechanizmus elindítása után sem csökkent, hiszen a reform egyik pillére éppen a vállalati önállóság növelése volt a központosítás rovására, vagyis saját ágazatukon belül az ipari cégek igazgatói még nagyobb hatalmat kaptak. A létrejövő trösztök azonban – a kereskedelem államosítása óta – saját maguk nem forgalmazhatták termékeiket, azt ágazatonként egy-egy külkereskedelmi cég végezte, így a termelésből keletkező profit nagy része is náluk jelentkezett. Részben ezért, részben a termelés piacorientált átalakítása érdekében az 1968-as gazdasági reform bevezetésekor komoly viták folytak az exportjog kiterjesztéséről. Mivel a külkereskedelem irányításáért felelős tárca vezetői és a külkereskedelmi vállalatok irányítói tiltakoztak ez ellen, 1968 után is csupán a teljes külkereskedelmi forgalom nagyjából 30%-a bonyolódott közvetlenül, iparvállalati export formájában.⁸ Ez az arány egészen a nyolcvanas évek végéig változatlan maradt. A külkereskedelmi vállalatok ráadásul nem pusztán a késztermékek eladását intézték, de a gyártáshoz szükséges alkatrészek, nyersanyagok beszerzése is a feladataik közé tartozott. A partnercég kiválasztásánál a külkereskedelmi vállalat vezetősége döntött, azonban a termelés költségei nem őket terhelték, így nem voltak érdekelték abban, hogy a leggazdaságosabb megoldást válasszák. A termelés gazdaságossága helyett így sok eset-

⁶ Romsics Ignác: *Magyarország története a 20. században*. Budapest, Osiris, 1999, 424.

⁷ Cseszka Éva: Lefagyott a rendszer, a mechanizmus befejeződött. Magyar gazdaságtörténet 1968–1978 között. In: *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben*. Szerk. Schlett András. Budapest, Tarsoly, 2008, 93.

⁸ Tímár Mátyás: *Szürke pénzügyek*. Budapest, Magvető, 1989, 63.

A Metalimpex-Konzumex székház Hungária körúti épülete. "Nem pusztán a külkereskedők gazdagodtak, a kereskedelmi vállalatoknál is extra profit halmozódott fel."

Fotó: FORTEPAN / Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény (Képszám: 39554)

ben a külkereskedelmi vállalat profitszerzése és a potenciális partnerek korrupciós hajlandósága dönthetett a beszerzések és eladások lebonyolításában. A hetvenes évek elejétől a külkereskedelmi mérleg folyamatos hiányt mutatott, miközben a külkereskedők látványosan gazdagodtak. A kádári Magyarországon lehetetlen volt eltitkolni az utca embere előtt azt az életszínvonalbeli szakadékot, amely a társadalom többsége és a külkereskedelmi elit között tátongott. De nem pusztán a külkereskedők gazdagodtak, a kereskedelmi vállalatoknál is olyan extraprofit halmozódott fel, amely jogos felháborodást váltott ki a termelő vállalatok vezetőinél. Náray Péter, aki ezekben az években a Konzumex jogi osztályán dolgozott, így írt erről: „A külkereskedelem szabályozóit úgy állították be az első években, hogy az túl sok nyereség felhalmozódását tette lehetővé a külkereskedelmi vállalatoknál. Ezt később többször korrigálták a kereskedelmi adó bevezetésével. 1971-től bevezették a bérfejlesztési adót, ami úgyszintén meg-szorítás volt. A Konzumex úszott a nyereségben. Emlékszem, hogy egyszer boldogan számoltam be a főkönyvelőnek, hogy megnyertünk egy nagy értékű pert. [...] A főkönyvelő tajtékzott, »meg vagytok ti örülve. Csináltok mesterségesen egy pert, azt ráadásul megnyeritek, amikor nekem már egyébként is nagyon nehéz elkönyvelni a rengeteg nyereséget.«⁹ A nagyvállalati

lobbi mellett létezett tehát egy sok szempontból ellenérdekelt csoport is, akiknek visszaszorítására kísérletet is tettek a trösztök vezetői az illetékes szakminisztériumok segítségével. Igyekeztek költségvetési megszorításokkal, különadókkal és exportkorlátozásokkal elvonni a külkereskedelmi cégektől az ott megjelenő profitot – többnyire sikertelenül.

A külkereskedelmi lobbiz egyik legjelentősebb személyisége Salusinszky István, a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB) elnöke volt. Salusinszky már 1947-től moszkvai kereskedelmi tanácsos volt, majd 1950-től 1958-ig a Külkereskedelmi Minisztérium vezető tisztségviselőjeként dolgozott. 1958-ban került Rómába, ahol a Belügyminisztérium ismeretei szerint a katonai felderítés, az MNVK-2. (Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoport-

⁹ Náray Péter: *Nem Duna, Genfi-tó*. Budapest, Gondolat, 2010, 75.

főnöksége) megnyertjeként¹⁰ vezette a kereskedelmi kirendeltséget: „Nyilvánvaló, hogy Salusinszky elvtárs magatartásából a társszerv érdekeinek előtérbe helyezése tükröződik”¹¹ – olvashatjuk a helyi belügyi rezidentúra egyik tagjának jelentésében. Salusinszky 1963-ban hazatért, és a következő évtől egészen 1980-as nyugdíjazásáig vezette az MKB-t. 1968-ban, az új gazdasági mechanizmus elindításával a bank különleges jogokat kapott: hozzá kerültek a külföldi magyar érdekeltségek létrehozásával és működésével kapcsolatos legfontosabb teendők, valamint átvette a Magyar Nemzeti Banktól a vegyesvállalatokra vonatkozó devizahatósági feladatokat is.¹² A reform bevezetése előtt összesen 14 vállalat működött magyar részesedéssel a nyugati világban,¹³ a következő évektől azonban ezek alapítását erősen szorgalmazta az MKB vezetősége.

A vegyesvállalatok jelentőségét hiba lenne alábecsülni a kádári Magyarország gazdasági, technológiai fejlődésének vizsgálatakor. A saját piacaikat a szabad világ országai sok esetben – főként a szövetségi rendszeren kívülről jövő import esetében – protekcionista intézkedésekkel védték, egy vegyesvállalat esetében azonban elhárultak a diszkriminatív szabályozás által okozott hátrányok, vagyis javultak a piaca jutás feltételei.¹⁴ Az export növelésének és gazdaságosabbá tételének célja mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szándékot sem, hogy a külföldi tőke bevonásával az üzlettel kapcsolatos kockázatvállalás is megoszlott a magyar és a tőkés tulajdonos között,¹⁵ valamint a magyar külkereskedelmi vállalatok a megcélzott piacok közvetlen közelébe kerültek, annak tulajdonképpen gazdáivá

váltak.¹⁶ Olyan közvetlen ismeretekre tehettek szert, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, a piaci szereplőkkel való kapcsolattartás könnyebbé vált. Nemcsak a kereskedelmi cégek, hanem a szolgáltatást végző vegyesvállalatok léte is előnyökkel járt a gazdaságra nézve, hiszen magyar szellemi terméket exportáltak, „nem is szólva arról, hogy ahol a magyar szakemberek készítik a terveket, ott már figyelembe vehetik a szükséges gépek, felszerelések magyar exportját”.¹⁷ Vagyis olyan berendezések felhasználásával készíthetik a terveket, amelyek magyar termékek beépítését igénylik. Talán a gazdaságossági előnyöknél is fontosabb szempont volt a technológiai transzfer megkönnyítése, hiszen a részben kapitalista érdekeltségű vállalatok könnyebben juthattak hozzá embargó alatt álló termékekhez, és eljuttathatták azt a keleti blokkba.¹⁸ Különösen jól működött ez az embargós útvonal olyan cégeknél, amelyek nem teljesen új alapításúak voltak, hanem egy már működő vállalatba szállt be egy magyarországi tulajdonos, így megörökölte a jogelőd cég kapcsolatait, üzleti partnereit.

Mindezen előnyök ellenére mégsem nőtt olyan ütemben az új vállalkozások száma, mint ahogyan az várható lett volna. 1968 elejétől, amikor az új gazdasági mechanizmus meghirdetésével és az MKB jogkörének kiszélesítésével nagyobb lehetőség nyílt a vegyes tulajdonú vállalkozások alapítására, évente nyolc-tíz vegyesvállalatot jegyeztek be. Így a korábbi években alapított tizennégy vállalattal együtt 1970. december 31-én összesen negyven cég működött a nyugati világban magyar részesedéssel.¹⁹ A Magyar Külkereskedelmi Bank vezetősége szerint azért maradt

¹⁰ Megnyertnek a katonai hírszerzés magyar állampolgárságú beszerkezett hálózati emberét nevezték.

¹¹ ÁBTL 3.2.3. Mt-8/1. 45. 62/8 D. sz. utasítás. „Nagy István” ügye, 1962. május 7.

¹² MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 3. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

¹³ Uo. 30.

¹⁴ Vajna Gábor: *Magyar–osztrák vegyesvállalatok működésének értékelése.* (Doktori értekezés). Budapest, 1987, 2.

¹⁵ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 30.

¹⁶ MNL OL XIX-G-3-p 15. d. 2-006/4/1971. 29. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1970. évi tevékenységéről, 1971. március 31.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Magyarország szerepéről az embargó kijátszásában lásd: Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében.* Budapest, NEB, 2017, 73–110.

¹⁹ MNL OL XIX-G-3-p 15. d. 2-006/4/1971, 28.

el a várakozásoktól az alapítások száma, mert a hatályban lévő jogszabályok akadályozták a vegyesvállalatok gördülékeny működését. Az alapítás költségei a cégek vállalatfejlesztési alapját terhelték, ráadásul a vegyesvállalatoknak előre be kellett nyújtani a felügyeleti szervhez, vagyis az MKB-hoz az éves pénzügyi, jövedelmezőségi és készlettervet, annak ellenére, hogy a hazai cégek – a vállalati önállósodásnak köszönhetően – ekkor már csak saját maguknak készítették kalkulációikat. Ez rendkívül bonyolult és költséges ügymennel járt, eredménye pedig kétséges volt, hiszen a vállalatok által készített mérlegek és eredménykimutatások „nem tükrözték a valóságos helyzetet, mert az ottani adózásra való tekintettel manipulált adatokat tartalmaztak.”²⁰ Ez azt jelentette, hogy a vegyesvállalatok a működési helyükön életben lévő adójogszabályok kikerülésére törekedtek.

Egyszerűsíteni kellett tehát a vegyesvállalatok működésének szabályozását, valamint az alapításra vonatkozó jogszabályi keret is rögzítésre várt. 1970. augusztus 7-én lépett életbe az 1970. évi 19. számú törvényerejű rendelet a gazdasági társulásokról, amely részletes útmutatást adott a közös vállalatok alapítására és működésére vonatkozóan, de a külföldi érdekeltség bevonásának említésére csak a záró rendelkezésekben került sor. Ebből is csak annyit tudhatunk meg, hogy „külföldi jogi személy, illetőleg külföldi vállalat gazdasági társulásban a pénzügyminiszter engedélyével és az általa meghatározott feltételek szerint vehet részt.”²¹ Hiába jelezte tehát az MKB, hogy a vegyesvállalatok alapításának és működésének feltételeit szabályozni kellene, pusztán csak egy keretjogszabályhoz hasonló paragrafus született, amelyet egészen 1972-ig nem lehetett kitölteni más rendelkezésekkel, vagyis továbbra is egyedi engedély kellett a vegyesvállalatok alapításához, ami nehézkessé és bürokratikussá tette a folyamatot.

Salusinszky István éves jelentéseiben, amelyekben az MKB tevékenységéről és eredményeiről számolt be, külön fejezetet szentelt a vegyesvállalatok alapításának, és sorra vette azon jogi problémákat, amelyek miatt a vállalatalapítási kedv elmaradt a várakozásoktól. Mindennek jelentős szerepe volt abban, hogy végül 1972. október 3-án megszületett a Pénzügyminisztérium 28/1972-es rendelete a külföldi részvétellel működő gazdasági társulásokról, amely zöld utat engedett a külföldi székhellyel működő vegyesvállalatok alapításának. Az MKB nemcsak felügyeleti szervként és devizahatóságként vállalt szerepet a nyugati világban alapított társaságok működésében, hanem maga is több cég tulajdonosa lett. „Bankunk igyekszik saját lehetőségeinek keretein belül növelni a külföldi vegyesvállalatokkal kapcsolatos aktivitását. Mindig szem előtt tartjuk azonban, hogy a tőkeexport nem célunk, valamint, hogy a külföldi vegyesvállalatok maguk sem öncélú vállalkozások” – írja egy jelentés.²² A gyakorlatban azonban ennek éppen az ellenkezője valósult meg: a külföldi leányvállalatok a tőkekiáramlás megkönnyítésének legfőbb eszközei lettek. Néhány konkrét bizonyítékot korábbi írásaimban már hoztam ennek az állításnak az alátámasztására, utalnék itt a Videoton és leányvállalata, a Waltham pénzügyi manipulációira,²³ vagy a Mineralimpex tulajdonában lévő bécsi vegyesvállalathoz, a Mineralkontorhoz kiszervezett olajügyletekre, amelyek önmagukban több százmillió dollárral károsították meg hazánkat.²⁴ Részletesen olvashattak már írásaimban a vállalati hálózat titkosszolgálati jelentőségéről, amely remélhetőleg nemzetközi összehasonlításban is új megvilágításba helyezi a magyar hírszerzés szerepét a blokkon belüli titkosszolgálati munkamegosztásban, hiszen a témát ismerő és kutató külföldi történészek eddig nem foglalkoztak a magyarországi szervezet tevékenységének megismerésével, annak beillesztésével a szatellitállamok titkosszolgálati

²⁰ Uo. 30.

²¹ 1970. évi 19. számú törvényerejű rendelet 31. §.

²² MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970, 3.

²³ Borvendég i. m. 2017, 73–93.

²⁴ Uo. 111–160.

együttműködésének rendszerébe. A magyar tulajdonban lévő nyugati céghálózat kiépítésével olyan lehetőséget kapott a szovjet birodalom a legújabb technológiák becsempészésére, amely túlszárnyalta a klasszikus műszaki-tudományos hírszerzési technikákat, és a nyolcvanas évekre a legtöbb embargós útvonal Magyarországon keresztül vezetett Moszkva felé. Sajnos jelenleg még becsült adataink sincsenek arra nézve, hogy pontosan hány magyar érdekeltségű vállalkozás működött a kapitalista világban, de a hivatalosan Magyarországon bejegyzett vegyesvállalatok száma a nyolcvanas évek közepére elérte a kétszázat,²⁵ és természetesen ezek a vállalatok – kihasználva a nyugati világ vállalkozási szabadságát – sorra hozták létre saját cégeiket, amelyeket már nem jegyezték be Magyarországon. Az *offshore* jellegű céghálózat létrejötte kivételesnek számít, a többi szocialista országban nem volt lehetőség arra, hogy egyedi engedély nélkül, *de jure* létesíthessenek állami vállalatok leánycégeket Nyugaton. Egy beszédes példával illusztrálva a különbséget: a nyolcvanas években az Ausztriában működő és a KGST országaihoz köthető ötvenhárom vegyesvállalat közül harminchárom cég magyar érdekeltségben volt, a maradék húsz vállalaton osztozott a többi tagország.²⁶ A társult tag státuszában lévő Jugoszláviát nem számítva Magyarország mellett tíz tagországa volt a gazdasági tanácsnak, vagyis, ha arányaiban nézzük, a többi tagállam fejenként két vállalattal büszkélkedhetett Ausztriában. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ezt a különbséget, és hosszas kutatást, elemzést igényel annak megállapítása, milyen következményekkel járt gazdasági, politikai és társadalmi szempontból mindez a rendszerváltás levezénylésekor, hiszen sok esetben éppen ezek a cégek, vagy az általuk alapított vállalkozások jelentek

meg nyugati befektetőként Magyarországon. Tömpe István, aki a rendszerváltás időszakában a privatizációk menetét kormánybiztosként felügyelte, így nyilatkozott erről: „A társaságalapítás legfőbb hajtóereje kezdetben az adóoptimalizáció volt, mivel a társaságokba bevont külső tőkét az állam masszív adókedvezményrel jutalmazta. Alighanem több adókedvezmény ment ki, mint ahány dollár jött be. Elég volt a Nyugatra titokban kivitt pénz egy részét visszahozni, elég volt külföldi leányvállalatokat itthon tőkésként bemutatni.”²⁷ Példaként említhetjük Heinrich Korzil bécsi vállalkozót, aki a Mineralkontor társtulajdonosaként a kémelhárítás adatai szerint milliárdos hasznot könyvelt el a magyar gazdaság kárára a nyolcvanas években, 2000-ben pedig megjelent a dorogi szénmedence egyik ipari területének felvásárlójaként.²⁸

A vegyesvállalati rendszer kiépítése tehát unikumnak tekinthető a blokkon belül, de ez nem jelenti azt, hogy „magyar találmány” lett volna. Véleményem szerint a nyugati kommunista pártvállalatok működése a vegyesvállalatok előképének tekinthető, hiszen funkciójukat tekintve nagyon hasonló szerepet tölthettek be. Mivel a Nyugat-Európában működő kommunista pártok számára adva volt a kapitalista gazdaság nyújtotta vállalkozói szabadság, könnyedén tudtak különböző pártvállalatokat alapítani, amelyeknek támogatása elsőrendű feladata volt a keleti blokk államainak.²⁹ Ezek a cégek általában közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak, és a Kelet–Nyugat közötti kereskedelem bonyolításáért járó közvetítő jutalék – amelyet általában mindkét féltől megkapott a pártvállalat – az indi-

²⁵ Vajna i. m. 1987, 3.

²⁶ Pogány Ágnes: Co-operation through the Iron Curtain: Economic Relations between Austria and Hungary after the Second World War. In: *Gaps in the Iron Curtain. Economic Relations between Neutral and Socialist Countries in Cold War Europe*. Eds. Gertude Enderle-Burcel, Piotr Franaszek, Dieter Stiefel, Alice Teichova. Krakko, Jagiellonian University Press, 151.

²⁷ Tömpe István: *Az elitek árulása*. Budapest, Noran Libro, 2015, 333.

²⁸ Szegő Iván Miklós: Dunaferri-érdekeltségű cég vette meg a tokod-altárói brikettgyárat. *Napi.hu*, 2000.12.13. <https://www.napi.hu/redirected-byprint/titleunknown.55934.html> (Utolsó letöltés: 2018. szeptember 15.)

²⁹ A csehszlovák állam külkereskedelmi vállalatainak titkos pártfinanszírozásáról, amely elsősorban az olasz és a francia testvérpártokat támogatta, részletesen ír a már idézett Karel Bartošek. In: Bartošek i. m. 2003.

rekt pártfinanszírozás egyik lényeges eleme volt. Amikor egy nyugati cég be akart lépni a keleti piacokra, vagy fordítva, egy keleti cég akarta eladni termékeit Nyugaton, a két partner, vagyis az exportőr és az importőr közé beiktattak egy vállalatot, így csak azon keresztül folytathatták le az üzleti tárgyalásokat. Ez sok esetben nyilván előnyös is lehet, hiszen maga a gyártó, kivitelező vagy forgalmazó cég megszabadul számos – profiljába esetleg nem is tartozó – feladattól, munkaidőt, költséget kímélhet meg vele, és a piaci viszonyokat is jobban ismerheti egy kifejezetten erre szakosodott vállalat. Jelen esetben azonban korántsem csak az üzlet optimalizálása volt a cél, hanem az, hogy a nyugati kommunista pártok bevételehöz jussanak, illetve extra nyereséget lehessen realizálni az államilag monopolizált külkereskedelem rovására. Amennyiben egy kapitalista cég kereskedelmi kapcsolatba kívánt lépni egy blokkon belüli vállalattal, legtöbb esetben elutasították azzal, hogy lépjen érintkezésbe egy meghatározott közvetítővel – ez nemcsak cég, de akár egy konkrét személy is lehetett –, és vele folytassa le a tárgyalásokat. Ezért a tevékenységért a közbeiktatott fél néhány százalékos jutalékot kapott. Ugyanez a mechanizmus működött akkor is, ha egy kommunista ország állami vállalata kezdeményezte a nyugati piacokkal való kapcsolatot. A külkereskedelemben ezt reexportügyletnek nevezik, amelynek a lényege, hogy két ország közötti áruforgalomba belép egy harmadik ország szereplője, a reexportőr, aki az import oldalon vevőként, az export oldalon eladóként jelenik meg. A reexportőr nem változtat az eladott terméken, annak csak a papírjaival foglalkozik, sokszor még az országát sem érinti az adott szállítmány, hanem a termék közvetlenül kerül az eladótól a vevőhöz. A közvetítő cég haszna a jutalékból, vagy abból a különbözetből származik, ami az importőrnek fizetett ár és az exportőrtől beszédett ellenérték között van.

A hidegháborús viszonyok közepette rendkívül fontos volt, hogy a reexportüzletek esetében lehetőség nyílt a származási ország elfedésére is. Hiszen amennyiben

az áru érintette a közvetítő cég országát – tehát nem direkt szállítás történt a két üzletfél között –, akkor lehetőség volt az áruk átcsomagolására, papírjainak kicserélésére is (ahogy a kereskedelemben nevezik: „neutralizálásra”). Ezzel a nyugati cégek kivédhették a szigorú embargós előírásokat, hiszen közvetlenül csak a közvetítővel álltak kapcsolatban, a tényleges vevőről hivatalosan nem kellett tudniuk, de a keleti blokk országainak is lehetősége volt arra, hogy a szovjeteket megkerüljék. Hasonlóan folyt a tranzitügyletek mechanizmusa, bár ezeknél a reexporthoz képest a hangsúly nem a profitszerzésen, hanem kimondottan a kereskedelempolitika – a hidegháborús viszonyok között elsősorban az embargó – kijátszásán volt. A tranzitőr szintén harmadik ország képviselőjeként jelent meg, akárcsak a reexportőr, munkájáért pedig mindig jutalékot kapott. A két ügylet közötti legfőbb különbség ott található, hogy a reexportügyleteknél az eladó és a vevő elvileg nem kell, hogy ismerjék egymást, míg a tranzitálásnál az összes résztvevő tud a másikról, hiszen a lényeg éppen a rendszer közös kijátszása volt. A hetvenes évektől fokozott jelentőséget kaptak a magyar külkereskedelemben a reexport- és tranzitügyletek, hiszen a vegyesvállalatok megjelenésével akár a legszigorúbb politikai irányvonallal ellentétes kapcsolatokat is fenntarthatnak a külkereskedelmi cégek ennek segítségével. Például az 1973. október 6-án kitört negyedik arab–izraeli háború során a szatellitállamokat szigorú Izrael-ellenes bojkottra kényszerítette a Szovjetunió, a kereskedelmi kapcsolatok azonban nem fagytak be Magyarország és Izrael között, mindössze annyi történt, hogy az üzleteket átirányították Ausztriában működő leányvállalatokhoz.³⁰

Ez a fajta kereskedelmi módszer természetesen csökkentette a tényleges kereskedelmi partnerek nyereségét, illetve növelte a tranzakciós költségeket, de önmagában ez nem volt annyira jelentős veszteség, hogy a rendszer eleve működésképtelen legyen. A nyugati pártok tá-

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. 13. Jelentés, 1974. június 5.

mogatására szánt kereskedelmi jutalék nem valószínű, hogy meghaladta a külkereskedelemben szokásos mértéket. Az indirekt finanszírozásra szánt magyarországi pénzek azonban a hetvenes évek elejétől drasztikusan csökkentek, hiszen a vegyesvállalatok megjelenésével a hazai külkereskedelmi lobbí arra törekedett, hogy a kommunista mozgalmaknak szánt összegek saját cégeiknél landoljanak, vagyis a szovjetek által kidolgozott rendszert átültették saját vállalkozásaikra. A közvetítői jutalékok bezsebelése mellett természetesen egyéb lehetőségeket is igyekeztek biztosítani ezeknek a vállalkozásoknak, és az állambiztonság által összegyűjtött adatok alapján arra lehet következtetni, hogy a nyereséges külkereskedelmi ügyletek leányvállalatokhoz történő kiszervezésével jelentős anyagi hátrányt okoztak a magyar gazdaságnak – de ennek mértékét jelenleg lehetetlen megbecsülni.³¹

Tömpe István korábban már idézett mondatait felelevenítve arra a következtetésre juthatunk, hogy a rendszerváltás idején ezek a Nyugaton lévő magyar érdekeltségek külföldi befektetőként jelentek meg hazánkban, vagyis az országból kilopott pénzből tudtak vevőként megjelenni a privatizációk idején. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a privatizáció kizárólagos nyertesei ők lettek volna, hiszen a nemzetközi tőkeérdekek a nyolcvanas évek elejétől jelentősen befolyásolták a magyar belpolitikát és gazdasági viszonyokat. Nemcsak arra a nyilvánvaló összefüggésre gondolok, hogy a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap diktátumait a kádári vezetés kénytelen volt elfogadni, de arra utaló jelek is vannak, hogy egyes pénzügyi körök beavatkoztak a belpolitikai erőviszonyokba is, remélve, hogy az elkerülhetetlenül bekövetkező rendszerváltás esetén az általuk kiszemelt (támogatott?) ellenzéki erők jutnak hatalom-

ra. A magyarországi párt- és pénzügyi elit egy része egészen biztosan készült az összeomlásra, igyekeztek bebiztosítani pozícióikat. Nyugati kapcsolataik közül kiemelkedett a Simon Moskovics által vezetett bécsi Winter Bank: „magyar kereskedők, üzletkötők a bécsi Winter Bankba helyez[ték] el a pénzüket,”³² az intézmény azoknak „illegális bankbetéteit kezel[te]”.³³ A belügy információi szerint a pénzintézet nem pusztán a Magyarországáról kivitt vagyon kezelésében vállalt szerepet, de aktívan bekapcsolódott a formálódó belső ellenzék támogatásába is. Nyilvánvaló, hogy a világrend várható újrarendeződésére készülve több nyugati hatalom is megpróbált már előre pozíciókat biztosítani magának a térségben. Ennek a helyezkedésnek lehet egyik megnyilvánulása a Winter Bank magyarországi szerepvállalása is. Simon Moskovics és a bank egyes alkalmazottai hazánkkal kapcsolatos ténykedésük során szorosan együttműködtek különböző zsidó szervezetekkel és Izraellel. Ezekkel a szervezetekkel közösen Budapesten akartak megemlékezést tartani a deportálások megkezdésének negyvenedik évfordulóján, 1984-ben, ezért már 1983 folyamán rendszeresen beutaztak Magyarországra, a belügy pedig figyelemmel kísérte tevékenységüket.³⁴ A bizalmas nyomozás során arra utaló adatokat találtak, hogy a Winter Bank mögött álló érdekcsoport igyekezett támogatást nyújtani a magyarországi belső ellenzék egy körülhatárolt csoportjának: „Dr. Bergerstein (vagy Bergstein) György ügyvéd, a bécsi Winter Bank alkalmazottja közölte a hírforrással, hogy Bécsből nagyobb összeget szeretnének eljuttatni Rajk Lászlónak, Kertész Róbertnek és egy bizonyos Iván utónevű személynek. Ezt követően »megbízható zsidó fiúk« után érdeklődött, akik összekötőként felhasználhatók a belső ellenzékkel való kapcsolattartásban.”³⁵ A Winter Bankkal kapcsolatban előkerült dokumentumok a nyugati

³¹ A már említett Mineralkontoron keresztül ellopott vagyon töredéke – amelyet a kémelhárítás tisztjei fel tudtak deríteni – az 1989-es költségvetési hiány 19%-a volt. Mindez arra enged következtetni, hogy a kiszervezett kereskedelmi ügyletekkel valóban súlyos veszteség érhet a magyar gazdaságot. Borvendég *i. m.* 2017, 160.

³² ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1980-III/II-63. 1980. március 25.

³³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Névmutató karton, 6099. Winter Bank.

³⁴ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1983-III/II-17. 1983. január 25.

³⁵ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1986-III/I-108-108/1. 1986. június 4.

pénzügyi körök aktív részvételét bizonyítják az események alakításában. Az állambiztonsági források eddig megismert adatai természetesen nem jelentik azt, hogy más tőkeérdekek ne kereshettek volna érvényesülési lehetőséget a régióban, megjelenésükkel végső soron a szocialista rendszer bukását segítették elő, mintegy katalizátorként hatva, függetlenül attól, hogy milyen hosszú távú egyéni érdekek és célok motiválták őket.

A támogatás ugyanakkor nem kizárólag pénzügyi segítségnyújtást jelentett, hiszen a közvélemény befolyásolása egy szabad választásokon alapuló politikai rendszer felé igyekvő országban a későbbi hatalomszerzés záloga lehet. Vannak adatok arról, hogy a nemzeti alapon gondolkodó rendszerváltó elit – és itt elsősorban a Magyar Demokrata Fórum alapító tagságára gondolok – lejáratására tettek kísérletet a nyugati sajtó segítségével.³⁶ Információit természetesen a magyar ellenzék egy másik, nem nemzeti alapokon álló csoportjától kapta, akik már évekkel korábban is felhasználták nyugati kapcsolataikat arra, hogy megalapozzák a „zsidógyűlölő magyar értelmiség” képét a külföldi sajtóban. 1983-ban Karl Pfeiffer osztrák újságíró hazánkat kedvező színben feltüntető cikket készült írni: „Karl Pfeiffer a Bécsben megjelenő *Gemeinde* c. zsidó újság szerkesztője elmondotta, hogy régi terve és vágya volt, hogy Magyarországra jöjjön, hiszen Magyarország közvetlen szomszédja Ausztriának, és egy cikksorozatot szeretett volna írni arról a Magyarországról, ahol az antiszemitizmus és a neofasiszta megnyilatkozások ismeretlen fogalomnak számítanak. Hiszen ez a mai Európában, főként Nyugat-Európát figyelembe véve egy egész különleges státuszt jelent, és erről szeretett volna ő írni, hogy van Európában egy olyan ország, ahol nem őrzik a templomokat, zsidó középületeket, intézményeket stb.”³⁷ Az írás azonban soha nem született meg, mivel: „Útjának

tapasztalatairól Pfeiffer elmondta, hogy író barátaitól megtudta: a magyar irodalmi folyóiratokban, a színházakban és a televízióban sok antiszemita megnyilatkozás hangzik el.”³⁸ A haladó nyugati közvélemény manipulálása tehát már a nyolcvanas évek derekán beindult, az antiszemitizmus vádja pedig végigkísérte a nemzeti alapokon álló politikai erők működését a rendszerváltás éveiben, valamint később is.

A rendszerváltás gazdasági vetülete sok megválaszolatlan kérdést vet fel. A kapitalizmusba (vissza)vezető út számos tisztázatlan körülménnyel terhes, de a legnyugtalanítóbb kérdés az, hogy kiknek a terve szerint zajlott le. A manipulációk sorának meglétét talán érzékletesen szemléltette a fent leírt néhány példa, amellyel azt szándékoztam bizonyítani, hogy az átmenet hosszú volt, alaposan előkészített és egyáltalán nem spontán. A hetvenes évek elejétől szaporodó nyugati vegyesvállalatok mindenképpen fontos szerepet játszottak, és látható, hogy ezzel párhuzamosan megjelentek a magyar gazdasági és politikai elit körül a nemzetközi tőkecsoportok képviselői is, akik a fokozatosan megnyíló piacok megszerzésében reménykedtek, majd minden bizonnyal az „abszolút nagytőkés” örökösei által szabad prédává tett nemzeti vagyonból is igyekeztek kiszakítani minél nagyobb darabot. Az első szabad választások eredménye ugyan csalódást okozhatott számukra, de befolyásuk a térségben a kilencvenes évek elejére már akkora volt, hogy reménytelennek tűnhetett a küzdelem ellenük. Az első demokratikus magyar kormány hatalmas hazai és nemzetközi médiaellenszélben kezdte meg munkáját, amelyhez komoly gazdasági kényszerítő tényezők is járultak. A bukás szinte elkerülhetetlen volt. A nemzeti erők 1994-es viasszaszorulásával pedig megnyílt a régen várt lehetőség a maradék állami vagyon elherdálására.

³⁶ Erről lásd: Szeredi Pál: Sztereotípiák boncasztalon. A lakiteleki találkozó előtörténetének néhány legendájáról. *Rendszerváltó Archivum*, 2017/3, 20–32.

³⁷ ÁBTL O-8-532/1. 192. Csordás László r. ezredes elvtársnak! BM III/I-2. Osztály vezetője! 1983 április 21.

³⁸ ÁBTL 2.7.1. NOII 1983-III/I-88-89/8. 1983. május 5.

Horváth Péter

A Magyar Demokrata Fórum tulajdonviszonyokra vonatkozó elképzelései 1988–89-ben

*A szerző közgazdász, a RETÖRKI
általános főigazgató-helyettese*

A Magyar Demokrata Fórum 1989-es, a gazdaság átalakítására és a tulajdonviszonyok újrarendezésére irányuló programjának megalkotását tekinthetjük egy hosszú, mintegy tíz hónapos folyamatnak. Az általam fellelt első, „programvázlatként” megjelenő dokumentum 1988 decemberére datálódik, míg magát a konkrét választási programot az MDF II. Országos Gyűlése fogadta el 1989 októberében.¹ Ezalatt a tíz hónap alatt jelentős átalakuláson ment át a gazdasági koncepció: mind terjedelmét, mind az érintett témákat, mind pedig a megalkotásában résztvevők körét illetően karakteres változások következtek be. Ez érthető is, hiszen pár hónappal a második lakiteleki találkozó után egy mozgalomként egyre bővülő szervezet még nem tudhatott maga mögött jelentős szellemi bázist, és kiforrott gazdaságpolitikai koncepciót sem.

1988–1989 fordulóján szükségessé vált minden színre lépő új párt számára, hogy kidolgozza átfogó társadalmi-gazdasági elképzeléseit. Az MDF-nek – ahogy a rendszerváltó pártok többségének is – meg kellett küzdenie azzal a kihívással, hogy a meglévő szilárd szellemi, értékrendbeli kereteket tartalommal töltse meg. Ehhez olyan szakembereket kellett összegyűjteni az élet minden területéről, akik megfelelő felkészültséggel, tapasztalattal rendelkeztek, nem kompromittálódtak a szocialista rendszerben, és azonosulni tudtak azzal az értékrenddel, szellemiséggel, amelyet a *Lakiteleki Nyilatkozat* és az *Alapítólevél* tartalmazott. Mindezt olyan körülmények között kellett megteremteni, amikor negyven éve az alternatív gondolatok, elméletek és ebből fakadóan a tudományos kutatások, valamint képzések is csak a szocialista rendbe ágyazottan, annak primátusát nem veszélyeztetve – korlátozottan – jelenhettek meg. Tegyük hozzá: ez alól a gazdaságpolitika részben kivételt jelentett, ugyanis a ’80-as évekre a neoliberális gazdaságpolitikai áramlatok – részben gazdasági kényszerből, részben nyugati nyomásra – megtalálták az utat a gazdasági döntéshozók és műhelyek felé. Más „közgazdasági iskolák” tevékenységének kiteljesedésére, sajátosságaik megismertetésére azonban nem volt széles körű lehetőség.

Tanulmányomban a gazdaságpolitikai program tulajdonviszonyokkal kapcsolatos részét vizsgálom bővebben. Az MDF programja központi helyre teszi a tulajdonviszonyok kérdését, azt a gazdasági rendszer ki-, illetve átalakítása kulcsmomentumának tartja. Veres Péter maga is élesen világít rá *A paraszti jövőendő* című munkájában a tulajdonviszonyok kérdésének meghatározó szerepére: „A politikai hatalmi előfeltételek megteremtése és az elvi szempontok tisztázása után első a helyes gazdaságpolitikai sorrend megállapítása. Éspedig mielőtt a munka és a

¹ *A Magyar Demokrata Fórum programja*, 1989. október. Felelős kiadó: Antall József. Szerk. Kulin Ferenc. Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum (rendezés alatt).

termelés viszonylatait tárgyalnánk, először a tulajdonviszonyok és a gazdasági jogviszonyok tisztázása és helyes rendezése szükséges. Ez a tisztázás és rendezés azért szükséges, hogy tudja és tudhassa mindenki, hogy tulajdonjogilag mi a helyzet, mi a valóság és mi a várható változás. Tudnia kell mindenkinek, hogy meddig terjed és meddig terjedhet az államgazdálkodási szektor, meddig terjed és meddig terjedhet a szövetkezeti szektor és meddig terjed és meddig terjedhet a magángazdasági szektor.”²

A paraszti jövőendő – bár Veres Péter a művet több mint negyven évvel a rendszerváltás előtt írta – teljes mélységében bontja ki a tulajdonviszonyok fontosságát, rávilágítva a tulajdon ember- és gazdaságformáló, valamint társadalomalakító hatására is. Ennek lényegét a kisbirtokos tulajdonának fontosságán keresztül érzékelteti: „A kisbirtokos földje tehát nem mozgatható tőkevagyon, hanem csak megélhetési alap. Egyetlen előnye csak az, amit az előbb mondtam: saját földjén talál munkát és saját maga termeli a kenyerét. Ez nagy dolog, a legnagyobb dolog a földön, mert a legnagyobb egyéni szabadságot biztosítja az embernek...”³

A programalkotási folyamat jobb áttekinthetősége érdekében röviden bemutatom az MDF műhelyeiben készült jelentősebb tanulmányokat, dokumentumokat.

Az MDF gazdaságpolitikai programjának első átfogó vázlatát Matolcsy György készítette.⁴ A programot – egy rövid bevezetőt követően – hat témakör (*Mozgástér, Kritika, Új gazdaságpolitika, Gazdasági modell, Politikai modell, Bázis*) köré csoportosította a közgazdász. A *Gazdasági modell* című fejezetben annak egyes elemeinek ismertetése során Matolcsy a vál-

lalkozást lehetővé tevő és a gazdaságot segítő tulajdoni szerkezet kialakítására és a privatizációra helyezte a hangsúlyt.

Az MDF II. Országos Gyűlése által 1989 októberében elfogadott 163 oldalas választási program *Gazdaság, mezőgazdaság* fejezete 68 oldalon taglalja az MDF gazdaságpolitikai, tulajdonviszonyokkal kapcsolatos elképzeléseit.⁵ A terjedelem önmagában jelzi, hogy kiemelkedő hangsúlyt helyezett az MDF a gazdasági kérdések megtárgyalására és a lehetséges kiút bemutatására. Jelentőségét jól jellemzi az a folyamat, mely a gazdasági program végső verziójának kialakításához vezetett. A Matolcsy György által készített gazdasági program vázlata adta az alapot a későbbi tervezetekhez, illetve tartalmazta azokat a főbb irányokat és programelemeket, amelyek megjelentek a végleges programban is. Ezt követően az MDF érintett szakmai munkacsoportjaiban több alkalommal megtárgyalták a koncepciókat. Ebből készítették el Bod Péter Ákos vezetésével a gazdaságpolitikai téziseket, amely alapját képezte az MDF Országos Gyűlése elé beterjesztett programtervezetnek.⁶

A dokumentum erős fenntartásokkal mutatja be a nemzeti vagyon eladásának és átalakításának folyamatát. Jogosan rója fel, hogy az államapparátus – tudatosan vagy az ismeretek és nyilvántartások hiányából adódóan – nem ad számot arról, hogy milyen állami vagyonrész került eladásra vagy átalakításra. Az elemzés kiemeli az önkormányzó-, öngazgató vállalatok működésének anomáliáit és a vállalati menedzsmentek hatásköri túlburjánzásából adódó kódolt korrupció gyakorlatát,⁷ melynek eredményeképpen

² Veres Péter: *A paraszti jövőendő*. Budapest, Püski, 2000, 163.

³ Uo. 159.

⁴ A Magyar Demokrata Fórum gazdaságpolitikai programja (Vázlat). Készítette: Matolcsy György. (1988. december). In: *Dokumentumok a Magyar Demokrata Fórum korai történetéből, 1987–1989*. Szerk. Riba András László, Székér Nóra. Lakitelek, Antológia, 2017, 145–156.

⁵ *A Magyar Demokrata Fórum programja i. m.* 1989, 31–98.

⁶ A gazdasági program tervezete 1989. október 14-én Bod Péter Ákos szerkesztésében készült el Árvai Zoltán, Bod Péter Ákos, Bogárdi Zoltán, Botos Katalin, Botos József, Cséfalvay Zoltán, Diczházi Bertalan, Gulácsi Gábor, Havas Gábor, Nagy Zoltán, Nikodémusz Antal, Papp József, Szabó Tamás, Széles Gábor és az érintett szakmai munkacsoportok közreműködésével.

⁷ Az állami vállalatokról szóló 1977. évi VI. törvény módosításáról szóló 1984. évi 22. törvényerejű ren-

az állami vagyon ellenőrizetlenül, szabályozott keretek nélkül kerül magánkézbe.

Az MDF gazdaságpolitikai koncepciójának főbb elemei között szerepel az ésszerűen ellenőrzött erőteljes *privatizálás* szorgalmazása.

Az MDF tulajdonviszonyok rendezésére vonatkozó elképzelései

A Magyar Demokrata Fórum jól láthatóan nagy hangsúlyt fektetett a tulajdonviszonyok kérdésére, hiszen a mozgalmon belül külön Tulajdonreform Szerkesztőbizottságot hoztak létre, melynek munkájában többek között Diczházi Bertalan, Pösze Lajos és ifj. Fekete Gyula is részt vett. Ennek a bizottságnak egy korai állásfoglalását és a Magyar Demokrata Fórum 1989. októberi, a második Országos Gyűlés által elfogadott programjának „Demokratikus tulajdonviszonyokat!” című fejezetét elemzem annak érdekében, hogy tisztább képet kapjunk az MDF tulajdonnal kapcsolatos elveiről és elképzeléseiről.

A Tulajdonreform Szerkesztőbizottság javaslata

A *Javaslat a Magyar Demokrata Fórum Elnöksége számára a tulajdonviszonyok reformjáról* címet viselő dokumentum⁸ röviden, mintegy két gépelt oldal terjedelemben nyolc pontba rendezve fogalmazza meg a legalapvetőbb elveket, amelyek a '89-es helyzetet és az elmozdulás kívánatos irányait jelentik. A doku-

delet (hatályos 1985. január 1-jétől) bevezette az ún. önkormányzó vállalatípusot. Ezen vállalatípusok esetében az állam tulajdonosi minősége *de facto* megszűnt, a tulajdonosi jogok gyakorlójának helyébe a vállalatot irányító szervek vagy személyek (vállalati tanács; vállalat dolgozóinak közgyűlése vagy küldöttgyűlése, igazgató) léptek. A jogszabály-módosítás lehetőséget adott arra, hogy állami vagyont parlamenti, minisztertanácsi vagy akár minisztériumi jóváhagyás nélkül lehessen állami tulajdoni körből kivonni.

⁸ Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum (rendezés alatt). [Állásfoglalás a tulajdonviszonyok átalakításáról]

mentum már felütésében jelzi a – Veres Péternél is hangsúlyosan szereplő – gazdaság és a tulajdonviszonyok összefüggésének fontosságát: „Gazdasági fejlődésünk kerékkötője tulajdoni viszonyaink rendezetlensége.” Ezt követően a szerzők, egyfajta látéletet adva sorolják azokat a nemkívánatos jelenségeket, amelyek az állami tulajdonnal kapcsolatban megfigyelhetők. Így a vagyonkezelés gazdaságtalan gyakorlatát, az állami vagyon kezelőinek, a vállalatok vezetőinek visszaélészerű működését, a vagyon kontroll nélküli értékesítését, a vezetői réteg hatalmas javadalmazásának problémáját. Mindezek mellett a szerzők felhívják arra is a figyelmet, hogy mindehhez a tervezett jogszabályok „legalitást” adhatnak. Ezeknek a jelenségeknek a kiküszöbölésére el kell különíteni a tulajdonosi, a vagyonkezelői és a munkavállalói jogosítványokat és kötelezettségeket. Ez vezethet oda, hogy „minden forint nemzeti vagyonnak felelős gazdája legyen”.

A szerzők megfogalmazzák azt az alaptételt, mely az MDF későbbi programjának is egyik gerincét adja: „Törvényeknek kell védeni a tulajdont, a tulajdon hozadékát és a tulajdonformák egyenjogúságát.” Ez a mondat nyilvánvalóan és egyértelműen leteszi a voksát a tulajdonformák pluralizmusa mellett, szembehelyezkedve egyúttal a szocialista ideológiával és az Alkotmány, valamint a Polgári Törvénykönyv akkor hatályos rendelkezéseivel, mely az állami (vagy akkori szóhasználatnál élve: társadalmi) tulajdon elsőbbségét fogalmazta meg.⁹ A magántulajdon elterjedésének igényét tovább erősíti a javaslatnak a magántulajdon térnyerésének szükségességét igazoló pontja, melyben a szerzők kifejtik, hogy „több ágazatban, szakmában a magántulajdonon és a közvetlen érdekeltségen alapuló gazdálkodási formák hatékonyabbak az egyéb tulajdonformáknál”.

Az MDF 1989. októberi programja-

⁹ 1959. évi IV. törvény – a Polgári Törvénykönyvről, 3. § (2) bekezdés: „A társadalmi tulajdon a törvény fokozott oltalma alatt áll. Tervszerű felhasználása és gyarapítása, gondos kezelése és védelme alkotmányos kötelesség. A társadalmi tulajdon megkárosításáért mindenki fokozott felelősséggel tartozik.”

ban bontakoztak ki teljes értékűen a mozgalom önkormányzatokra vonatkozó elképzelései, melyekben erős, gazdaságilag önálló, szilárd vagyoni és tulajdoni alapon nyugvó helyhatóságokat képzeltek el. Ennek csirái jelennek meg a tárgyalta szövegben azzal, hogy a szerzők az állami vagyonból a később kialakítandó önkormányzatok – és emellett közszolgáltató egyesülések, munkáskollektívák – részesedését szorgalmazzák.

A rendszerváltás későbbi történéseinek ismeretében fontos elem a reprivatizáció kérdésének beemelése. A szerzők az állami vagyon „jelentős részének” reprivatizálását szorgalmazzák, megemlítve, hogy az állami vagyon lebontásakor figyelemmel kell lenni az állampolgári egyenlőségre is.

A következő pontban a szövetkezetek szerepét erősítenék azáltal, hogy az önkéntesség elvét érvényesítve szabad csatlakozást és a bevitt vagyonnal együtt történő kiválást tennének lehetővé. A szerzők ehhez kapcsolódva hangsúlyozzák, hogy a föld speciális vagyon, melyet különleges védelem illet meg. Az alapvető elv szerint az művelje meg a földet, aki annak egyben tulajdonosa is.

A dokumentum utolsó két pontja megfogalmazza annak igényét, hogy a tulajdonreform-koncepció az országgyűlés mint a legmagasabb népképviselői szerv elé kerülhessen, az pedig két olvasatban tárgyaljon a kérdéssel. Ezt társadalmi vitának kell megelőznie, melynek a kormány tulajdonjogi koncepcióján kívül más elképzelések részvételével kell lezajlania. A szerzők javasolják, hogy a folyamatban lévő törvényjavaslatok (átalakulási-, szövetkezeti-, földtörvény) tárgyalását a tulajdonkonceptió elfogadásáig halasszák el.

Végül a szerzők felhívják az Elnökség figyelmét arra, hogy „már jelenleg is folynak olyan (ön)átalakítások és vagyoneladások, amelyeknek gazdaságossági és társadalmi jogossága erősen megkérdőjelezhető”. Itt a javaslat készítői vélhetően a folyamatban lévő spontán privatizációs folyamatokra kívánták ráirányítani a figyelmet.

A Magyar Demokrata Fórum Programja Demokratikus tulajdonviszonyokat! című alfejezetének elemző bemutatása

Jelzésértékűnek tekinthető a téma elhelyezése az MDF programján belül. A tulajdonviszonyokkal kapcsolatos pont a gazdasági program része, annak egyik alfejezete, méghozzá a teljes, 68 oldalas gazdasági programon belül 11 oldalnyi terjedelemben. Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy egyrészt a tulajdonviszonyok kérdésére kiemelt hangsúlyt fektetett az MDF, másrészt a korábban tárgyaltnak megfelelően a gazdasági kérdések tulajdonviszonyokkal való szoros kapcsolatát ezzel is hangsúlyozni kívánták.

Az alfejezet mindjárt az első mondatokban egyértelműen megerősíti a gazdasági program és a Tulajdonreform Szerkesztőbizottság javaslatában megfogalmazottakat: kívánatosnak tartják a kiterjedt állami tulajdon visszaszorítását a magántulajdon és az önkormányzati formák javára. Ennek végrehajtását a kiterjedt nemzetközi tapasztalatok figyelembe vételével javasolják, kiemelve egyben a vagyon- és versenyvédelmi problémákat, valamint a társadalmi igazságosság kérdését. A program leszögezi, hogy egy helytelenül, kapkodva vagy durva igazságtalanságokkal végrehajtott privatizáció olyan torzulásokhoz vezethet, amelyet nagyon nehezen lehet orvosolni. Ennek igazolására hozza példaként a '89 során nekilendült spontán privatizációt, melyből fakadó tapasztalatok számos veszélyre hívják fel a figyelmet.

Azon vállalatok, melyek életképtelennek bizonyultak, valódi átszervezés helyett, a tényleges piaci értékelést kikerülve monopóliummá alakulhatnak, így egyrészt torzítják a piaci versenyt, másrészt megakadályozzák, hogy alkotóelemeikből önálló vállalatok, üzletreszek és közepes egységek váljanak ki.

A háttérjogszabályok hiányosságai¹⁰ és az állami vagyon értékesítési szempontrendszerének, kötelező kellékeinek meghatározatlansága miatt a társadalmi érdek nem jelenik meg a vállalati értékesítési tranzakciók során. Így nincs szabályozva a kötelező vagyonértékelés, a versenyzetési eljárás lefolytatása, a nyilvánosság biztosítása, az állami szervek ellenőrző szerepe, sem a vételár állami szervek általi meghatározásának kötelezettsége. Ehelyett a vállalati menedzsment felelősségi körébe helyeződik a vagyonértékesítés, mely értelemszerűen az egyéni érdekek érvényesítésének (pl. árendamérséklet adása fejében újabb vezetői megbízás) és a korrupciós gyakorlatnak ad tág teret.

A folyamat megakadályozása azért lényeges, mert a társadalom nagyobb része információ vagy mozgósítható tőke híján nem képes bekapcsolódni a privatizációs folyamatokba, így vagy a tőkeerős külföldi magán- vagy jogi személyek, vagy a már eleve kedvezményezett vagyoni helyzetben lévő hazai szereplők (vállalati vezetők, a *nomenklátúra* tagjai stb.) fogják privatizálni az állami vagyon értékesebb részét. Emellett fontos szempont, hogy a gyorsan piacra dobott állami vagyon, a túlkínálat törvényszerűségeiből fakadóan eleve értéken alul vagy – a részvények esetében – nagy árfolyamvesztéssel cserélhet csak gazdát, megkárosítva ezzel az állami költségvetést.

A privatizációhoz kapcsolódó intézményrendszer (független, felkészült vagyonértékelők, reorganizáló, kockázati tőke-vállalkozások, vagyonkezelő szervezetek, állami tulajdonosi joggyakorló szervezet) kialakíthatatlansága, hiánya miatt a folyamatok átláthatatlanok, a valós értékek meghatározhatatlanok, mely körülmény súlyos etikai és szakmai problémákat vet fel.

¹⁰ A háttérjogszabályok hiányosságainak tapasztalatait említve a program nem foglalkozik mélyebben azzal a problémával, hogy maguk a jogszabályok – paradox módon – szabályozatlanságuk vagy túl megengedő tartalmuk miatt felvetik-e annak kérdését, hogy *quasi* „törvényi úton legalizált tudatos vagyonátmentés” történt-e. Ennek vizsgálata a szerző PhD kutatási témáját képezi.

A versenyvédelmet és az ország stratégiai érdekeit szolgáló intézményrendszer megletének hiánya a formálódó piacgazdaságot károsan érinthetik, ezért gondoskodni kell annak mielőbbi kiépítéséről.

A program kifejti, hogy az MDF célja elsősorban *a szélesebb tömegek tulajdonhoz juttatásán keresztül a polgárosodás elősegítése*, az önkormányzatok, közalapítványok, kórházak, egyetemek állami tulajdonból való részesedésének biztosítása. Tekintettel azonban arra, hogy a hazai magánszektor nem rendelkezik megfelelő tőkével arra, hogy érdemben be tudjon kapcsolódni a privatizációba, ezért különböző kedvezményekkel és a külföldön alkalmazott privatizációs eszközök alkalmazásával kell megteremteni annak lehetőségét, hogy minél több magánszemély válhasson tulajdonossá. Ezek a privatizációs formák a következők:

- A versenyszektorba tartozó nemzeti vagyont, mint vagyonalapot kezelő privatizációs kormánybiztosság programja alapján;
- Alkalmazott részvényvásárlás (ESOP)¹¹ útján;
- Az alapítványoknak, önkormányzatoknak, társadalombiztosításnak költségvetési támogatás helyett juttatott állami vállalati részvényekkel;
- A mezőgazdaságban a földek eredeti tulajdonosokhoz való visszajuttatásával (reprivatizációval);
- A külső adósság egy hányadának részvényre cserélése (*debt equity swap*) útján.

A fenti formák közötti választást a gazdaság a maga sokszínűségével fogja megtenni, így szükségtelen és lehetetlen pontosan megtervezni, hogy az állami vagyonból milyen ütemben, mekkora hányad kerülhet magánkézbe. Kalkulálni azzal lehet, hogy a versenyszektorba tartozó állami vállalatok mintegy fele kerülhet 2-3 éven belül privatizálásra.

¹¹ Employee stock ownership plan – Munkavállalói részvényvásárlási program.

Mindebből az következik, hogy az állami vagyon működtetésére tartós jelleggel is fel kell készülni, így ki kell építeni az ehhez szükséges intézményrendszert. Ennek alapelve az, hogy valamilyen népképviselői szerv (helyi önkormányzat képviselő-testülete vagy az Országgyűlés) vagy annak felhatalmazása és ellenőrzése alapján létrejövő intézmény kell, hogy az állami vagyon működtetését és privatizálását irányítsa, illetve ellenőrizze. Mindemellett fontos, hogy a tulajdonosi jogok gyakorlása is ugyanezen népképviselői szervek felhatalmazásával történhessen csak meg. Ezzel megszüntethető az a kialakult helyzet, hogy egyes állami vállalatok esetében a vállalati vezetők olyan tulajdonosi jogokat gyakorolnak küldöttgyűlések és vállalati tanácsok felhatalmazása által, amelyeket csak az Országgyűlés gyakorolhatna.

Fontos szempont még, hogy ne legyen egyetlen olyan intézménynek sem monopol helyzete a nemzeti vagyon tulajdonosi joggyakorlási helyzetében, amely a nemzeti vagyon teljes vertikumát lefedi. Ennek egyik eleme, hogy a pénzügyi szektor felügyelete alól menetesíteni kell a nemzeti vagyonkezelőt. Másik elem a közszolgáltatások (pl. posta, vasút, áramszolgáltató), nagy infrastrukturális ellátórendszerek területe. Ezek árképzését a „szakmai minisztérium” bevonásával közösségi ellenőrzés alatt kell tartani. A harmadik elem a piaci körbe tartozó állami vállalatok köre, ahol a vállalati vezetőknek nagyfokú piaci szabadságot kell adni, megteremtve működésükhöz a megfelelő pénzügyi, szervezeti és vezetési feltételeket.

Az állami vagyon kezelésével és szükséges mértékre való lebontásával kapcsolatban a következő intézményi és szabályozási rendszert kell kialakítani:

A versenyszektorba tartozó nemzeti vagyon számviteli szempontból nemzeti vagyonalapot képez, melyet – az Országgyűlés felhatalmazása alapján – a *nemzeti vagyonintézet* és a *privatizációs kormánybizottság* kezel.

A nemzeti vagyonintézet az állami vállalatok által használt nemzeti tőkevagyon után járó *tőkehasználati díjat* (tőkejáradék vagy osztalék) gyűjt be. A befolyt összeg felhasználásáról az Országgyűlés dönt. A befizetett tőkehasználati díjon felüli összeget a vállalat – az érvényes szabályok betartása mellett – saját belátása szerint használhatja fel a vállalat céljainak és érdekeinek megfelelően.

Azon vállalatok esetében, amelyek nem képesek eleget tenni a tőkehasználati díj befizetési kötelezettségüknek, a következő lehetőségeket vázolja fel a program: szakértők bevonásával meg kell állapítani, hogy vezetősere, szervezeti változtatás, szanálás és reorganizáció, felszámolás, dolgozói öngazgatásba adás vagy a privatizáció ígérkezik-e a legcélszerűbb megoldásnak.

Mindezek alapján a tervek szerint a vagyonintézethez tartozó vállalati kör folyamatosan csökken, melyet kiegészít a privatizációs kormánybizottság vállalateladási programja. A program keretében a kormánybizottság az iparpolitikai elvek és általános gazdaságpolitikai elgondolások alapján kijelöli a privatizálandó vállalatok körét, versenyeztetést alkalmazva gondoskodik a vállalatok „feljavításáról”, és tájékoztatja az országgyűlés vagyonbizottságát a privatizációs ügyletről. A kormánybizottság további feladata az alkalmazott részvénytulajdonosi kezdeményezések (ESOP) regisztrálása és lebonyolítása, valamint az önkormányzatok részére juttatandó „állami” részvények átadása.

A program több helyen, így itt is hangsúlyozza, hogy minden állami vagyonnal kapcsolatos döntést csak az Országgyűlés hozhat meg közvetlenül, kijelölt (vagyon) bizottságán vagy egy általa felhatalmazott intézményen keresztül.

A vagyonintézetnél képződő közbevételek felhasználását a következőképpen javasolja a program: egy részét az állami vállalatok fejlesztésére, rendbe tételére kell visszaforgatni a gazdaságba, másik részét a magánvállalkozások ösztönzésére kell fordítani, míg harmadik részéből

az államadósságot kell csökkenteni. Ezáltal biztosítható, hogy az állami vállalatok vesztésgrendezése ne a költségvetés más tételeiből vonjon el forrásokat, ezáltal közelíthető az állami vállalati szektor terjedelme az ésszerű vegyesgazdasági arányokhoz.

Az MDF szerint tehát a vagyonintézet, a privatizációs kormánybiztosság, a gazdasági minisztérium és más érintett minisztériumok együttes részvétele – kiegészítve az ellenzéki pártok ellenőrző szerepével és a sajtó nyilvánosságával – megfelelő biztosítékot ad arra, hogy az ország érdekeinek megfelelő, átlátható, eredményes privatizáció menjen végbe.

A privatizációs folyamatok motorja azonban várhatóan nem a gazdaságpolitika, hanem az *egyéni érdek* lesz. A program alkotói ettől várják a gazdaság szervezeti és tulajdoni viszonyainak forradalmi megváltozását. Ennek egyik eklatáns példáját adják a földtulajdon (re)privatizálásáról kialakított elképzelések. Az MDF a családi munkán alapuló magángazdaságokban látja a mezőgazdaság jövőjét, amelyek önállóan, vagy önkéntes társulások, szövetkezetek formájában működnek. Ehhez ismét földhöz kell juttatni a gazdálkodókat. A program azonban megállapítja, hogy a szövetkezetek egy jelentős része kielégítően működik, így azok megszüntetése súlyos károkat okozna. Ezért a gazdálkodók önálló döntésére kell bízni, hogy a nagyüzemen belül vagy azon kívül képzelelik-e el a jövőjüket.

A program ezért két lépésben irányozza elő a földtulajdon-szerkezet megváltoztatását. Első lépésben a termelőszövetkezeteket és állami gazdaságokat vagyonközösségekké kell szervezni. Ennek során a tsz-ek teljes vagyonát és az állami gazdaságok vagyonának egy részét a tagok, illetve az alkalmazottak tulajdonába kell adni, elkülönítetten értékelve a bevitelkori aranykorona értéken meghatározott földtulajdont és az egyéb vagyonelemeket. A szövetkezeti közös tulajdonban lévő vagyonból kártalanítani kell a már kivált tagokat, és gondoskodni kell az önkormányzati földek átadásáról is. Végül pedig a termelőszö-

vetkezet művelésében lévő állami földek révén az állam mint földtulajdonos is a vagyonközösség részese lesz. Az így létrejött vagyonközösség ügyeit a tulajdonosok megbízása alapján az agrárpénzügyintézetekre kell bízni.

Második lépésben „azok a tulajdonosok, akik földet kívánnak kiszakítani a »nagyüzemből«, tulajdoni hányaduk alapján vehetnek, illetve bérelhetnek területet.” A vásárlási, bérleti szándékot a banknak be kell jelenteni, amely köteles nyilvános árverést tartani annak érdekében, hogy elkerülhetők legyenek az áron aluli értékesítések. Az MDF fontosnak tartja azonban „a pénzügyintézetek és a devizakülföldi jogi- és természetes személyek földtulajdon-vásárlási jogának korlátozását.” A befolyt bevételt a tulajdonosok kapják meg, azt nem lehet a tsz vagy állami gazdaság vesztéseinek finanszírozására felhasználni.

Az állami vagyon lebontásának további lehetőségeként említi a program az alkalmazott részvénytulajdonosi programot (ESOP). Ennek lényegét a szerzők a következőképpen fogalmazzák meg: „Itt a vállalatok olyan privatizálásáról van szó, amikor az állam kedvezményes hitelkonstrukció vagy meghitelezett részvény formájában eladja az ott dolgozók számára a részvénytársasággá alakított vállalat részvényeinek meghatározott részét.” Az ESOP bevezetésébe és működtetésébe az MDF a munkástanácsokat is bevonná.

Végül a program foglalkozik a nagy állami szervezetek ipartelepeinek, gyáregységeinek önállósodási lehetőségeivel, megfogalmazva annak igényét, hogy amennyiben ez technológiailag nem teszi lehetetlenné a maradó rész működését, és erre igény van, akkor történjen meg az önállósodás. Ennek előnyét a szerzők abban látják, hogy egyrészt ezáltal is hozzá lehet járulni a torz vállalati struktúra átalakításához, másrészt az alkotó energiák felszabadításával a kis- és közepes (akár állami) vállalat hatékonyabban működtethető. A kormány mindezt támogathatja, azonban a versenyhivatalnak és a felszámolási szervezetnek – hatáskörében eljárva – fel-

kell lépnie a veszteséges vagy versenykorlátozó nagyszervezetek ellen, elősegítve azok szétbontását.

Az alfejezet végén az MDF tulajdonreformmal kapcsolatos legfontosabb elveinek összegzése olvasható. Eszerint: a nemzeti tulajdon a magyar embereké, ezért a privatizációt csak ellenőrzött, programozott, garanciális intézményekkel védett eljárással lehet végrehajtani; a vagyontömeget lehet úgy demokratizálni, hogy egyben a hatékonysága is növekedjen (mindezt a gazdaság működőképességének megőrzése mellett kell elérni); a tulajdoni formák közötti optimális arány meghatározása nem lehetséges (és nem is szükséges). A gazdaság a működése során majd megmutatja, hogy „milyen tulajdonosi, irányítási és szervezeti formák a leginkább életképesek”.

Summázat

Felvetődik a kérdés: milyen gazdaságpolitikát képzelt el az MDF? Neoliberálisat? Harmadikutast? Kínálatoldalt? Az egyes gazdaságpolitikai elemeket szemlélve röviden azt mondhatjuk, hogy mindegyiket, és ezzel együtt egyiket sem.

A gazdasági programot *vegyes programként* határozhatjuk meg, melyben a népi-harmadikutas elemek éppúgy megjelennek, mint a neoliberális/kínálatoldali elemek. A népi-harmadikutas irányzat hangsúlyos megjelenéséből kiviláglik, hogy az alapítók szellemisége miként tudott érvényesülni a gazdaságpolitikai programban is, még ha közvetlenül annak megalkotásában nem is vettek részt. Ezek a programpontok tisztán mutatják be azt az irányt, mely szerint egyrészt el kell kerülni a külföldi példák szolgai másolását, másrészt a szocialista megoldás továbbvitelét is, ezek helyett egyfajta harmadik utas politikát kell megvalósítani. Jól látható azonban, hogy ez a fajta harmadikutasság közel sem olyan karakteres, mint a '30-as, '40-es években Németh László, Veres Péter, Farkas Ferenc elképzelései, vagy éppen Somogyi Imre Kert-Magyarország koncepciója vol-

tak. *Mindazonáltal a programban megjelenik a sajátos magyar út követésének, a nemzeti gondolatot középpontba helyező, az építő tradíciókra alapozó, szociális igazságosságra törekvő, az autonóm, önálló állampolgárok által vezetett gazdaság kialakításának igénye.* Ezt erősítik azok a szimbolikusnak is mondható megfogalmazások, melyek visszatérően jelennek meg a programban (pl. „a progresszív magyar hagyományok és a világ értékeinek ötvözése”, „a gazdaság legfőbb tőkéje a jogaiban és kötelességeiben biztos, iskolázott és megfelelő vagyoni-jövedelmi körülmények között élő ember”, „lakó- és munkahelyi önkéntes közösségek alakítása” stb.).

A programban feltűnnek neoliberális elemek is, melyeket azonban óvatosan, kellő történelmi távlatból kell szemlélnünk és értékelnünk. A privatizáció-liberalizáció-dereguláció neoliberális „aranyhármasa” karakteresen jelen van ugyan a programban, ennek ideológiai háttere és alkalmazásának keretrendszere azonban a nemzeti érdekek tengelyébe helyezi ezeket az elemeket is.

A neoliberális gazdaságpolitika kedvezőtlen hatásait¹² figyelembe véve, az „aranyhármassal” egyes alkotóelemeit részletesebben vizsgálva felvetődik az a kérdés, hogy a negyven éves szocialista berendezkedés során kialakított kedvezőtlen állapotok lebontására alkalmazhatóak-e ideiglenesen neoliberálisnak mondott elemek akkor, amikor a termelő tényezők közel száz százalékát birtokló vagy befolyásoló állami szektor, a kereskedelmi kapcsolatok egyoldalúsága és a torz központosítás adottságnak voltak tekinthetők. Az igenlő válasz nyilvánvalónak tűnik. Fontos azonban annak elemzése, hogy mindezek 1) megfelelő garanciák beépítésének, 2) a megfelelő időbeli lefolyás tervezésének, illetve 3) a megfelelő alanyi kör kijelölésének figyelembe vételével történnek-e.

¹² Jól mutatja be a neoliberális gazdaságpolitika jövedelemelosztás egyenlőtlenségeinek létrejöttében, a gazdaságpolitika globális érdekek alá rendelésében és a válságok kialakulásában játszott szerepét György László *Egyensúlyteremtés. A gazdaságpolitika missziója* című könyve (Budapest, Századvég, 2017).

Szerda, 1989. április 5.

Ki legyen a tulajdonos?

Főnök, vegyük meg a céget!

A csepeli országút mellett immár több mint egy hónapja fekszik egy kutya. Vastagon borítja már a sár, a kocsik által felcsapott piszok. Alighanem elkóborolt, s egy autó elgázolta. A volt gazdája nyilván más környéken lakik, különben már megtalálta volna. Az elgázolt kutyának viszont — úgy tűnik — nincs gazdája erre felé.

De hát, kit érdekel manapság a kimúlt ebek gazdátlansága? Amikor a nemzeti vagyon jó része is valódi gazdára várva hever az utak mentén, a gyárudvarokon? S habár nem is tűnik túlságosan távoli asszociációnak gondolatban összekapcsolni a megboldogult házörzők és a magyar gazdaság pozícióját, egy lényeges különbség mégiscsak akad: előbbieknek már tényleg nincs semmi esélyük arra, hogy életet lehet beléjük valaki. Míg az utóbbiak...

Ahhoz, hogy a mondat egyértelműen igennel folytatódhassék, mindenekelőtt valódi tulajdonosokra van szükség. Makó Csabával, a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének igazgatójával ennek lehetőségeiről beszélgettünk.

A Magyar Nemzet 1989. április 5-i cikke, mely a tulajdonviszonyok átalakulásának kérdésével foglalkozik.

Az 1. és 2. pontra vonatkozóan megállapítható, hogy a programalkotók talán túlzott várakozással, egyes esetekben pedig bizonyos naivitással számoltak a külföldi tőke hatásaival. Ezzel szemben vannak olyan részek a programban, amelyek a várható káros hatásokra hívják fel a figyelmet – a külföldi tőke szerepének fontosságát nem megkérdőjelezve. Alapvetően egyet is érthetnénk mindezzel, hiszen egy alapvetően tökehiányos gazdaságban a külföldi tőke behozatala, becsalogatása lehet az egyik út a tökehiány orvoslására.

Mindazonáltal a tervkészítés fontos kritériumaként megfogalmazásra kell/kellett volna, hogy kerüljön a mérleg másik oldala, azaz a kedvezőtlen hatások bemutatása. Általában véve is kritika érheti a programot a külső (társadalmi) hatások (az ún. *extern* hatások) figyelembe vételének részleges hiánya miatt. Ez a veszteséges ipari nagyvállalatok vagy akár egész ágazatok leépítésének program szerinti fontosságában és tervezett gyorsaságában jelenik meg a legszembetűnőbb módon, figyelmen kívül hagyva vagy elnagyolva azokat a valós veszélyeket és várható problémákat, amelyek ezeket a tervezett lépéseket követni fogják. Egy példán ke-

resztül érzékeltetve: ha egy veszteséges nagyvállalat a felhalmozódott veszteségekre és kis hatékonyságú működésére tekintettel felszámolás alá kerül vagy a privatizáció során a munkavállalóinak jelentős részét elveszíti, akkor ugyan a vállalat további adósságait és veszteségeit nem kell finanszíroznia az államnak, azonban az elbocsájtott dolgozók részére időlegesen munkanélküli segélyt kell fizetni, melynek munkabérhez viszonyított mértéke ugyan alacsonyabb, azonban ezzel együtt a vásárlóerő is csökken. A szocialista nagyvállalatok – sokszor városnyi – méretét ismerve nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy a nagyvállalat vagy a helyi lakosság kiszolgálására létrejött kisebb vállalatok, boltok, termelőüzemek (pl. ruhaipari szövetkezet, élelmiszerbolt, könyvesbolt, vegyesáru-bolt stb.) és közszolgáltatások (iskola, óvoda, egészségügyi intézmények stb.) is elveszítik piacukat, így sorsuk ugyanúgy a felszámolás, a megszűnés lesz, mint nagyobb társuknak.

Mindez előrevetíti a munkanélküliség rémét és személyiségromboló, demoralizáló hatását, ezzel együtt például a bűnözés nem kívánt növekedését, végül pedig egész városok, térségek leszakadását, el-

lehetetlenülését.¹³ Mindez jóval nagyobb ösztársadalmi költséget jelent, mintha az adott iparágat vagy vállalatot – ésszerű és az *extern* hatásokat is figyelembe vevő racionalizálást követően – működésében fenntartják, és egy fokozatos, lassú átalakítási folyamaton vezetik keresztül. A program természetesen foglalkozik az ipari területek leépítésével, azonban az erre megoldást kínáló átképzéseket, programokat, új munkahelyek létesítését, kellő alátámasztások, számítások és hatástanulmányok híján nem a várhatóan bekövetkező hatásoknak megfelelően kezelte. Ezek következményeit ma már sajnos ismerjük annak ellenére, hogy az MDF választási programja és a kormányprogram gyakorlati megvalósítása közel sincs minden tekintetben szinkronban egymással.

A 3. pontban említett feltételre, azaz a privatizálandó állami vagyoni körre vonatkozóan előrelátó és magas színvonalú, alapvetően a nemzeti stratégiai vagyoni védelmére összpontosító javaslatokat fogalmaztak meg a programalkotók, eleve kizárva azokat a vagyonelemeket, amelyek eladása egyrészt az ország nemzetbiztonsági érdekeit a leginkább veszélyeztetné, másrészt, amelyek – az első feltételre is némiképp rímelve – a közületek és a lakosság ellátását befolyásolni tudják.

Az 1. és 2. pontban foglaltakhoz hasonló megállapítások érvényesek a liberalizációra és a deregulációra is.¹⁴ A programkészítők a tapasztalatok és az alternatív

gazdaságpolitikai kurzusok hiánya miatt a kor nyugati főárama által sugallt és egyedüli üdvöztető megoldásnak tartott neoliberális irányzat egyes elemeinek beépítése mellett tették le voksukat, melyért igazán megróni senkit sem lehet. Adva volt ugyanis a szocialista rendszer csődtömege, melyet tisztán és úgymond „egy az egyben” a „csodált Nyugat” által kínált eszközök alkalmazásával lehetett első ránézésre a leghatékonyabban lebontani. Ehhez a neoliberális kurzus a szocialista „piacnélküliség” helyett a „piac mindenhatóságát” kínálta. Pontosan ebben az összehasonlításban különbözik a legszembetűnőbben a Magyar Demokrata Fórum és a fő rivális, a Szabad Demokraták Szövetségének programja. Míg az MDF a jelen tanulmányban bemutatott sajátos, harmadikutas elemeket is beépítette a programjába, addig az SZDSZ az effajta megoldást kiméletlenül elutasította, egybemosva a „harmadik utat” valamiféle népi és reformkommunista ihletettséggű kurzussal,¹⁵ és tisztán „a piac mindent megold” logikára építette elképzeléseit.

A gazdaságpolitika és a tulajdonviszonyok kérdésének szoros kapcsolata miatt volt fontos a gazdaságpolitikai koncepció összefoglaló bemutatására. Ezt követően konkrétan áttérve a tulajdonviszonyok elemzésére fogalmazódik meg az a fontos tétel, hogy nem mindegy, hogy a privatizációt milyen körülmények között alkalmazza egy gazdaságpolitika, és az sem, hogy milyen mértékben, milyen lefolyással, valamint hogy milyen eszközök alkalmazásával milyen új tulajdonosi kört alakít ki. A rendszerváltáskori privatizáció mint alapelv álláspontom szerint helyes volt, hiszen a szocializmusban kialakult tulajdonviszonyok közös jellemzője volt, hogy azt az állami befolyás egyedülállósága és a tulajdonosi szerep elnyomó többsége jellemezte. Vissza kell itt utalnunk a 20. század kríziseire, melyek egyik kiváltó

¹³ Ezekről a folyamatokról lásd *Az Acélváros végnapjai. Hogyan semmisült meg húszezer ember munkahelye a Lenin Kohászati Művekben*. Szerk. Lóránt Károly. Lakitelek, Antológia, 2017.

¹⁴ A „dereguláció”, azaz a gazdasági jogszabályok és egyéb adminisztratív korlátozó eszközök lebontása, a neoliberális gazdaságpolitika egyik fő alkotóeleme. Fontos megjegyezni azonban, hogy a program a túlszabályozott szocialista rendszer lebontása során nem hagyhatta figyelmen kívül a deregulációt, így önmagában nem értelmezhető egyértelmű neoliberális programpontként, pláne úgy, hogy a dereguláció mint rész cél megjelölésével együtt rögtön piaci szabályozást és etikus gazdasági magatartást szabályozó re-regulációt is szorgalmaz.

¹⁵ *A rendszerváltás programja – SZDSZ*. (Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése, 1989. március 19., április 16.), 16–17. Felelős kiadó: Magyar Bálint. Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archivum (rendezés alatt).

oka a tulajdonviszonyok – ezen belül is a magántulajdon – fontosságának a kérdése volt. Elfogadva M. Kiss Sándor 1956-os forradalomról szóló fejtegetését, mely szerint annak egyik kiváltó oka az volt, hogy „a magyar paraszt az 1945-ös földosztáson alapuló [...] magántulajdonra épülő struktúrához akart visszatérni”,¹⁶ felvetődik a kérdés, hogy ez a motívum – mármint a magántulajdonon alapú gazdaság – milyen erős szerepet játszott a rendszerváltás folyamatában. 1988–89-ben sokan éltek még azok közül, akik kárvallottjai voltak a magántulajdonuk (termőföldjük, lakó- és termelőingatlanuk, illetve egyéb ingóságaik) államosításának. Egyetértve Lenkovics Barnabással is – aki habilitációs előadásában a következőképpen fogalmaz: „Az mindig is nyilvánvaló volt, hogy a korábbi magántulajdonosokban az elvesztett tulajdonuk visszaszerzése iránti nosztalgikus vágy sosem szűnt meg”¹⁷ – kijelenthetjük, hogy az MDF-program magántulajdonnal kapcsolatos elképzelései, a szélesebb néprétegek tulajdonhoz való juttatásának terve ezt a teóriát erősítik.

Mindemellett – visszatérve a Veres Péter által a tulajdonviszonyok és a gazdaság kölcsönhatásának szorosságára vonatkozó fejtegetésére – fontos adalékként jelentkeznek a programban a népiek tulajdonviszonyokra vonatkozó elképzelései, egyrészt az önkormányzatiság hangsúlyos szerepeltetése, másrészt a plurális tulajdonszerkezeten belül az állami-, szövetkezeti- és magántulajdon fontossága.¹⁸

¹⁶ Magyarország sorstragédiái a 20. században. Örök vita: Történelmi előképek (Beszélgetés M. Kiss Sándorral). Szerk. Kovács Lajos Péter. Budapest, Éghajlat, 2011, [299–321] 302.

¹⁷ Megjelent: Lenkovics Barnabás: *Ember és tulajdon. Rendszerváltó gondolatok*. Budapest, Dialóg Campus, 2013, 51. (A tulajdon társadalmasítása és magánosítása c. fejezet).

¹⁸ Veres Péter *A paraszti jövőben* pontosan felvázolja, hogy a három tulajdoni formát milyen tartalommal töltené fel: 1. *állami tulajdon*: közlekedés, nagyipar, középipar, bankélet; 2. *szövetkezeti (társas vagy népi) tulajdon*: árucseré, értékesítés, beszerzés, szövetkezeti- és agrártermelési hitelezés, és közlegető; 3. *magántulajdon*: Föld, ház, kisipar, kiskereskedelem, kisvállalkozás. In: Veres i. m. 2000, 163.

Az előzőekben felvázoltak alapján nyilvánvalóvá válik, hogy a magántulajdon kiterjesztésének, a tulajdonosi tudat személyiségformáló és gazdaságösztönző szerepének óriási jelentősége van, melynek a programalkotók tudatában voltak. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a Magyar Demokrata Fórum gazdaságpolitikájában egy *alapvetően magántulajdonon alapuló szociális piacgazdaságot képzelt el, melyben a sajátos magyar tradíciók és adottságok különös jelentőséggel bírnak*. Természetesen a program mindaddig program marad, amíg azt meg nem valósítják. Ezért annak további sorsa, kormányprogramba való beépülésének arányai, annak sikere vagy éppen sikertelensége egy következő tanulmány tárgyát kell, hogy képezze.

A Magyar Demokrata Fórum tulajdonviszonyokra vonatkozó koncepcióinak részletes bemutatása annak érzékeltetésére is fontos, hogy egy 1987-ben, a totális diktatúrában létrejött ellenzéki mozgalom a maga infrastrukturális, szervezési, szervezeti, kapacitásbeli nehézségeivel együtt is részletes és kidolgozott programot tett le az asztalra, mely jelentős fegyvertény volt az akkori viszonyok között. Minderre az alapra lehetett és tudott is támaszkodni a választásra készülő, párttá szerveződő MDF, majd később az első szabadon választott kormány – függetlenül attól, hogy az elkészült koncepciók szellemiségével milyen mértékben tudott azonosulni.

(A tanulmány hosszabb, a gazdaságpolitikai koncepciókat bővebben elemző változata: Horváth Péter: *A Magyar Demokrata Fórum gazdaságpolitikai koncepciója és tulajdonviszonyokra vonatkozó elképzelései 1988–89-ben*. In: MDF-tanulmányok. Szerk. Székér Nóra, Szeredi Pál. *Lakitelek, Antológia*, 2018, 167–214.).

Giday András

A nagyvállalati privatizáció környezete

1990-ben a kádári adósság terhe tompítás nélkül rázúdult a magyar gazdaságra. Az adósság miatt a két fő pénzügyi intézmény, a Pénzügyminisztérium és a Magyar Nemzeti Bank került domináns pozícióba. Az öncsőd intézménye hatalmas felszámolási hullámot gerjesztett. Az MNB a gazdaság pénzellátásának csökkentése és a forintot felértékelő politikája révén mélyítette a válságot. A privatizáció első két esztendejében az azt felügyelő PM erőltetett devizabevétele-orientált szemlélete érvényesült – így ebben az időben a nagyobb vállalatok mind a külföldiek tulajdonába kerültek. Változást 1992 nyara hozott, amikor a privatizációs irányváltás a hazai befektetők és a mezőgazdasági termelők bevonását hirdette meg, és – a Bokros-programig tartó két és fél évre – a gazdaságpolitika is kikerült az IMF logikáját másoló PM-MNB duó dominanciája alól.

*A szerző közgazdász,
a RETÖRKI külsős munkatársa*

1. A Minisztériumi, banki, hivatali apparátus, annak szervezete és hozzáállása

A/ A privatizációs irányváltás (1992) előtti helyzet

A PÉNZÜGYMINISZTERIUM ÉS A MAGYAR NEMZETI BANK

A rendszerváltás előtti közel két és fél év-tized gazdaságpolitikájának a megértéséhez ismerni kell az akkori minisztériumok, főhatóságok pozícióját, befolyását, motivációját. Az új gazdasági mechaniz-

mus 1968-as elindítását követő évtizedekre rányomta a bélyegét az államigazgatás főbb szereplői között kialakult sajátos erőegyensúly. Az igazi, tartalmi irányítást az MSZMP pártközpontja, azon belül a gazdaságpolitikai osztály végezte. Erre a hatóságoknál lényegesen kisebb apparátussal is képes volt, ugyanis felvállalta a „mérleg nyelve” szerepet a nagy hivatalok közötti konfliktusok esetében, erősítve azt a képet, hogy a legfelső döntések úgyszólván a pártközpontban születnek.

Az állam gazdaságpolitikai irányítási rendszerében a legjelentősebb szervezeti változtatást az Országos Tervhivatal (OT) 1990-es megszüntetése jelentette. E lépés azért teremtett nagy űrt, mert az új politika nem törődött kellően az egyes irányító hatóságok tevékenységének követésével, azzal, hogy értékelni képes önálló apparátussal is rendelkezzen. Gyorsan jelentkezett is a fenti űr betöltésére a Pénzügyminisztérium (PM) és a Magyar Nemzeti Bank (MNB) – igaz, a korábbi OT-nál jóval kevesebb rálátással bírtak a gazdaság egészére. Előbbi ugyan a költségvetés összeállítása miatt a gazdasági folyamatokat rendszeresen követte, de időhorizontja a másfél-kétéves intervallumot rendszerint nem lépte túl. A PM úgy érezhette, hogy az OT kiesésével és a pénzügyeket átlátni képes felsőbb

szakértői stáb hiányában domináns helyzetbe kerülhet – nemcsak a többi főhatósággal, hanem akár a politikával szemben is.¹

A privatizáció tekintetében mindez azt jelentette, hogy a PM rövidtávon – fő célnak a költségvetés éves hiányának csökkentését tartva – az állami bevételek növelésére helyezte a hangsúlyt. Az sem volt mellékes, hogy a külföldiektől a bevétel devizában folyt be, ami csökkenthette az ország tetemes külső adósságát is. A Pénzügyminisztérium abban volt érdekelt, hogy az eladások során az ár képezze a kizárólagos szempontot, és a külföldiek részére történő eladás domináljon minden olyan esetben, amikor akad külföldi jelentkező. (Jellemző volt az is, hogy nem volt türelmük kivárni a tőzsdén keresztüli privatizáció hosszabb – akár 9-12 hónapot is kitevő – előkészítési idejét).

Az MNB ezzel szemben képes lett volna hosszabb időhorizonton gondolkodni és cselekedni, de túlságosan nyomasztotta az infláció csökkentésének feladata. Az MNB a gazdaság pénzellátásának csökkentése és a forintot felértékelő politikája révén mélyítette a válságot. Tehette ezt azért, mert nem akadt felső kontroll, az „oldalágon” jelentkező kritikákra (lásd nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztériuma, NGKM) pedig sajnos a kormányzat és a törvényhozás nem hallgatott.

Az MNB két tekintetben kétségkívül nehéz helyzetben volt. A '80-as évek közepén már kétszámjegyűvé vált az infláció, így a jegybanknak óvatossá kellett lavíroznia annak érdekében, hogy elkerülje azokat a drasztikus leértékeléseket, amelyek olajat önthetnek az inflációs várakozások tüzeire. A túlzott óvatosság a forint jelentős felértékelődését eredményezte. 1991 tavasza és 1994 közepe között csak kisebb (lépésenként 2-3-4%-os) leértékelésekre került sor, ezek együttes mértéke jóval elmaradt a belgazdasági infláció évi 20-25%-os rá-

tájától. A gazdaság pénzellátása tekintetében a visszaesés miatt elvileg a korábbinál több külső forrást kellett volna szereznie, de valójában ezt meg sem kísérelte.

Az MNB összességében mindkét feladatát rosszul oldotta meg. Az ország gazdasági visszaesését még mélyítette is azzal, hogy egyre jobban visszafogta a kereskedelmi bankok refinanszírozási hitellel való ellátását, és kifejezett célja volt, hogy az export finanszírozására adott forrásokat teljesen visszafogja.

Összességében kimondható, hogy a makrogazdasági kockázatok csökkentésére egyik fontos szereplő sem ügyelt kellő mértékben.

ÁGAZATI MINISZTERIUMOK

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (ÉVM) 1989. évi felszámolásának következménye lett, hogy nem akadt olyan szervezet a kormányon belül, amelyik tovább tudta volna folytatni a lakásszektor kiemelt kezelését. A korábban alá tartozó cégek egyfajta hatalmi vákuumot érzekeltek – ezért is tudta némelyiket megkörnyékezní a külföldi tőke (lásd a cementipar irányítási jogainak átadását a Németh-kormány alatt). Megemlíthető, hogy a kereskedelmi negyedek nagyvárosokbeli kialakításának engedélyezése a helyi önkormányzatokhoz került, akik azonban nem voltak felkészülve a feladat megfelelő ellátására. Így történhetett meg, hogy olyan városszéli központokra adtak ki engedélyeket, amelyek a belvárosi boltok jelentős hányadát tönkretették. A negyedeket olyan külföldi cégek hozták létre, amelyeknek egyik fő mozzgatórugója az volt (sőt ma is az), hogy az általuk behozott jelentős tömegű importárut eladják a hazai fogyasztóknak. Ez felerősítette azt a már 1989-től teret kapó negatív trendet, hogy a hazai termelők közül sokan nem voltak képesek eladni áruikat a magyar fogyasztóknak.

Az 1990 utáni első másfél esztendőben a két nagy ágazati minisztérium – az ipari és földművelésügyi – hozzáállása eltérő volt.

¹ Ennek jele lehetett az, hogy kritika nélkül átvéve az IMF elvárásait, olyan benzináremelésbe hajszolta bele 1990 októberében a politikát, amely végül a taxisblokához vezetett.

Előbbi viszonylag nehezen került képbe 1990-ben, 1991 közepétől azonban egyre inkább arra koncentrált a erejét, hogy az érlelődő privatizációs váltáskor a nagyipari cégeknek jobban megfelelő vagyongeze-
lés, illetve a belföldieket jobban helyzetbe hozó privatizációs gyakorlat valósuljon meg. Az agrártárca legbefolyásosabb felső vezetői a gyakorlatban a „külföldi domi-
nanciájú” privatizáció talaján álltak. Távol állt tőlük az a később (legalább elviekben) kimondott elvárás, hogy ahol csak lehet, addig fenn kell tartani az állami tulajdont, amíg a szövetkezetek, állami gazdaságok a földkárptólás révén adódó kárptólási jegyekkel tulajdont tudnak vásárolni az élelmiszeripari cégekben. Az alapállást jól jellemzik a cukoriparban történetek: öt cukorgyárban mindenféle versenyeztetés nélkül, igen olcsón irányító pozíciót sze-
reztek külföldi cégek még a Németh-kor-
mány idején. Hasonló volt a helyzet a növényolajipar visszásnak tekinthető privatizációja esetében: a versenyeztetés elemi szabályait sem tartották be, ráadá-
sul azt is eltűrték, hogy gyakorlatilag in-
gyen szerezze meg a külföldi vevő a céget – annak az átvételekor ugyanis még nem kellett fizetnie és a mezőgazdasági terme-
lők árainak 20%-os csökkentésével egy év alatt elő tudta teremteni a vételárhoz szükséges összeget.

NEMZETKÖZI GAZDASÁGI KAPCSOLATOK MINISZTE- RIUMA (NGKM)

A külkereskedelem gondozásával megbízott tárca 1990 nyarán előterjesztést nyújtott be a kormánynak, hogy a piac-
váltást beruházási forrásokkal segítse a kormányzat. Ennek a PM vezetése ellen-
állt, és elérte, hogy a javaslatot 7:5 arány-
ban elvesse a kormányülés.

Egy ilyen alternatíva azért is jelenthe-
tett volna reális lehetőséget, mert a tárca
gyakorlattal rendelkezett a vállalatok ex-
portfejlesztő pályázattal való segítségével.
Egy évtizeddel korábban részt vett az ún.
konvertibilis exportfejlesztő hitelkeret elő-
készítésében, de 1987-ben is volt export-
fejlesztő pályázat (akkor az ipari és a kül-
gazdasági tárca vezetésével), amelyhez a

kormány hitellehetőséget, adózási kedvez-
ményeket társított.

Ezt követően a minisztérium mindvégig
kritizálta azt, hogy a pénzügyi vezetés re-
ál-felértékelő politikát folytat, és ezen túl
még a vámemelésből adódó lehetőségek-
kel sem él kellő mértékben. Sajnos azon-
ban a PM–MNB-duóval szemben sokat
nem sikerült elérnie.

ÁLLAMI VAGYONÜGYNÖKSÉG (ÁVÜ)

Az ÁVÜ-ben eleinte az „aki fizet, viheti a
vállalatot” megközelítés leegyszerűsített
változata dominált (azaz azt az utat kö-
vette, amelyre alapításakor szánták: kizá-
rólag eladással foglalkozó ügynökségként
működött). Négy tranzakciós igazgatósá-
gából egyik volt csak jobban specializált
– az is az adott terület, illetve feladat (kis
boltok, licitációs verseny stb.) jellegéből
fakadt. 1990 végén és 1991-ben a másik
három tranzakciós igazgatóság között a
feladatokat aszerint osztották el, hogy a
privatizáció milyen fő típusaira készültek
(a vállalati kezdeményezésű, illetve a be-
fektetői kezdeményezésű privatizációval,
továbbá a központi privatizációval foglal-
kozó igazgatóságok). Az élet hamarosan
felülírta az elképvezéseket. A befektetők
nem tolongtak az ajtó előtt: a Szovjetunió
1991-es részekre bomlása és a délszláv
háború szertefoszlatta azt az elképzelést,
hogy a tőkés nagyvállalatoknak érdemes
nálunk egy hídfőállást kiépíteni a keleti
kapcsolatok megszerzése érdekében. Másrészt az állami vállalatok társasággá
alakulása nagytömegű feladatot igényelt.
Mindezek miatt 1992 elejére szükségessé
vált a szervezeten belüli feladatok újra-
gondolása.

BANKOK

A kereskedelmi bankok megörökölték az
MNB korábbi ágazati főosztályainak vál-
latalati hiteleit. A vállalati átalakulások
(már 1989-től, majd jelentősebb arány-
ban 1991-től) sok esetben – elsősorban az
adott cég fizetési gondjai esetén – kisebb
mértékű banki tulajdoni részesedés meg-
szerzését is eredményezték.

Előfordult, hogy visszaélt a bankszféra a helyzetével. Jó példa erre a Tungsram esete. A vállalat törlesztési nehézségeinek kezelésének érdekében a Magyar Hitelbank (MHB) hajlandó volt arra, hogy a cégben tulajdonossá váljon. 1989 elején ugyan főtulajdonos lett, de a Tungsram kikötötte, hogy tulajdont a cégben csak pénzügyi befektető kaphat. A magyar bank azonban úgy adta el az osztrák Girocreditnek a Tungsram 100%-át, hogy ezt a kikötést nem tartotta be. Az MHB részére 110 millió dollárt fizető osztrák bank pár hónap múlva 150 millió dollárért adta el a céget, úgy, hogy a vevő nem pénzügyi, hanem szakmai befektető volt (a General Electric – GE).

B/ A privatizációs váltás (1992) után

A privatizációs irányváltás 1992 nyarán következett be. Az ÁVÜ a hazai befektetők lehetőségeinek szélesítése érdekében meghirdette, hogy legfeljebb 51%-ot ad el a cégek tulajdonából. A megmaradó tulajdonrészrel való mégoly csekély törődés is azt igényelte, hogy legyen bizonyos fokú ágazati ismerete, jártassága a cég feletti tulajdonosi pozíciót megjelenítő ÁVÜ-nek. A szervezet ágazati osztályokat hozott létre, amit segített, hogy egyre több ágazati jártasságú szakembert vett át más minisztériumoktól, hivatalokból stb. Ezzel közel egy időben megalakultak a Privatizációs Ágazati Bizottságok (PÁB), amelyeknek az ágazati tárcával való egyeztetés volt a fő feladata. A hangsúly továbbra is az értékesítésen volt, de az apparátus már jobban tekintetbe tudta venni a különböző ágazati jellemzőket.

Az ÁVÜ foglalkoztatottainak a legmagasabb száma 380 fő volt. Ezek fele volt érdemi ügyintéző, tranzakciókkal 75 fő foglalkozott (a teljes létszám kb. 20%-a). Egy dolgozóra mintegy 35-40 cég gondozása jutott. Könnyen belátható, hogy ilyen felállásban érdemi vagyonkezelési feladatokra csak elvétele tudtak energiát fordítani az ÁVÜ dolgozói.

AZ ÁLLAMI VAGYONKEZELŐ (ÁV) Rt.

A szervezet 1992. évi kialakításakor fontos szempont volt, hogy az apparátus képes legyen átlátni a kezelt cégek stratégiai, pénzügyi kérdéseit. Az előterjesztések gyakran eleve alternatívákat fogalmaztak meg. Az

igazgatóságba mindig meghívott volt – igaz, szavazati jog nélkül – az érintett tárca. Az érdemi ügyintézők (arányuk a foglalkoztatottakból 25% volt) egyik fele vagyonkezeléssel, a másik része a privatizációk előkészítésével foglalkozott.

A liberális gazdasági szakértők kritizálták, hogy tulajdonképpen egy mini ágazati minisztérium teremtdött meg. A duplikálás felvetése jogosnak is tekinthető, ám míg az ágazati tárcához az új helyzetben a konkrét szabályozók kialakítása, a versenyek figyelembe kapcsolódott, a vagyonkezelő stratégiai megközelítésre alkalmas, fejlesztési kérdésekhez értő, a konkrét ágazatot ismerő szakértők alkalmazását tette lehetővé. Tény az is, hogy két közeli országban hosszú évtizedekig az ipar jelentős hányada állami tulajdonlás mellett működött, piaci környezetben (Olaszország, Ausztria).

FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM (FM)

Az 1992-es privatizációs irányváltás után a tárca formailag a „normál menetre” váltott, elkezdte az ágazati koncepciók kidolgozását.

Tartalmilag egy tekintetben mégis a hazai termelői tulajdonlás alatt vágta a fát. Nem volt ugyanis hajlandó annak a kimondására, hogy a csökkenő mennyiségű mezőgazdasági alapanyaghoz képest túlméretezetté váló nagy kapacitások egy részét az érintett szakágazatokban le kell építeni (hús-, tej- sütőipar stb.). Azaz: az üzemek egy hányadát be kellett volna zárni, hogy a többi megfelelő kapacitáskihasználás mellett, kellő versenyképességgel és profitabilitással tudjon működni. Az eredmény az lett, hogy pár év alatt az új tulajdonosok a tulajdoni hányaduk eladására kényszerültek, így ezeken a területeken is külföldre kerültek domináns pozícióba.

A VERSENYHIVATAL

1992-től az Árhivatal bázisán kialakult Versenyhivatal véleményét is kikérték a nagyobb eladások előtt. A hivatal szakszerű vélemény megfogalmazására törekedve segítette ugyan a döntések jobb megalapozását, ám az „egy ország-egy piac” szemlélete

miatt sok esetben nem töltötte be a funkcióját. A szállítási igényesebb szakágazatokban

Reálberek változása Magyarországon és a környező országokban

Országok	1990	1991	1992	1993	1993 (arány az 1989-es számhoz képest)
Csehország	-5,4	-23,7	0,1	4,1	82,7
Magyarország	-3,5	-6,8	-1,5	-4	85
Lengyelország	-24,4	-0,3	-2,7	-1,8	72
Szlovákia	-5,9	-25,6	8,9	-3,9	73,3
Szlovénia	-26,5	-15,1	-2,8	16	70,4

1. táblázat: A reálberek alakulása a közép-európai országokban, az előző évhez viszonyítva (1989–1993)

például az osztrákok vagy svájciak négy-öt környező országban is megvették a nem túl nagy számú céget, illetve azok telephelyeit. Így alakulhatott ki sok monopolhelyzetű cég az élelmiszer- vagy építőanyag-iparban: ezek aztán kellő verseny hiányában extraprofittal megterhelt árakat tudtak diktálni a magyarok, horvátok, szlovákok stb. számára.

A Versenyhivatal sem volt kellően felkészülve a külföldi cégek által alkalmazott módszerekre. Az osztrák tulajdonú cégek például különböző nevek alatt vásárolták fel a hazai útépitő cégeket (ezzel azok keverő telepeit, kavicsbányáit), majd később „összerakták” ezeket – amellyel országhatárokon is átnyúló területi monopóliumok alakulhattak ki.

2. Magyar gazdaságpolitika egybevetése a visegrádi országokkal 1989–1993

A/ Közös gazdaságpolitikai elemek

I. A GDP 20% KÖRÜLI CSÖKKENÉSE

A belső kereslet csökkenése

A belső kereslet csökkenését két fő tényező okozta. Egyrészt visszaesett a fogyasztás a lakossági reáljövedelmek csökkenése miatt, másrészt a vállalatok beruházásai radikálisan csökkentek. (Ez utóbbit részben a korábban ilyen célra az állam által juttatott beruházási támogatások, hitelkeretek lepadása, részben pedig a privatizációval kapcsolatos bizonytalanságok okozták).

Radikális külkereskedelmi irányváltás

A KGST-kapcsolatok leépítése elsősorban az exportban jelentett törést: a korábbi jelentős felvevőpiac kiesett. Magyarországon például a rubel relációjú kivitel zsugorodása modellszámítások szerint önmagában 10-12%-os GDP csökkenést eredményezett.

A visegrádi országok exportjában 3-5 év alatt a fejlett országok aránya az 25-35 százalékponttal emelkedett – miközben a teljes kivitelük nagysága valamelyest visszaesett, és csak 1993-1995 körül érte el az 1989-1990-beli szintet. A '80-as évek végén a nem-szocialista, illetve nem a fejlődő országokba irányuló kivitel aránya egyedül Lengyelországban haladta meg az 50%-ot, ezzel szemben 1993-1995-ben már mind a négy visegrádi országban 60-70% volt ennek a relációnak a súlya.

II. HITELSZIGORÍTÁS

Az első években nem írták le a vállalatok hitelterheit. Ilyen lépésre csak a volt NDK-ban kerítették sort, igaz, ott a nyugatnémet források bőséges fedezetet adtak egy ilyen lépés meghozatalához.

Végül azonban egyik ország sem tudta elkerülni a jelentős hitelleírásokat. Nálunk 1993-94-ben a hitel- és adóskonszolidációra a GDP 12%-ának megfelelő összeget fordítottak. Csehországban 1997-ben a kormánynak át kellett vállalnia a vállalati hitelek egy részét. A lengyeleknél bankok feltőkésítésre 2,3 milliárd dollárt költöttek 2003–2006 között, és 31%-ról 10% körüli arányra sikerült levinni a kétes vállalati hitelek arányát (mindezt persze az akkor az országban beinduló növekedés is nagyban

segítette).² Ha a magyar kormány korábban rászánja magát otthon egy ilyen lépésre, feleslegessé vált volna az öncsöd törvényének bevezetése, és jóval kisebb lehetett volna a gazdaság leépülésének a mértéke.

Sajnálatos, hogy a privatizációs bevételekből nem korszerűsítették a még állami tulajdonú vállalatokat, illetve nem hajtottak végre érdemi reorganizációt. Lengyelországban erre korlátozottan sor került a Nemzeti Befektetési Alaphoz sorolt vállalatok esetében, míg nálunk a vállalatoknak az ÁVÜ-től kellett engedélyt kérni az eladásra, amely esetben a bevételt a vállalat saját maga felhasználhatta.

2. táblázat: A bankok megmentésére és konszolidációjára fordított összeg a GDP százalékában³

Hazánkban a jegybank jelentős forráskivonást érvényesített a nagy kereskedelmi bankokkal szemben: a 213 milliárd forintnyi forráscsökkenés a GDP 10%-ával azonos értéket jelentett.⁴

Hozzá kell tenni, hogy a kereskedelmi bankok fő forrása az induláskor (1987) a jegybanktól származó refinanszírozási hitel volt. Létrejöttük után két évig nem gyűjthettek még lakossági forrást, de ehhez nem is lett volna akkor kellően széleskörű fiókhálózatuk. Az MNB pedig egyre szűkítette a nekik juttatott forrást, és egyidejűleg emelte a bankok által elhelyezendő kötelező tartalékot. Tarafás Imre úgy vélekedett,⁵ hogy meg kellett előzni, hogy a bankok kihelyezzék az esetleges többletforrásokat.

A vállalati szektort nagymértékben megterhelte a magas kamatszint (a kamat-

költség a vállalati szektor hozzáadott értékéhez viszonyítva 9%-ot tett ki). 1992-től radikális változás állt be a hitelezésben. A csődtörvény miatt a bankok nagyon megszigorították az új hitelek kihelyezését, egyidejűleg radikálisan megemelték a kamatrést a vállalatok felé, hogy forrást teremtsenek a hitelezési veszteségeikre. Míg 1990-91-ben 0,7 milliárd Ft volt a hitelezési veszteség, ez 1993 végére 110 milliárdra emelkedett.

Csehország	28
Szlovákia	21
Magyarország	12
Szlovénia	10
Románia	10-15
Lengyelország	8

III. BERUHÁZÁSI FORRÁSOK ELAPADÁSA

A korábbi magyar vállalatfinanszírozás a fejlesztések finanszírozásában az állam domináns szerepét érvényesítette – állami beruházások mellett beruházási támogatásokkal, beruházási célokra felhasználható, megpántlikázott ágazati hitelkeretekkel. A '80-as évek végén ebből egyszerűen kivonult az állam, és a helyére nem lépett semmi. A vállalatok nemhogy új beruházásokra nem gondolhattak, de a piacváltásban elemi szükségletet jelentő reorganizációra sem tudtak forrást szerezni.

A nyugatra is exportáló vállalatok zöme legalább közepes méretkategóriába tartozott, rubel relációba is termelt, sőt többségük emellett hazai piac felé is értékesített. Ezek voltak az ún. „hárompiacos” cégek. A vállalatok számára ez annyiban kedvező volt, hogy bizonyos mozgásterük adódott a termelésük optimalizálása tekintetében. A kevésbé igényes keleti piac általában a volumen- és rezsihordozó szerepét töltötte be. Ahogy a rubel reláció jelentős hányada leépült, úgy csökkent a vállalatok termelése, és a megmaradt kivitelük eredményéből kellett volna finanszírozni a vállalati általános költségeiket. A vállalatok nagyobb

² Ewa Balcerowicz–Andrzej Bratkowski: Restructuring and Development of the Banking Sector in Poland. CASE (Center for Social and Economic Research) Network Reports, Varsó, 2009/44.

³ Források: *Business Central Europe*, 1999/6; Helena Tang–Edda Zoli–Irina Klytchnikova: *Banking crises in transition economies. Fiscal costs and related issues*. World Bank, Washington DC, 2000, 28.

⁴ Tarafás Imre: Monetáris politika – eszközök és feltételek. *Közgazdasági Szemle*, 1995/11, [1024-1043] 1026.

⁵ Uo.

hányada számára ez teljesíthetetlen feladatnak bizonyult. Ráadásul amelyik cég kellő jövedelmet tudott elérni a külpiacon, az is csak keveset fordíthatott a további kapacitásnövelésre, mert az elért nyereséget magas adók terhelték.⁶

B/ Magyar sajátosságok

I. A NEMZETI VALUTA (REÁL) FELÉRTÉKELŐDÉSE

Lengyelország és Csehszlovákia a devizáikat radikálisan leértékelte, azaz úgy tette lehetővé a nyugati termékek megvásárlását, hogy eközben a belső termelésből elérhető javak sokkal olcsóbbak voltak. Másrészt az adott devizabevétel után kapható több belföldi fizetőeszköz jövedelmezővé tette a kivitel fokozását, így a cégek a napi működésük fenntartásához, esetleg korszerűsítésekhez is forrást tudtak szerezni.

Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy a nagyarányú árfolyam-leértékelés egy-szeri fogyasztói ársokkot eredményezett. Csehszlovákiában a leértékelés 116%-os volt, ezen túl a vámszintet is mintegy 10%-kal megemelték. Ez ugyan felemelte az inflációs rátát (az 1990. évi 11%-ról 1991-re 58%-ra), de az még így is jóval elmaradt a leértékelés mértékétől. Kiugró volt a zloty nominális leértékelése Lengyelországban, ahol a Balcerowicz-féle sokk-terápia jegyében 1989-90-ben évi 250-580% körüli volt a pénzromlás üteme – de ez is elmaradt az árfolyam változásától. Három év alatt (1988-ról 1991-re) reálértéken a zloty 11%-kal leértékelődött. Nálunk ugyanebben az időszakban ezzel szemben 19%-os reál-felértékelődés következett be.

⁶ Elvileg a magyar adórendszer az utolsó években nagyobb szabadságot kívánt adni a cégek beruházásaihoz és a kereseteik emeléséhez. Ebbe illett bele a fejlesztési alapképzés eltörlése, a bérgazdálkodás kötöttségeinek enyhítése. A nyereséget ugyanakkor még mindig igen magas adó terhelté – emiatt még annak is nehéz volt a piacváltáshoz forrást szerezni, akinek a termékei kedvező piaci fogadtatásra találtak.

Magyarországon a korábbi kettős valuta-árfolyam egységesítését a '80-as évek közepén nem használták fel arra, hogy a forint kereskedelmi árfolyamát leértékeljék (tartalmilag az egységesítés inkább csak a turistaárfolyam megemelését jelentette). Bár 1989-ig pragmatikusnak nevezhető árfolyam-politikát folytatott az MNB, eközben inkább felértékeltnek lehetett tekinteni a forint árfolyamát. A kivitel teljes költségeire nem adott fedezetet a '80-as évek második felében az alkalmazott árfolyam. Mindez ekkor két ok miatt nem okozott mégsem katasztrófát. Az egyik ok az, hogy a '80-as évek közepétől a vállalati szféra számára egyértelmű volt, hogy a KGST-kapcsolatok gyengülése esetén a kapacitásokon megtermelhető javak számára új piacot csak a nyugati relációban lehet majd szerezni, ezért alacsony jövedelmezőség esetén sem érdemes leépíteniük a dollár relációjú kivitelüket. A másik, hogy az exporttámogatások mellett még sok külön ösztönző kötődött a dollár relációjú kivitel növeléséhez (bérpreferenciák, fejlesztési hitelek, kedvezményes adózás, illetve egyes adók alóli mentesítések).

1990 azonban gyökeresen új helyzetet hozott. A volt KGST-országokba irányuló kivitel várható radikális csökkenése miatt a gazdaság alapvető működéséhez szükséges import fedezetét is a fejlett országokban elért devizabevételből kellett volna biztosítani. Ezen túl várható volt, hogy az addig kényszerből fogyasztott hazai, illetve kelet-európai áruk helyett nagy tömegében nyugati országokból behozott termékekkel akarják majd a fogyasztók az igényeiket kielégíteni; illetve hogy a termelési szférában fejlett országokból származó gépekre cserélnek le sok KGST-országból beszerzett gépet.

A külkereskedelemben a liberalizált forgalomra való áttéréssel járó nehézségeket mérsékelhette volna, ha jelentős leértékelésre kerül sor és (ezen túl) a vámszintet érezhetően megemelik. Mindkettő elmaradt.

A forint árfolyama eközben reálfelértékelődésen esett keresztül, aminek oka

az infláció elleni küzdelem eszközének tekintett árfolyam-politika volt. Egészen 1994-ig nem történt olyan mértékű nominális leértékelés, amely gátat szabott volna a reálfelértékelődésnek.

II. A MAGYAR CSÓDTÖRVÉNY

A vállalati nemfizetés már 1990-ben is jelentős mértéket öltött. Az ún. sorban állás értékét ekkor 300 milliárd Ft körülire becsülték (ez az akkori GDP 15%-a volt). Bizonyosan segített volna, ha a jegybank likviditási hiteleket nyújt a kereskedelmi bankoknak, hogy azzal javítsák a cégek hitelellátását – különösen azokban az ágazatokban, ahol egyre jobban elharapódzott a nemfizetés gyakorlata. Megoldás lehetett volna az is, ha a bankok által leszámított váltókból többet fogad be az MNB.

Szakértői szinten felmerült, hogy a probléma kezelése érdekében olyan hosszú „bankhétvégét” kellene tartani, ahol a nemfizetési láncot követve a kölcsönös nemfizetéseket kikapcsolják a rendszerből. Az ezek után megmaradó „valódi pénzhiányt” pedig egy célzott intézkedési csomaggal lehetett volna kezelni. A két nagy intézmény (PM, MNB) felső vezetése azonban elzárkózott az érdemi lépésektől.

1992. január 1-jétől az új csódtörvény kötelezővé tette a vállalatok számára az öncsöd bejelentését, amennyiben 90 napon túl ki nem egyenlített követelésük keletkezett. A csőd mindössze 90 napos fizetési moratóriumot garantált abban az esetben, ha a vállalatvezetés által kidolgozott válságkezelő programot a hitelezők elfogadták.

Az öncsöd intézménye hatalmas felszámolási hullámot gerjesztett. A probléma mértékét jól jelzi, hogy a PM-ben készült számítás szerint az április és szeptember között csődöt jelentő vállalatok az export 35%-át, a GDP egynegyedét, a foglalkoztatottaknak pedig 18%-át adták. A kötelező öncsöd törvénye a kedvezőtlen külgazdasági klímával együtt sokkolta a gazdaságot, felszínre hozta az utóbbi évtizedben felhalmozódott problémákat, és sorozatos felszámolásokat eredményezett.

A csőd- és felszámolási törvény „kíméletesebb” megfogalmazása és alkalmazása esetén az érintett vállalatok jelentős hányada számára túlélési lehetőség nyílt volna. A sok felszámolás kedvezőtlen hatása végül a bankrendszerben csapódott le.

III. A MEZŐGAZDASÁG VISSZAESÉSE

A magyar kivitelben 7-800 éve folyamatosan kiemelkedő szerepet játszik az agrárium. A többi visegrádi országban nem kapott a magyarhoz hasonlóan nagy devizakitermelő szerepet az agrárium. Lengyelországban elmaradt a kollektivizálás, így a nagyüzemek visszaszorításával járó problémák nem csökkentették a mezőgazdaság termelését 1990 utáni években. Nálunk a földtulajdon tekintetében a kárpótlás a nagyüzemek pozícióit erősen megingatta, nem is beszélve az élelmiszeripari privatizáció kedvezőtlen mezőgazdasági hatásairól.

A magyar élelmiszer-kivitel a bevételének 60-65%-át konvertibilis devizában érte el a '80-as évek második felében. A Szovjetunióba irányuló élelemszer-kivitel nagyobbik hányada dollárelszámolásban bonyolódott – a kőolaj jelentős hányadát csak ilyen „kemény áru” ellenében volt hajlandó szállítani a szovjet fél. A szovjetunióbeli kivitel csökkenése elsősorban három alágazatot érintett súlyosan: a hús-, a bor- és a konzervipart. Nem véletlen, hogy mindhárom olyan alágazat, ahol a fejlettebb országokba történő kivitel nagyobb arányú növelése csak több éves megelőző marketingkampány után lehetett volna eredményes.

A legsúlyosabb középtávú következmény az volt, hogy a kárpótlás miatt a földtulajdon és -használat jelentős mértékben elvált, így a földbirtoklás (földtulajdonlás, illetve földbérlet) és az állattartás addigi szoros kapcsolata is meglazult. Az állattartó teleppel rendelkezők csak akkor folytathatták ugyanakkora volumenben a tevékenységüket, ha elfogadható áron tudtak földet bérelni a környező földtulajdonosoktól.

A mezőgazdasági termelés növelésének lehetőségeit az 1989–1992 közötti egyes élelmiszeripari privatizációs lépések (lásd: cukor- és növényolajipar) is nagyban akadályozták.

Tetézte a gondokat, hogy a költségvetés szűkmarkúsága miatt az eleve nyomott mezőgazdasági árak mellett az agrártámogatásokat is jelentősen csökkentette a kormányzat. Az agrárrolló kinyílt, a felhasznált ipari termékek árai jóval nagyobb mértékben emelkedtek. A mezőgazdasági támogatásoknak GDP-hez viszonyított aránya az ötödére csökkent. Ez hatványozottan ösztönzött arra, hogy sokan felhagyjanak a termeléssel, különösen az állattartással. A következmény nem maradt el: a beruházásokon belül az egyébként tőkeigényes mezőgazdaság aránya igen alacsony szintre csökkent (2,5%-ra, a korábbinak alig több, mint a negyedére).

A rendszerváltás előtt a termékfelvásárlás és a készletek finanszírozása nagyrészt a feldolgozó élelmiszeripari vállalatok feladata volt. Az ellátási felelősség megszűntével és a trösztli szervezetek felbontásával létrejött, majd privatizált vállalatok jelentős hányada a '80-as évek végén (és 1990 után) csak részben tudta magára vállalni a készletezési feladatokat, emellett az alacsony árrések miatt ennek ellátásában nem voltak kellően érdekeltek. A szigorító pénzügyi politika csökkentette ugyanis a finanszírozási képességüket. A 30% körüli hitelkamatok mellett ugyanis ez igen nagy terhet jelentett. Ráadásul nem (vagy csak megkésve) jöttek létre termeltetési és vertikális együttműködési konstrukciók (például a dohány-, a cukor-, a hűtőipar vagy a közraktározás esetében), amelyek ezeket a gondokat kellően orvosolhatták volna.

A bankrendszer mezőgazdasággal fenntartott kapcsolata nem fogta – ahogy ma sem fogja – át a teljes termelést. Az agrárszektorral kapcsolatban álló bankok maguk is nagyüzem-jellegűek voltak, így a nagyobb partnerek iránt vonzódtak, élelmiszeripari partnereik nagy részét kockázatos ügyfélnek tekintették. A pénzintézetek az apróbb mezőgazdasági hitelkérelmekkel nem

tudtak mit kezdeni. A kisüzemek közvetlen hitelezésének nem alakult ki a gyakorlata. Ezek a problémák különösen 1990–94-ben voltak jelentősek, később némileg enyhítette őket, hogy a hitelezésben megerősödött a mezőgazdasági integrátorok (korábbi termelési rendszerek, nagykereskedelmi egységek, élelmiszeripari feldolgozók) szerepe. Velük a pénzintézetek is sok esetben üzleti kapcsolatot alakítottak ki.

A földjelzálog-hitelezés nem indult meg, mivel fizetési nehézség esetén a bankok általában nem válhattak a föld tulajdonosává, kezelőivé.

3. Devizahiány kialakulása a '90-évek elején

Magyarország külkereskedelmi szempontból már a '80-as években is erősen nyitott országnak számított – a kivitel GDP-hez viszonyított aránya 40% volt (a Közös Piacon belül például csak a Benelux államoké és Írországé volt ennél magasabb). 1988-89 évekbeli külkereskedelmi forgalmának a fele az ún. szocialista országokkal bonyolódott. A kivitt termékek jelentős hányada átmenetileg még gyengébb minősége ellenére is versenyképes lehetett volna, ha az államok egymás között valamilyen klíringben számolnak el. Ez esetben maradt volna pár évnyi haladék arra, hogy korszerűsítéssel javítani lehessen ezeknek a termékeknek a minőségét.

Ehelyett azonban Magyarország egy szempillantás alatt átállt a dollár elszámolásra (ráadásul ezt maga szorgalmazta). Így hamar kiderülhetett, hogy még versenyképes áruk esetén se bírtuk volna a harcot a kivitelüket erősen támogató nyugati országokkal, illetve a tőkeerős nyugati cégekkel szemben.

Egyes külső felek – mindenek előtt az IMF, a Világbank – erőteljesen szorgalmazták a külkereskedelem liberalizációját, a hazai piac megnyitását. Indokként azt hozták fel, hogy ily módon rá lehet kényszeríteni a vállalatokat a világpiaci versenyhez való alkalmazkodásra. Az import felszabadításának célját – hasonlóan más rendszerváltó országokhoz – az új politikai elit is elfo-

gadta, elsősorban azzal az érvrendszerrel, hogy a külföldi áruk és szolgáltatások versenye a belgazdaság szerkezeti átalakulására serkenthet, és a belföldi árak felszabadítása esetén lehetőséget ad az ártorzulások kiküszöbölésére. Fontos kérdés volt az import liberalizálásának módja és időzítése, különösképpen a megfelelő árfolyamok alkalmazása.

Józan ésszel várható volt, hogy a konvertibilitás a nyugati termékekre kiéhezett magyar fogyasztók miatt erősen növelheti az importot. (Ezt jelezte az 1988-89-es *Gorenje-láz* bevásárlási hulláma is). A lakossági fogyasztás mellett várható volt, hogy a devizakötöttségek megszűnte esetén az addig itthon kényszerből túl drágán elvégzett felújítások helyett olcsóbbá válik egy új nyugati gép vagy főegység megvásárlása. Az új beruházások esetében szintűgy az import emelkedése volt várható. (Ha nincs megkötöttség, akkor értelemszerű, hogy a modernebb gépek, berendezések behozatala a korábbiakhoz képest gyakoribbá válik.)

Az élelmiszer-kivitel valamelyest csökkent, pedig ez a szektor kulcsfontosságú lehetett volna. Az élelmiszerexport a '80-as évekbelihez közel azonos volumenére azért lett volna szükség, hogy az ország kitermelje a devizát

- az energiaszükségletéhez,
- beruházási stb gépek behozatalához,
- a fogyasztási cikk importjához.

A fenti három tétel nagysága együttesen ekkortájt a GDP-hez viszonyítva 12-14% volt. Ekkorát kellett volna élelmiszer-kivittel fedezni.⁷

A fogyasztási cikkek kivitele is emelkedett ugyan, ám behozataluk jóval nagyobb arányban volt. A gépek behozatala GDP arányosan 1,5 százalékponttal emelkedett, miközben a gépkivitel a korábbinak a

harmadára esett vissza. Az anyagok ki- és behozatali szaldója nagyjából változatlan maradt.

A hazai piacot megnyitni akkor nem kockázatos, ha az adott ország ehhez elegendő kivitt stabilan el tud érni évente. Mindehhez a következő ösztönzőket lehetséges alkalmazni: az árfolyam gyengítése, a vámok emelése, illetve beruházási források, hitelek, esetleg támogatások nyújtása. A külkereskedelmi célokat le kellett volna fordítani a vállalatok nyelvére. Ha a kivitel erőteljes fokozásra van szükség, ahhoz új licencek, gépberuházások szükségesek, és meg kell erősíteni a cégek tőkéjét, illetve növelni kell a hiteleiket. Azaz: aki konvertibilitást mondott, annak a rákövetkező egy-három éves időszakban feltétlenül meg kellett volna erősítenie a vállalati szektort. A pályázatos árversenyre alapozott privatizáció sok mindent szolgált, de azt bizonyosan nem, hogy a vállalatok exportpotenciálja ezen intervallumon belül erőteljesen javuljon.

A PIACVÁLTÁST KÍSÉRŐ FORGÓALAP-SZŰKE

Jelentős forgótőke-hiány keletkezett azoknál a cégeknél, amelyek piacváltásra vállalkoztak, kintlevőségeik ugyanis a többletexport miatt az átlagost meghaladó méretűvé emelkedtek.

A KGST-forgalomban a kivitt áru ellenértékét rögtön megkapta a termelő, ahogy az áru elhagyta az országot (ez volt az ún. prompt inkasszó). Nyugati vagy fejlődő országokba exportálás esetén viszont 100-150-200 napot is kitett az ellenérték beérkezésének időtartama. Ez is igazolja, hogy egy ilyen váltáshoz jóval több forgóeszközre lett volna szükség, a vállalatok azonban a bankoktól erre nem kaptak elegendő hitelt. Mindennek két következménye lett: színre lépett az ún. közvetítő kereskedelem, amely lefölözte a haszon nagyobbik részét, illetve sok cég, sőt egy-egy teljes szakágazat, bér munkák nagyarányú elvállalására kényszerült.

⁷ Feltételezve, hogy emellett a behozott alapanyagoknak az ellenértékét is fedezi az export (1993 körül értéke a GDP 15%-a volt).

Kávássy János Előd

A föld zsírja – avagy kié (legyen) a magyar föld?

Az FKGP és a föld privatizációjának kérdéséhez

*A szerző történész,
a RETÖRKI kutatója*

„Törekvésünk középpontjába az 1947. december 31-i tulajdoni viszonyok helyreállítására vonatkozó ún. reprivatizációs politikánkat helyeztük. Ennek lényege az volt, hogy a szóban forgó időpontban egy személy tulajdonában legfeljebb 200 hold (kb. 116 hektár) termőföld lehetett. A földek visszaadására irányuló követelés össznépi követelés volt! Az tehát független volt még az ezt az elvet felkaroló Független Kisgazdapárttól és különösen annak vezetőitől is. Az FKGP vezetésének és azon belül az én személyemnek az érdeme az volt, hogy felismertük ennek a jogos össznépi követelésnek az időszerűségét, melynek szüntelen és harsány hangoztatása az én személyemhez köthető, ugyanúgy, mint az 1947. december 31-i időpont kiválasztása is. [...] A magyar népben annyira benne élt a föld szeretete, hogy az általunk meghirdetett földvisszaadási (reprivatizációs) programunk meghirdetése után nyomban megkezdtek az akkor még önkényesnek minősített, de mind szélesebb körben és mind nagyobb gyakorisággal megvalósított földvisszaafoglalási akciójukat. Történelmi tanúként vallom:

ezek kivétel nélkül spontán akciók voltak. [...] Záhonytól Hegyeshalomig és Röszkétől Tompáig futószalagszerűen indultak meg a kifosztott parasztok az egykori termőföldjük visszaszerzéséért. Miután az elrabolt javaikból csak a legfontosabb, a számukra legbecsesebb, az életet adó termőföld volt elérhető, ezért annak visszaszerzésére irányult akciójuk lényege. Mint az ilyen eseményeken felkérésre résztvevő tanú és az eljárás törvényességét mintegy jelképező politikus tanúsítom, hogy az ilyen földvisszaszerzési akciókat szinte kivétel nélkül az élettől agyongyötört, kerges kezű, nincstelen, őszebe csavarodott fejű, nemegyszer a mérhetetlenül sok és nehéz munkától hajlott hátú, de megtörhetetlen magyar parasztok vitték véghez. Nem kellett hivatalos földmérő, netán mérnök az ősi termőföld valóságos határának kijelöléséhez. Nincs az a technika és mérnöki tudás, amely pontosabban tudta volna kijelölni az egykori »birtok« határvonalait, mint tették azt kárvallott tulajdonosai. A részvételem mellett zajlott földvisszaafoglalási események alkalmával ünneplő, többnyire népi viseletbe öltöztek a visszaszerzendő termőföld tulajdonosai és mindazok, akik részt vettek az ilyen történelmi eseményeken. A birtokhatárt kijelölő karókat nemzeti színűre festették, mintegy jelezvén ezzel a magyar haza visszafoglalására irányuló szándékukat és fejezték ki az eljárásuk jogosságát. Ha a falutól távol esett a visszafoglalandó föld és tudtak biztosítani egy lovas kocsit is a föld megközelítéséhez, akkor még a kocsi kerekeit is nemzeti színű szalagokkal fonták át és díszítették fel a lovakat is nemzeti színű pántlikákkal. [...] Az ilyen eseményeken szinte a falu egész lakossága részt vett. Elmondásukból tudom, hogy az akkor még hatalmon lévő bolsevizmus erőszakos tévesztéséről lélekben megszabadulni nem tudó tulajdonosok, különösen a kisemmizett idős házaspárok,

ezután nemegyszer az éjszakát is a visszafoglalt földjeiken fekve töltötték el.”¹

Ahogy az Torgyán József visszaemlékezésében „szokványos”, az erős színekkel megfestett, drámai elemekkel megtűzdelt lélek-képsor a valóságban rendkívül bonyolult és szerteágazó, komplex kérdést egyszerűsít, pontosabban túlegyszerűsít – olyannyira, hogy a dramatizálás izgalmaiban elvész a lényeg, s maguk a tények is. A restitúció-reprivatizáció programja és igénye, majd a gyakorlatban megvalósult kárpótlás áttekintése előtt elengedhetetlen, hogy felidézzük a magyar kollektivizálás valóságát – valahol Nagy Imrétől John Deere-ig.

A keleti blokk legtermékenyebb földjein hosszú út vezetett a padlásokat lesöpörő, kötelező beszolgáltatási rendszertől a semmennyire nem önkéntes, ugyanakkor az 1970-es évekre olykor a legmodernebb gépekkel, módszerekkel és a legújabb fajtákkal tömegtermelő kádári tsz-rendszerig. A vizsgálódásunkban meghatározó fordulat a magyar parasztság három hullámban a szovjet *kolhozok* és *szovhozok* mintájára termelőszövetkezetekbe és állami gazdaságokba történő kényszerítése. Ez valójában azon kevés korszakbeli kulcstörténetek egyike volt, melyek egy legalább száz éve megoldatlan politikai, gazdasági, társadalmi helyzetből nőttek ki. E folyamat lezárása azután (a rendszerváltás átgondolatlan földprivatizációjával) maga is újabb, megoldásra váró dilemmákat eredményezett. A föld szerkezete (kis-, közép- vagy nagybirtok) és tulajdonlása, illetve az azon zajló gazdasági tevékenység (növénytermesztés, állattenyésztés, kapcsolódó feldolgozóipar) kérdése mindig is a politika erőterében s a társadalmi szerkezet definitív részeként jelent meg. Ez különösen hangsúlyossá vált a meghatározó módon agrártársadalmakat erőszakkal iparosítani igyekvő szovjet kommunista ideológia erőszakos térnyerésével. A Magyar Dolgozók Pártja az 1945-ben kényszerből bevezetett köte-

lező beszolgáltatási rendszerben látta azt az eszközt, mellyel a tervgazdálkodás bevezetésével önálló létre kelt kvótákat kisajtolhatta a magyar parasztságból. Ezzel ugyanakkor a földből élőket – azok tudatos ellehetetlenítésével – az iparba, illetve a kollektivizálódó mezőgazdaság tsz-eibe akarta kényszeríteni. A direkt módon a sztálini mintát másoló Rákosi-rezsim 1950-ben a Földművelésügyi Minisztérium mellett hozta létre a begyűjtéssel is foglalkozó Élelmezési Minisztériumot. A minisztérium vezetője Nagy Imre lett, aki később, 1952-től az immár csak a begyűjtési feladatokra koncentráló Begyűjtési Minisztériumot vezette. A „padlássöpörő miniszter” irányította intézmény tulajdonképpen az erőszakos társadalom-átalakítás koordinátora volt, lévén a begyűjtési terv főbb adatait a Minisztertanács hagyta jóvá, az ország egyes részeire kiterjedő kvóták meghatározása az Országos Tervhivatalra, illetve részben a Begyűjtési Minisztériumra hárult, miközben a közvetlen végrehajtás a tanácselnökök irányításával a helyi tanácsokra maradt (melyek begyűjtési részlegeket állítottak fel). 1953-ig, Sztálin haláláig, illetve Rákosi háttérbe léptetéséig a politikai cél messze felülírta a gazdasági ráció alapvetéseit. Legfájóbb – és legjellemzőbb – példa erre a rossz időjárással rossz termést hozó 1952-es esztendő, amikor a padlásokat oly „sikeresen” tisztára separték, hogy a birtokos parasztság kétharmadánál (800 ezer gazdánál!) még a személyre szabott fejadag s a tavaszi vetésre szánt vetőmag sem maradt meg. Mindemellett az adóterhekkel sújtott, mesterségesen alacsony árakkal büntetett parasztság rendszeres zaklatásnak és üldöztetésnek volt kitéve: 1948 és 1955 között 400 ezer gazdát találtak vétkesnek „közellátási büntetben”, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy ugyanezen esztendők alatt 360 ezren adják fel a gazdálkodást, az iparban vállalva munkát, ezzel párhuzamosan mintegy kétharmadára csökkentve a magántulajdonban lévő földek arányát. Utóbbiak ellenére, az erőszakos, eredendően a közép- és gazdag paraszt „kulákság” megtörését célzó társadalom-átalakítás – amely beindításakor 1954-re a földek 60%-ának szövetkezetekbe kényszerítésével, 6%-ának pedig köz-

¹ Torgyán József: *Visszaemlékezéseim. Száll a Turul Fészkére*. Budapest, Arany Korona Alapítvány, 2016, 147–148.

1988. december 22.

Kié legyen a föld?

Mintha négy évtizeddel ezelőtti fogalom bukkanna fel a gazdasági vitákban. Ez azonban nem valamiféle késői paraszttromantika másodvirágzása, hanem a megújuló agrár- és szövetkezeti politika egyik alapkérdése.

Magyarország az egyetlen szocialista ország, ahol a szövetkezet jogilag is tulajdonosa a földnek. Húsz éve dicsekszünk ezzel, mint valamiféle frontáttöréssel, amit a szövetkezetek az állami

áruérték-kategóriák (például banki jelzáloghitel), földérték vagy számított földár és — nem utolsósorban — mobilizálható pénztőke nélkül jelentősebb arányú földadásvételre ma sincs lehetőség.

vetlenül állami kézre kerülésével számolt – az MDP politikai céljait tekintve kudarcnak, gazdaságilag katasztrofálisnak bizonyult. Jól mutatta ezt, ahogy Nagy Imre 1953. júliusi miniszterelnökké avanzsálása és Rákosi háttérbe léptetése/szorítása után kisebb lett az adó és a beszolgáltatási kötelezettség mértéke; eltörölték az adó- és beszolgáltatási hátralékok egy bizonyos részét; valamint lehetővé vált a tsz-tagok azonnali kilépése, melynek folyománya-ként az emberek tömegesen hagyták el a rájuk kényszerített szövetkezeteket. 1955 áprilisában, a moszkvai széljárás fordultával ismét Rákosiék kapták kezükbe a hatalmat (Nagy Imrét a Rákosi-kliens Hege-düs András követte miniszterelnökként), így újfent az erőltetett kollektivizálás lett a főirány a magyar mezőgazdaságban. Mindez azonban csak hozzájárult az ekkor már folyamatosan, egyre nyíltabban megmutatkozó társadalmi elégedetlenséghez. A késve reagáló pártvezetés ugyanakkor már csak az 1956-os forradalom napjaiban, Nagy Imre újbóli hatalomba kerülése után, 1956. október 30-án szüntette meg a begyűjtés intézményét.

Mindez azonban túlzottan is időlegesnek bizonyult, s a Kreml fújta „Forgószele” 1956 novemberében ezt is elsöpörte. A szovjet katonai erővel hatalomba emelt Kádár János, s az általa vezetett Magyar Szocialista Munkáspárt újrakezdte, s immár kíméletlenül végig is vitte a magyar földvagyon és

Tanka Endre földkérdéssel foglalkozó cikke a Magyar Nemzet 1988. december 22-i számában.

termelőeszközök kollektivizálását. Visszatekintve paradoxon, de megkerülhetetlen tény, hogy ez nem a minden szinten jóval kegyetlenebb(ül működő/működtetett) Rákosi-érában, hanem a Kádár-korszakban ment végbe. Még ha a végrehajtás módszerei és ütemezése meg is osztotta az újfent átkeresztelt magyar kommunista párt legfelsőbb vezetését,² a cél nagyon is egyértelmű és világos volt. Voltak ígéretések és fenyegetések, rábeszélés, agitátorok buzdítása, s ha kellett, ugyanennyire „buzdító” pofonok – a téeszekbe való beléptetés távolról sem állt meg a verbális agitációnál, a fizikai atrocitások az alkalmazott eszköztár részét képezték. Mindezek „eredménye” önmagáért beszél: az 1958-ban még alig 170 ezres téesztagság 1962-re elérte az 1,2 milliót. Ezzel párhuzamosan az egyéni gazdálkodók száma 1,6 millióról 145 ezerre olvadt (a későbbiekben ez még tovább csökkent). A Rákosi-korszak minden korábbi, kudarcba

² 1957 májusától 1960. január közepéig Dögei Imre földművelésügyi miniszter a gyors és erőszakos kollektivizálás híveként szembekerült Fehér Lajossal, az MSZMP KB mezőgazdasági osztályának vezetőjével, aki a mérsékeltabb módszerek híve volt, s e konfliktusból Dögei vesztesen került ki. Dögei Imrét miniszterként Losonczy Pál – az Elnöki Tanács későbbi elnöke – követte 1967-ig. A korábbi földművelésügyi minisztert 1962 januárjában végül a pártból is kizárták.

fűlt próbálkozásával szemben a szovjet mintájú kádári kollektivizálás – a fennálló rendszer szempontjából – politikai siker volt, s – szintén a korábbiakkal szemben – egy mezőgazdasági sikerkorszak kezdetét jelentette. 1961 végére a 4 205 termelőszövetkezet 5,3 millió hektáron, míg 1960-ban az akkori 333 állami gazdaság majd' további 1 millió hektáron gazdálkodott. A modern, nagyüzemi termelés tudatos fel-futtatását jelzi, hogy míg a rekurzív összevonások után 1967-ben 204, majd 1977-re 133 állami gazdaság létezett, addig ezek nagyüzemi földterületei az átlagos 4 887 hektárról 7 286 hektárra nőttek. 1976-ban a hat legnagyobb állami gazdaság – Bábolna, Baja, Agárd, Bóly, Mezőhegyes, Hortobágy – állította elő a mezőgazdasági szektor termelésének 20 százalékát, s a földek 14 százalékán az ágazati össznyereség több mint 25 százalékát.³ Az így létrejött szocialista magyar mezőgazdaság ugyan nem volt képes versenyre kelni a legfejlettebbnek számító amerikai és nyugat-európai modellekkel, de a kommunista táboron belül példátlanul sikeresnek bizonyult, s a magyar modell integráns részévé vált. Az 1961–1986 közötti időszakban a mezőgazdasági termelés folyamatosan nőtt, a legjobb időszakban (1970–1975) évi átlag 4,6%-kal. 1985-ben a GDP 16,1%-át adta (a két csúcsev 1982 és 1984 volt: az agrártermelés ekkor hozzávetőleges számítás szerint két és félszer akkora volt, mint az 1900-as – a Trianon utáni országterületre számítva).

A korszak magyar szocialista mezőgazdaságának tárgyalásakor megkerülhetetlen, hogy az állami gazdaságok „zászlóshajójáról”, Bábolnáról,⁴ s annak ikonikus vezetőjéről, Burgert Róbertől szót ejtsünk. Az 1970-ben megosztva, 1980-ban egyedül a Magyar Népköztársaság Állami Díjával kitüntetett, 1986-ban a Magyar Televízió nézői által az Év Emberévé (*apropos*, igen, már ilyen is volt) választott, először FKGP-, majd MDP-, végül MSZMP-tag Burgert 1960-ban került annak a Bábolnai Álla-

mi Gazdaságnak az élére, melyet 1990-ig irányított, s melynek sikereivel neve összefonódott. Burgert érkezésekor Bábolna csak egy volt az állami gazdaságok közül. Közös fénykorukban aztán nemcsak országos, de nemzetközi hírű (és kapcsolatrendszerű) agrárinnovációs központként (valóságos kisebb birodalomként) működött, a legjobb gazdaságokat és téeszeket fogva egybe az ország vezető kutatóintézeteivel, célzottan honosítva meg a legmodernebb nyugati termelési eszközöket, módszereket. A két emblematikus terület, az iparszerű vágóbaromfi és tojás-, illetve kukoricatermelés mellett⁵ Bábolna volt sok más új növény- és állatfajta, valamint a hozzájuk kapcsolódó eljárások és technikák meghonosítója és elterjesztője. A csúcson immár valóban mezőgazdasági vállalként működő (az összevonások után 1979-re) 131 állami gazdaság átlagosan mintegy 7 600 hektáron gazdálkodott, az 1980-as évekre sokszor már a legmodernebb nyugati gépeket használta (John Deere, Steiger, Fiat, Mengel, Kleine, stb.). Mindez nagyban Burgert (és munkatársai) ambíciójának volt köszönhető. Bár termelékenységét tekintve a kor államosított magyar mezőgazdasága nem volt képes a listavezető amerikai, vagy épp a nyugat-európai terméshozamokat elérni, tény, hogy az MNK a szocialista tábor leg-sikeresebb mezőgazdasági termelője volt, s ebben – minden itt nem részletezett hibája ellenére – elvülhetetlen érdeme volt Bábolnának, a Burgert Róberték által megjelenített és propagált modellnek.

A szovjet kollektívizmus „magyarításában” további fontos különbséget jelentett, hogy a kádári téeszésítés idején az ideológiailag csökevénynek, a gazdasági tervezésben átmenetinek tekintett háztáji gazdálkodást kis, alig egy holdas parcellákon továbbra is engedélyezték. Ez a – nem kevésbé rafinált – megoldás így fenntartotta a paraszti öngondoskodást, illetve a minden gazdaság motorjaként működő haszonel-

³ Schlett András: *Innováció a szocializmusban – A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1991 között*. (PhD értekezés). Piliscsaba, PPKE BTKI, 2004.

⁴ A termelőszövetkezetek közt ezt a szerepet Nádudvar töltötte be.

⁵ Ugyan ki ne emlékezne az MTV klasszikus rajzfilm reklámjára, „Nem megmondtam, hogy bontott csirkét hozzá, bontott csirkét, bontott csirkét...”, s ki ne látná a mai magyar tájban autózva az 1970-es évektől elterjedté váló nehézcombájnokat a hatalmas kukoricatáblákban?!

vű önérdeket, lehetővé téve az erőszakos tévesztés generálta anomáliák kezelését, a termelési szegmens-kiesések betömését. A magyar mezőgazdasági termelésben a háztáji adta a munkaigényes zöldség, illetve a hízósertések javát – hozzájárulva ezzel az ország stabil élelmezéséhez, illetve a bővülő magyar élelmiszerexporthoz. 1961 és 1990 között a magyar mezőgazdaság távolról sem működött tökéletesen vagy hibátlanul, de bizonyos, hogy termelékeny és a régióban versenyképes volt. Kevés tény szemlélteti ezt egyértelműben, mint ha figyelembe vesszük, hogy húsz esztendővel a rendszerváltás után, 2009-ben a növénytermesztés valamivel több mint 90 százaléka, az állattenyésztés pedig kevesebb mint 60 százaléka (!) volt az 1989-esnek. Bár ebben benne van a külpiaci helyzet gyökeres megváltozása, éppígy a demokratikus kormányok váltógazdálkodásából fakadó koncepció-ingadozás, akkor is tény, hogy a magyar modell egyik emblemikus sikerrésze volt az 1970-es és 1980-as évek mezőgazdasága.

Mindezek tükrében a magyar mezőgazdaság átalakítása, magánosítása rendkívül nehéz és kényes kérdést jelentett, s viszszatekintve szinte egyöntetűen a rendszerváltás legnagyobb kudarcjai közé sorolják. Sajnos mindebben az elvben a magyar agráriumot és a vidéket reprezentáló FKGP-s politikusok is vétkesek, ám egyáltalán nem egyértelmű, hogy miben és mennyire. Dányi László szerint „Pártay Tivadar pártelnök, aki hajdan 70 katasztrális holdon gazdálkodott Miskolcon, kezdetben is úgy vélte, hogy a veszteséges nagyüzemeket fel kell számolni, nem szabad őket csak azért szubvenciókkal fenntartani, mert a vezetőik jó káderek. Ámde paraszti hitbizomány kialakításában látta a jövőt, amely alapján a köztulajdonban lévő földeket 50-100 évre bérbe lehetett volna venni.”⁶ Pártay véleménye azonban távolról sem volt azonos az FKGP Politikai Bizottságának véleményével, melyet amúgy is kétségbe ejtett, hogy a törvénymódosítások után megkezdődött a ter-

melőszövetkezeti földterületek eladása. A kisgazdák tiltakoztak ez ellen, s követelték a termelőszövetkezeti földek elidegenítésének azonnali befagyasztását. Nyilvánvaló, hogy véleményük szerint ezen folyamat alapjaiban akadályozhatta volna meg a földtulajdon eredeti, azaz az 1945. évi földreform utáni állapotának helyreállítását. Az FKGP vezetésében, illetve annak a párt tagságához, illetve a magyar választókhoz szóló kommunikációjában – az ebben valóban meghatározó szereppel bíró Torgyán Józseffel együtt – alapvetéssé vált az 1947. december 31-i földtulajdoni viszonyok visszaállítása, mely nem egyszerűen privatizációt, vagy reprivatizációt, hanem *de facto* restitúciót jelentett. Az FKGP így a föld, a tulajdonlás, a művelés és a termelékenység komplex módon összefüggő, alapvetően szakmai ügyét érzelmi kérdésként kezelte, ami a későbbiek tekintve meglehetősen nagy hiba (vagy éppen bűn?) volt. De lássuk, itt ismét Dányi Lászlót idézve, milyen más alternatívák léteztek 1989-ben a magyar termőföld és agrárgazdaság jövőbeni sorsának kérdésben: „Az SZDSZ agrárelképzeléseiben [...] a budapesti Corvin moziban megtartott első közgyűlésén (1989. március 19. és április 16.) elfogadott *Rendszerváltás programjában*, az úgynevezett »kék könyvben« összehasonlíthatatlanul kisebb hely jutott a mezőgazdasági nagyüzemeknek, a termelőszövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak. Nem adminisztratív eszközökkel, hanem a piac értéktétele révén akarta megszüntetni az SZDSZ a veszteséges nagyüzemeket. »Veszélyben van az állami és részben a szövetkezeti tulajdon, mert kezelőik tulajdonosi kontroll nélkül jutnak a rendelkezési jogokhoz; és veszélyben van a magántulajdon is, mert a vagyonát vesztő állam csak minden tulajdon megcsapolásával tudja pótolnia veszteségét« – volt olvasható *A Szabad Demokraták Szövetségének programtervezetében*, amely szorgalmazta, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek és az állami gazdaságok mondjanak le munkaszervezet-igazgató szerepükről. A mezőgazdálkodást is autonóm csoport- és egyéni vállalkozások rendszerében kell megszervezniük.”⁷

⁶ Dányi László: *Az Áchim L. András utcai fiúk. Hogyan ment végbe a magyar történelem legnagyobb földosztása?* Békéscsaba, 2012, 224–226.

⁷ Uo.

Ugyanekkor a Fidesz II. kongresszusa által 1989. október 13-15-e között elfogadott program szerint a zsákutcába jutott szocialista gazdaságot teljesen át kell alakítani: „Első lépésként meg kell jelölni a misztikus nagyvállalati (termelőszövetkezeti, állami) vagyon konkrét tulajdonosait az érvényben lévő jogszabályok szerint. A probléma középpontjában a földkérdés áll, ismerték el a fiatal demokraták, de rögvest hozzátették: »Bár súlyos igazságtalanságok érték az elmúlt negyven évben a parasztságot, a történelem kerekét nem lehet visszafordítani, tehát a jelenlegi helyzetből kell kiindulni. Az 1947-es állapotok elismerése csak szimbolikus lehet, nem lehet szó új földosztásról.« Az MSZMP Elnöksége a fentiekhez képest alapvetően másként nyilatkozott: »A tulajdonreform azonban nem lehet egyenlő valamiféle meghirdetett új földosztással, hanem annak elismerése kell, hogy legyen, hogy mezőgazdaságunkban együtt él az állami, az önkormányzati, a szövetkezeti, a többféle vegyes és a magántulajdonon alapuló családi és farmgazdaság. [...] A szövetkezeti tulajdonformával mint létező gazdasági módszerrel a tulajdonreformban is számolni kell annak ellenére, hogy a szövetkezeti mozgalomban a válság jelei mutatkoznak.«⁸

Végül, de egyáltalán nem utolsósorban – Schlett András megfogalmazása szerint – „az akkor emelkedő csillagzatú”, a legjelentősebb és legszervezettebb ellenzéki erőt jelentő Magyar Demokrata Fórum már kormányzati szerepre készülve úgy érezte: „a realitások talaján kell maradni”. Programjuk szerint a mezőgazdasági földtulajdon-viszonyok átalakításában a következő alapelveket kell figyelembe venni és érvényesíteni: a föld magántulajdonát az ott élők sérelme nélkül kell helyreállítani; az ellátás még átmenetileg se romoljon, mert ez veszélyeztetné a békés átmenetet; a sérelmek orvoslására mindenképpen erkölcsi elégtétel jár, az anyagi elégtétel azonban az ország lehetőségeitől függ; a mezőgazdasági tulajdonreform az általános reform része kell, hogy legyen. A Fórum az 1947-es, a téeszesítések előtti

helyzet restituálását elsősorban gyakorlati okok miatt vetette el, s jogos érvként vetette fel, hogy a mezőgazdasági területek egy részét azóta már más célokra hasznosították, illetve, hogy az egykori tulajdonosok nem falun és nem a mezőgazdasági művelésből éltek. Ezen felül meglátásuk szerint a restitúció után kialakuló, új bérleti rendszer jelentős forrásokat és energiákat vonna el a mezőgazdaságtól.⁹

A magyar agrárium átalakításának kérdésében mindezen álláspontok, koncepciók, elképzelések az idő elteltével sem közeledtek egy jottányit sem egymáshoz. Ahogy azt később Ágh Attila megfogalmazta: „Az a politikai bajvívás terepe, azaz politikai közügy, ahol az összes pártok és mozgalmak megmutatják képességeiket és önálló arculatukat, beleértve a kormányzatot is. Ezek a prioritások egyenként, önmagukban is összetettek, együttesen pedig még inkább ellentmondásos rendszert alkotnak, amelyben a döntéshozatal során az egyes politikai erők elkerülhetetlenül szembetalálják magukat egy másik alternatívával. Nálunk most a reprivatizáció a privatizáció legnagyobb ellensége, mind a hangos, erőszakos-dulakodó, mind pedig a csendes-lopakodó, egyházi reprivatizáció formájában.”¹⁰ Teljesen egyetérthetünk Ágh megállapításával, hogy az egymással szembenálló alternatívák ütközései nem a működőképes kompromisszum megteremtésének igényét erősítették – bár dinamikájuknak a választások után akár pozitív eredménye is lehetett volna. Tény azonban: az FKGP „reprivatizációs”, vagy mint írtam, valójában *restitúciós* igénye távolról sem okolható önmagában az eszkalálódó helyzetért, és a kárpótlásos földmagánosítás *de facto* kudarcáért.

(Az írása egy hosszabb, az FKGP rendszerváltáskori szerepét feldolgozó tanulmány egyik fejezete.)

⁹ Schlett András: Agráriusok a korfordulón. Jövőképek – programok – politika a rendszerváltás időszakában. In: *Vidék és város: ellentétek és kölcsönhatások a 20. századi Magyarországon*. Szerk. Pallai László. Hajdúnánás, Városi Önkormányzat, 2013. 222–223.

¹⁰ Ágh Attila: A privatizáció politikai szemszögből. *Társadalmi Szemle*, 1991/4, 3–14.

A gazdasági átmenet egy gyakorlati pillanatképe

Rovatunkban ezúttal a Ganz Kapcsolók és Készülékek Gyára dokumentumai közül válogattunk. A tervgazdaságból a piacgazdaságba való átmenet és az új gazdasági feltételrendszerhez való igazodás nehézségei mellett az összegzések és javaslatok bemutatják a nagyvállalat aktuális problémáit is.

A rendszerváltás kapcsán a közérdeklődésre leginkább számot tartó események általában az átmenet politikai eseménytörténetéhez, illetve a titkosszolgálatok tevékenységéhez kapcsolódva merülnek fel. Kevesebb – és legfeljebb felületes – szó esik arról, hogyan alakult át a gazdaság szerkezete. Csaknem három évtized távlatából visszatekintve gyakran tűnik úgy, hogy a döntéshozók sokkal inkább voltak tisztában azzal, mitől akarnak eltávolodni, mint hogy hová szeretnének eljutni. Mindez annyiban érthető is, hogy a szocialista termelési rend fogyatékoságait – a túlzott állami irányítást, az árszabályozást, a minőségi termelést ösztönző megoldások elvetését – már jól ismerték, míg az elérendő célt, a piacgazdaságot tapasztalat híján már kevésbé. Bár a szerkezetátalakítás igénye évtizedek óta folyamatosan jelen volt a magyar gazdaságban, de részben a belső, részben a külső feltételek miatt ez nem történhetett meg. (1. dokumentum)

Ahhoz, hogy a tervgazdaságból – stílszerűen fogalmazva – tervszerűen történhesen meg a piacgazdaságba való átmenet, számos alapvető jelentőségű kérdést kellett (volna) tisztázni már az átmenet elején. A kialakult bizonytalanság a gazdaság minden szintjén éreztette a hatását, kockázatos és esetenként fájdalmas stratégiai döntésekre kényszerítve a gazdasági szereplőket, köztük az ezernél több főt foglalkoztató nagyvállalatokat.

Ilyen nagyvállalat volt a Ganz Kapcsolók és Készülékek Gyára is. A nagy múltú, a hatvanas években 1700 főt foglalkoztató vállalat a nyolcvanas évek végére már komoly likviditási problémákkal küszködött. A visszaeső kereslet, a megemelkedett minőségi elvárások, a beruházásokat érintő forráshiány és a rugalmatlan, a piaci igényekre nehezen reagáló termelési struktúra általános problémáknak számítottak a termelői ágazatokban, amelyre a vállalat likviditási bizottság felállításával és belső átszervezéssel kereste a megoldást. (2. dokumentum)

A privatizáció valamennyi rendszerváltó párt programjában szerepelt. A régi struktúra lebontása és az új tulajdonviszonyok kialakítása a Nyugat-Európához való csatlakozás és a remélt felzárkózás záloga volt. A nyolcvanas évek végén megindult úgynevezett spontán privatizációt az Antall-kormány új szabályozással igyekezett ellenőrizhető mederbe terelni. A plakátokon hirdetett antalli mondás, amely két dolgot akart a gazdaságban: szabadságot és tulajdont, a magántulajdon döntővé tételét jelentette egy olyan társadalomban, amelynek sem felkészültsége, sem rutinja nem volt a kialakuló új realitásban való boldoguláshoz.

JÓNÁS RÓBERT

3.1 A GANZ Kapcsolók és Készülékek Gyára makrogazdasági környezete

A magyar gazdaságban az 1970-es években tapasztalt válság nem bizonyult rövidtávú jelenségnek. A magyar gazdaságpolitikában csak igen megkésve - 1978-ban - következett be fordulat, amikor felismerték a gazdasági szerkezetátalakítás szükségességét.

A gazdaság dinamizálására irányuló törekvések nem vezettek eredményre. Ebben jelentős szerepet játszott a rövidtávú egyensúlyi követelmények és a hosszútávú szerkezetátalakítás igénye közötti ellentmondás.

Az ország eladósodása, a fizetőképesség megingása, a külkereskedelmi egyensúlyhiány sürgető szükségességgé teszik a gazdasági szerkezet átalakítását.

Úgy tűnik azonban, hogy ma a magyar vállalatok nincsenek abban a helyzetben, hogy saját erőből képesek legyenek az átalakításra. Ennek számos oka van. Az elsők között kell említeni, hogy a megnövekedett adóterhek és a szabályozók egyéb negatív hatása következtében a magyar iparvállalatok zöme pénzhiánnyal küzd. Ez az üzembehelyezett beruházások alakulásában egyértelműen megnyilvánul. Az ipari beruházások 1975-höz képest jelentősen csökkentek (1975 = 100 %, 1988 = 87 %).

A KGST relációban bekövetkezett változások a magyar iparvállalatokat igen kedvezőtlenül érintik. A nagy aktívum miatt életbe léptetett "Rbl export-stop" súlyos problémák elé állítja a magyar feldolgozóipart, hiszen a kapacitásokat a szocialista piac igényeire hozták létre.

Kapacitás-kihasználási gondjukon nehezen tudnak enyhíteni, mivel a piacok közötti konvertálásra nem rendelkeznek megfelelő adottságokkal.

A magyar iparvállalatoknak tehát egy olyan gazdasági feltételrendszerben kellene "megújulniuk", termékszerkezetüket átalakítaniuk, nemzetközi versenyképességüket megteremteniük, amikor egyfelől súlyos pénzhiánnyal küzdenek, másfelől piaci gondjaik is vannak.

A Ganz Kapcsolók és Készülékek Gyárát az előbbiekben vázolt feltételrendszer mind közvetetten, mind közvetlenül érinti. Mint háttér-ipari vállalatot, akinek termékei különböző készülékekbe kerülnek beépítésre, a felhasználási piac szűkülése erősen érinti. A belföldi kereslet ugyanis a felhasználók termelésének visszaesése miatt erősen csökkenő tendenciát mutat.

A vállalat különböző termékeit a makrogazdasági környezet alakulása nem egyformán érinti. A beruházásokhoz jobban kötődő termékeknél - nagy áramerősségű mágneskapcsolók, megszakítók - a negatív hatás erősebb.

A vállalatot közvetetten érintő makrogazdasági hatás, a gazdasági szabályozás hatására a gazdálkodó szervezeteknél végbemenő változások - átalakulás, Rt, Kft alapítása -, amely a hagyományos szállító-vevő kapcsolatokra kihathat. Ez azonban jelenleg még nem mérhető fel.

Ugyancsak a gazdasági szabályozás áttételes hatása, hogy az adóelvonás mértékének növekedése, a hitelfeltételek romlása következtében a vállalatok egyre nagyobb része válik fizetőképtelenné.

- 36 -

A vállalat eredményességét, feltételrendszerét az adóterhek növekedése, a hitelpolitika közvetlenül is érinti.

A modern technológia megszerzéséért szükséges tőkeerővel a vállalat nem rendelkezik. A hitelszűkítő intézkedések a vállalat fejlesztési lehetőségeit csökkentik.

3.2 Mikrokörnyezeti hatások

A vállalat mikrokörnyezetét

- a piaci kereslet és
- a piaci verseny

elemzése alapján vizsgáljuk.

o A piaci kereslet

A vállalat által gyártott termékek iránti belföldi kereslet alakulására összességében a csökkenés a jellemző.

A piac szűkülésének okai:

- a beruházások csökkenése,
- a Rbl export visszafogása,
- a vállalatok fizetéseképtelensége.

Jelenleg csupán a piac szűkülésének jelei mutatkoznak, a keresleti tendenciák a sok bizonytalansági tényező miatt nehezen jelezhetők előre. Az mindenesetre valószínűsíthető, hogy mivel a vállalat termékeit zömmel a gépipari ágazat használja, amelynek termelésvisszaesése jelentős, a piac szűkülni fog.

1989-ben a Ganz Kapcsolók és Készülékek Gyárának értékesítési gondjai belföldön nem voltak, 1990-re a kereskedelem rendelésállománya már előrevetíti a gondokat.

A vállalat termelésének kb. 2/3-át a VILLÉRT Kereskedelmi Vállalat részére értékesíti. A kereskedelem előrejelzése szerint 1990-ben lényegesen kisebb forgalomra kell számítani. A VILLÉRT Vállalat igen jelentős készlettel bír a Ganz KK termékekből, előreláthatóan az 1989. évi rendelésállomány fele várható 1990-re.

A piac általános szűkülése mellett az egyes termékcsoporthoz iránti kereslet eltérő. A kereslet visszaesése az átlagosnál nagyobb arányban elsősorban azoknál a termékeknél várható - nagy áramerősségű megszakító, mágneskapcsoló -, amelyek a beruházásokhoz erősen kötődnek. A kézikapcsoló és az elektronikus termékeknél a piac szűkülése kevésbé érzékelhető, sőt a relékéél bizonyos keresletnövekedés tapasztalható.

A belföldi piac szűkülése miatt az export jelentősége megnőtt. A külpiazi kereslet a vizsgált termékcsoporthoz stabilnak mondható. A fejlett tőkés országok piacán igen éles a verseny, a korszerűségi, minőségi követelmények nagyon magasak.

A fejlődő országok kereslete is viszonylag megbízható, problémát a minőség árban való elismertetése jelent. A szocialista országokban saját gyártás folyik a Ganz KK termékekből, de annak ellenére lenne kereslet a vállalat termékei iránt. Az utóbbi években a Ganz KK folyamatosan kivonult a szocialista piacokról. Relációs politikájában csak akkor következhet be változás, ha a KGST-n belül a konvertibilis elszámolás megvalósul.

o Az iparág versenyhelyzete

Ami a versenyhelyzetet illeti jelentős változások az iparágban nem következtek be. Az iparág versenyhelyzetét öt tényező alapján értékeltük és összességében alacsonynak ítéljük meg.

A vizsgált öt tényező:

- az eladók alkuereje
- a vevők alkuereje
- a piacrálépés korlátai

- 39 -

- a konkurrencia és
- a helyettesítés.

Az eladók alkuereje viszonylag nagy, mivel monopol helyzetet élveznek, termékeik nem helyettesíthetők és a vizsgált termékek a végtermék minősége szempontjából igen fontosak.

Az eladók alkuerejét az előremutató integráció lehetősége növeli. A gyártók ugyanis képesek - ez a Ganz KK stratégiájában szerepel is - a kereskedelmi vállalatok funkcióinak átvételére.

A vevők alkuereje igen alacsony, mivel a legtöbb termék-csoportban az iparág egyetlen termelővel bír, illetve más gyártó termelési volumene elhanyagolható.

E helyzetből adódóan a kereskedelmi forgalmazók, illetve a közvetlen felhasználók kiszolgáltatott helyzetben vannak.

A vevők alkuerejét - ez elsősorban a követlen felhasználókra vonatkozik - csökkenti, hogy az egyes cikkekből relatíve kis volument vásárolnak.

A piacralépés korlátai az iparágban viszonylag erősek, mivel a tőkeigény magas, részben a korszerű technológia, részben a nagy szerszámozási költség miatt.

A konkurrencia alacsony, a piaci szereplők száma csekély. Szinte minden termékcsoporthoz a Ganz KK az egyedüli gyártó.

Az import lehetősége ugyan elvileg adott - liberalizált termékek -, de a tőkés import sokkal magasabb árszínvona miatt nincs verseny. A szocialista import lehetősége

ge pedig kínálati oldalról korlátozott - minőség, mennyiség.

A helyettesítés lehetősége az iparágban nem áll fenn.

o A Ganz KK versenyhelyzete

Az előbbiekből egyértelműen kiderült, hogy a Ganz Kapcsolók és Készülékek Gyára monopol helyzetet élvez a belföldi piacon.

A vállalat által gyártott termékek piacán versenyhelyzet nem alakult ki, igazi versenytársakról nem beszélhetünk.

A vállalat monopolhelyzetét jelzi, hogy az általa gyártott négy fő terméksoporton - mágneskapcsolók, megszakító, kézikapcsoló, relé - belül csupán kettőben van más hazai gyártó.

A kisfeszültségű kézikapcsolók termékcsoportjában a KONTAKTA, az elektronikus termékeknél - lépcsőházi kapcsoló - pedig a Ganz Árammérőgyár, illetve néhány kisebb szövetkezet a versenytárs.

A versenytársak számának növekedésével az elektronikus terméksoportban lehet számolni, mivel az elsősorban szellemi investíciót igényel, a tőkeszükséglet viszonylag alacsony. A növekvő konkurenciát viszont a dinamikus növekvő kereslet várhatóan kiegyenlíti.

Külpiacon a Ganz KK egészen más helyzetben van, különösen a fejlett tőkés országokban sok versenytárssal kell felvennie a versenyt. A vállalat termékei közül a megszakítók és a mágneskapcsolók a korszerűséget tekintve általában a második vonalat képviselik, bár a mágneskapcsolók egy része az európai élmezőnybe sorolható.

- 41 -

A fejlett tőkés piacokon a termékek eladhatók, de nagyon erős az árverseny.

A fejlődő országok piacain a Ganz KK termékei versenyképesek, korszerűséget tekintve megfelelőek, gondot a megfelelő ár elérése jelent.

Összefoglalva a Ganz Kapcsolók és Készülékek Gyára kedvező piaci pozícióban van. Belföldön továbbra is élvezi a monopolhelyzet előnyeit. Versenypozíciója egyértelműen pozitív. Problémát a vállalat számára a belföldi piac szűkülése, a kereslet visszaesése jelent.

Ezt az export fokozásával lehetne ellensúlyozni.

E tekintetben már korántsem egyértelmű a vállalat versenypozíciója.

- 35 -

4. Összefoglaló, javaslatok

Vizsgálódásaink eredményeképpen megállapítható, hogy a likviditási probléma mögött szervezeti kérdések húzódnak, amelyek csak ritkán jutnak plasztikusan felszínre.

A szervezetek elkülönült működése révén az információ áramlása igen lassú, vagy meg sem történik. A likviditás szempontjából alapvető szervezetek anyagellátás-termelés-értékesítés összhangja ma még hiányzik. A szervezetekre az egymásra mutogatás a jellemző, és nem a kooperatív együttműködés.

A problémához járul a GANZ KK vezetési stílusa, amely inkább konfliktus elnyomó, mint konfliktust felszínre hozó, kiélező.

Az utóbbi megállapítást azért tartottuk fontosnak leírni, mert a probléma megoldásoknál-így a likviditásnál sem - szabad figyelmen kívül hagyni.

A likviditás felborulása több egymásra is ható folyamat eredményeképpen következett be.

Ezek a következők:

- népgazdasági főfolyamat - sorbanállások
- bankhitel visszavonása
- túlzott finanszírozási teher (Kft, BT alapítás)
- belföldi piacon való értékesítési lehetőségek visszaesése.

Úgy véljük, hogy az imént felsorolt okok csak hozzájárultak a likviditás megbomlásához, de a megoldást

- 36 -

csak akkor kapjuk meg, ha a GANZ KK szervezetét átállítjuk a piac diktálta feltételekhez, azaz rugalmasságát erőteljesen fokozzuk.

Ebből a szempontból tehát a piac oldalánál kell megfogni a kérdést, és a piaci impulzusokat végig kell futtatni a vállalat teljes szervezetén. Mindenki számára tudatosítani kell, hogy a régi kényelmes módon nem tud megélni a vállalat.

Ma még a marketing tevékenység hatása nem érzékelhető, és sajnálatos, hogy az egyetlen sorvezetőt, az éves előtervet senki nem veszi komolyan a vállalatnál. Elismerve az értékesítés nehéz feladatát, az információk megszerzését illetően, mégis többet, nagyobb utánjárással, személyes kapcsolattartással, pontosabb információt kéne biztosítani a belföldi piacról.

A számítógépes rendszer működésének személyi feltétele hiányzik, így az adminisztráció nem csökkent, és az információ sem vált gyorsabbá és pontosabbá.

A termelés ütemtelensége, a kiszállítások elhúzódása szintén olyan problémák, amelyek kihatnak a likviditásra.

Véleményünk szerint tehát a megoldás kulcsa a rugalmasság biztosítása, amely megszüntetné az ütemtelenséget a termelés és az értékesítés területén.

A rugalmasság megteremtése átfogó szervezeti és érdekeltségi változtatást feltételez.

Javaslatunk, hogy a GANZ KK-t szét kell szedni kisebb, önálló érdekeltséggel bíró szervezetekre, amely a mai társasági törvény adta lehetőségeket tekintve lehetnek Kft-k.

- 37 -

Ezen szervezetfejlesztés legfontosabb céljai a következőkben foglalhatók össze:

- a munka humanizálása
- megteremteni a lehetőségeket a szervezeti tagok, mint személyiségek kibontakozásához, végső soron az önmegvalósításhoz
- a szervezeti tagok flexibilitásának, innovációs készségének és képességének a fejlesztése
- a szervezeti személyiség, a szervezeti és vállalati identitástudat (corporate identity) megteremtése és ápolása
- a szervezetek, teljesítmények mérése, versenyhelyzet megteremtése.

Javaslatunk mögött nem egyfajta divathullám bújik meg. Hanem meggyőződésünk, hogy a szervezeti és emberi tartalékok feltárása ma csak kis szervezetekben lehetséges, ahol a benne dolgozó emberek felelőssége nő és képes azonosulni a céllal.

Ezen új szervezeti formák létrehozása révén az egységek vezetői fel fognak vállalni olyan döntéseket a kontraszelekció veszélye nélkül, amelyek ma a GANZ KK-n belül nehéz meghozni.

A szervezeti változtatásokat indokolja még a létrehozott Kft és a két BT is, amely feszültség forrása lehet a vállalatnál.

Véleményünk szerint először két Kft létrehozása lenne indokolt:

- 38 -

- alkatrészgyártó Kft
- kereskedelmi Kft.

Amennyiben a vállalat ezen irányú javaslatot csak hosszú távon tudja elképzelni, a likviditás gyors javításához két egység pozitív ösztönzése segíthet. Mivel a likviditás javításához már többször hangsúlyoztuk, hogy az ütemtelenség felszámolása és az információ gyors áramlása segíthet, ezért úgy gondoljuk, hogy az értékesítésen és a termelésen belüli, program osztályokra (csoportra) kell helyezni a fő hangsúlyt, és őket kell érdekeltté tenni a több-leteredményből.

Értékesítés abban az esetben részesedik, ha:

- az érdekmúlások száma és értéke csökken
- a kiszállítás ütemtelensége csökken, gyorsasága nő (nem áll a raktárban több napig)

Termelés abban az esetben részesedik, ha:

- a termelés ütemessége javul,
- a készletek csökkennek.

A pozitív ösztönzéstől azt reméljük, hogy a piac diktálta többletfeladatokat a szervezetek felvállalják és egymás közötti kapcsolatot és együttműködést erősítik felismerve, hogy csak így várható többlet-eredmény és többletbér is.

A javaslatok közül bármelyikre is esik a választás, a vállalatnak meg kell kezdenie önálló controlling szervezet kiépítését, amely ellenőrzi és segíti a szervezetek gazdálkodását.

Egy értelmezési keret a tulajdonról

A tulajdonviszonyok jellegének alakulása – illetve annak kérdése, hogy kik rendelkeznek a tulajdon felett – minden politikai rendszer egyik sarkalatos kérdése. Fokozottan igaz volt ez a kelet-közép-európai totalitárius rendszerek bukása és a politikai rendszerváltások idején, amikor az állami tulajdon szinte kizárólagosságát meghirdető kommunista diktatúrák lebontása megkezdődött. Történelmi szöveggyűjteményünk szerzője az írás megjelenésekor – 1990 júniusában – már az új, rendszerváltó kormány államtitkáráként (nemzetközi gazdasági kapcsolatok minisztériuma), egyben kormánypárti országgyűlési képviselőként dolgozott. Bogár László közgazdász állapotfelmérése nem titkoltan egy értelmezési keretet vázol fel: elemzi a magát „szocializmusnak” nevező megbukott rendszer struktúráját, a rendszerváltó pártok privatizációval kapcsolatos homlokegyenest eltérő koncepcióit és a nemzet előtt az új korszakban álló kihívásokat. Felvetett kérdései (mint például, hogy „mit tehet egy elmaradott perifériális ország, ha beilleszkedése maximum félgyarmati státust ígér számára”) csupán gondolatébresztőként is érdemesek figyelmünkre. Határozott helyzetértékelő megállapításai szintén mehökkenthetik és gondolkodásra serkenthetik az Olvasót.

Bogár László

Ki lesz tulajdonos?

Avagy lehet-e a halászléből újra halaktól nyüzsgő akváriumot csinálni?¹

Napjaink egyik legvitatottabb kérdése a tulajdonrendszer átalakulása. A téma fontosságát jelzi, hogy korántsem csupán a közgazdasági szakfolyóiratok exkluzív „belső nyilvánossága” tartja állandóan napirenden a tulajdon ügyét, hanem a széles közvéleményt foglalkoztató komplexumról van szó. Sőt egyes fejlemények a botránykrónikák hosszú sorát szaporítják, sokan a nemzeti vagyon gyorsított kiárusításáról, a hatalmat gyakorló csoportok gazdaságtechnikai trükkökbe csomagolt átmentési kísérletéről beszélnek. Az egyik közkeletű magyarázat szerint „az a baj, hogy a letűnt rendszerben nem volt tulajdonos, kiszámíthatatlan esetlegességgel kontraszelektált elvtársak kezelték felelőtlenül a nemzet vagyonát”. Ebből aztán az kö-

vetkezik, hogy „végre tulajdonost, igazi tulajdonost kell találni”. A magyarázatok másik csoportja az alcímbe szereplő bonmot hangoztatva mélységes szkepszisének ad hangot és a helyzet kilátástalanságát hangsúlyozza.

Azt hiszem azonban, hogy ezek a megközelítések elméleti és gyakorlati szempontból is zsákutcába vezetnek, holott kiutat kéne végre találni. Nem állítom, hogy itt következő gondolataim csálhatatlan receptet adnak ehhez, de legalább olyan értelmezési keret felvázolására törekednek, amely segíthet a tulajdonprobléma megoldásában.

A tulajdon minden társadalmi formáció egyik kulcseleme, hiszen az adott társadalom gazdasági újratermelési folyamatainak „genetikai kódját” az alrendszer tartalmazza. A napjainkban zajló társadalmi átalakulások minőségét többek között éppen azon mérhetjük le, hogy ez a kódrendszer hogyan módosul, a reprodukciós folyamatok vezérlése hogyan változik. Tekintettel azonban arra,

¹ *Hitel*, 1990.06.27. 45–47.

hogy a genetikai kód feletti rendelkezés egyúttal a hatalmi kulcspozíciók ellenőrzését is jelenti, érthető módon a hatalmat birtokló (és/vagy birtokolni vágyó) csoportok a tulajdonlás valóságos tartalmait a tulajdonviszonyok működtetésével elnyomott többség számára magyarázó ideológiák által próbálják „fogaszthatóvá” maszkírozni. Bármilyen kínos is talán ez a felismerés, ez alól a most még csak szerveződőben lévő új rendszer sem lesz kivétel. Különbözni az előzőtől legfeljebb annyiban fog, hogy nyíltan intézményesülni engedi majd a tulajdonhoz való igencsak eltérő módon viszonyuló társadalmi csoportok közötti ellentéteket, s így talán kezelhetőbbé teszi majd konfliktusaikat. Mielőtt azonban a jelen folyamataira és a jövő esélyeinek tárgyalására rátérnék, először is lássuk: „honnan jövünk?” Vagyis – most elsősorban a tulajdon felől közelítve – mi is volt az a rendszer, amelyet most meghaladni szándékozunk.

Az 1917 és feltehetőleg a 20. század vége között létező – önmagát magyarázó ideológiájában szocializmusként megnevező – rendszer valójában sajátos, végül is zsákutcának bizonyuló, modernizációs kísérlet. Egy perifériális térségnek a centrumhoz való felzárkózását célzó alternatív próbálkozás. Aligha vitatható a kiindulópont, tudniillik, hogy a világtársadalom adott rendszerében a centrum országok, pozíciójuknál fogva számukra előnyös munkamegosztást képesek rákényszeríteni a világ többi részére, és így a perifériális létből való kitörés ezen a „pályán” szinte lehetetlen. A felismerésből azonban – nevezetesen, hogy itt konfliktushelyzet van – katasztrofálisan torz alternatív stratégia született válaszként. (Némileg vulgáris hasonlattal élve ez a válaszkísérlet arra az emberre emlékeztet, akinek munkahelyi konfliktusai támadnak, s ennek „kezelésére” masszív alkoholizálási és züllési folyamatba kezd,

amelynek „eredményeként” rövidesen nemcsak munkahelyi konfliktusai súlyosbodnak, hanem élete egyéb területei is összeomlanak.) A stratégia lényege ugyanis az volt, hogy hermetikusan el kell zárkózni a centrumországok által uralt világtértől, és belső felhalmozásra alapozva kell végrehajtani a modernizációt. Kicsit leegyszerűsítve: ez az elképzelés azért hibás, mert a világtól való elzárkózás következtében minden civilizációs innovációt saját bázison kell kifejleszteni, nem ritkán sokszoros fajlagos ráfordítással, így az egyébként is tőkeszegény ország elképesztően tőkepazarló pályára kényszerül. A másik – témánk szempontjából fontosabb – mozzanat pedig az, hogy egy ilyen iszonyú intenzitású „belső gyarmatosítás” csak rendkívül brutális politikai elnyomórendszerrel tartható fenn. Olyan rendszerrel, amely nem egyszerűen a politika túlsúlyát jelenti, hanem a társadalom-újratermelés vezérlésének „átpolitizálását”. A folyamat hasonlatos ahhoz a „trükkhöz”, amelyet a vírus „alkalmaz”. Behatolva a sejtbe, átállítja annak genetikai kódját, és így a sejt nem az adott gazdaszervezet fehérjéit szintetizálja a továbbiakban, hanem a víruséit, így a sejt ezután vírusokat „gyárt”. A sztalinizmus politikai struktúrája is így hatol be a gazdaság rendszerébe, és állítja át annak reprodukciós folyamatát.

A „szocialista állami vállalat” piacgazdasági értelemben a dolog természeténél fogva nem lehetett hatékony, mert a politikai mechanizmusok a megtermelő gazdasági hozadékot közvetlenül politikai javak előállítására használták fel. Vagyis az csupán látszat, hogy ezekben az üzemekben vas, acél, gépek stb. gyártása zajlik; ezek valójában „politikai ipari művek”, ahol politikai javak előállítása folyik elsősorban. Ezek a politikai javak: a legitimitás, az identitás, az engedelmesség, illetve konkrét hordozójuk a „nagyipari

munkásság". A vörös vándorzászlótól a helyi munkásör szakaszig, a sztahanovistáktól a szocialista brigádmozgalomig és a kommunista szombatkig változatos technikákkal zajlik a konfliktusképes társadalmi csoportok politikai semlegesítése, korrumpálása. A látszólagos tulajdonosok ideológiai piedesztálra állítása azonban csak arra szolgál, hogy diszkrét spanyolfalat vonjon az igazi tulajdonosok elé.

A tulajdon három alapfunkcióját: a rendelkezést, a birtoklást, és a működtetést, három, szervezetenként viszonylag elkülönülő, ám a párt-nómenklatúrával egységesen vezérelt struktúra gyakorolja. A „rendelkezők”, a politikai tulajdonosok legfelsőbb kasztja, a Központi Bizottság illetve megyei és városi pártbizottságok vezetőiből és „gazdpol” részlegeinek vezetőiből áll. A tulajdonra vonatkozó legfőbb döntéseket ők hozzák meg. A „birtokos” a vállalatvezetők, a menedzserek rétege, velük „szoros egységbe forrva” a vállalati „üzemi négyyszög” tagjai - a helyi párt-, KISZ és szakszervezeti vezetők. És végül, a tulajdon „működtetői” nem a munkások tömegei, hanem a tulajdonosok „kemény magja”, a „rendelkezők” és „birtokosok” valamint a munkásság közé iktatott alsószintű technostruktúra. A munkás csupán mint az eszközök biológiai meghosszabbítása („munkaerő-állat”) vegetál eme tulajdoni struktúra alatt. (Apró történelmi adalékként megjegyezném: a rabszolga legalább használhatta, a jobbágy pedig birtokolhatta is a termelési eszközöket, vagyis a sztalin rendszer munkása - „minden hatalom birtokosa” - egyrészt a rabszolgáétól is csekélyebb mértékben részese a termelésre vonatkozó döntéseknek, másrészt - legalábbis a kezdeti időszakokban, szemben a kapitalizmus „bérrabszolgájával” - még a saját munkaereje szabad értékesítésének jogával sem rendelkezik. Az a közbevetés, hogy „kezdeti időszakban”, azért lényeg-

ges, mert az elmúlt évtizedek rejtett osztályharca során egyes munkáscsoportok fokozatosan nem csekély jogokat vívtak ki maguknak (pl. szabad munkahely választás, vállalati gazdasági munkaközösségek stb.).

A „rendelkezők” és „birtokosok”, vagyis a politikai magántulajdonosok osztálya a kizsákmányolás és elnyomás e sajátos feudálkapitalista rendszerét nevezte el „szocializmusnak”. Az új uralkodó osztály „uralkodó társadalmi valóságot” egyfajta „kvázivalóságot” hozott létre, amelyhez szükséges politikai-ideológiai energiák szívták el a gazdaság belső hozadékát, így a felszíni végeredmény szerint a gazdaság deficites. Amíg vannak kifosztható belső erőforrások, addig a rendszer urainak gazdagodását és a konfliktus-képes rétegek korrumpálását ezek kifosztásából fedezik, ám ezek kimerülésével sajátos dilemma áll elő. Vagy vállalni a nyílt szembenézést a deficites jelleggel, és ami ebből következik, az „uralkodó társadalmi valóság” összeomlását, a nyílt polgárháborús állapotot, avagy - ha erre mód van - külföldi hitelekkel tovább finanszírozni e kvázivalóság működését. Ez utóbbi persze csak haladék, hiszen a rendszer többnyire rövid idő alatt feléli a külső erőforrásokat is, sőt a katasztrofális eladósodással a társadalom generációs jövőjét is. (Jellemző mozzanat, hogy a rendszer ideológiája a politikai magántulajdont „társadalmi” tulajdonnak nevezte el. Ehhez képest önmagáért beszél, hogy a társadalom nemcsak hogy semmi beleszólással nem rendelkezett azokba a döntésekbe, amelyek a nemzeti vagyon egy harmadának megfelelő horribilis eladósodásba hajszolták az országot, hanem a legszigorúbban védett államtitkok egyikének számított az adósság mértéke. Vagyis a társadalom büntetőjogilag volt kirekesztve „saját” tulajdonlásából!)

Az eddigiekből, úgy gondolom, egyértelműen következik, hogy nem állja meg a helyét az a hiedelem, miszerint „az a baj, hogy nincsenek (nem voltak) tulajdonosok”. Tulajdonosok nagyon is voltak, csak egyrészt létezésüket a struktúra mögé rejtették, másrészt a tulajdonlás három mozzanatának - a birtoklásnak, rendelkezésnek és használatnak - vertikális szétválása és e funkciók hordozóinak rejtett konfliktusai a rendszert nehézkessé és pazarlóvá tették. És persze le kell számolnunk azzal a hiedelemmel is, hogy „az a baj, hogy csupa kontraszelektált primitív káder működik a vezetés különböző szintjein”. Mert először is ezek az „elvtársak” a rendszer belső logikájának tökéletesen megfeleltek, tehát korántsem kontraszelektáltak, hanem proszelektáltak voltak; a dolguk ugyanis a politikai akaratközlítés volt, és ezt pedánsan el is végezték. Másrészt azt is be kell látnunk, hogy a magyar gazdaság általános működési színvonala semmivel sem lett jobb az elmúlt húsz év során, holott a vezetők átlagos képzettsége, végzettsége, szakszerűsége igen jelentősen emelkedett.

Ezek után lássuk, mi zajlik mostanság rendszerváltás címén, és mi várható a tulajdonlás terén. A sztalinizmus és a neosztalinizmus rendszere tehát három alappillérre épült: a világtól való elzárkózásra, a belső gyarmatosításra és a mindent vezérlő politikai struktúrára. Ami eddig lezajlott az nem több, igaz nem is kevesebb, mint a politikai struktúra - többnyire békés - szétesése a Brandenburgi kapu és Vlagyivosztok közötti térségben. Az új rendszer kiépítői előtt - „pillér-csere” ügyében - nem csekély feladatok tornyosulnak.

- A világba (nekünk leginkább Európába) való visszailleszkedés újra felteszi a kínos kérdést, hogy mit tehet egy elmaradott periferiális ország, ha beilleszkedése maximum félgyarmati státust ígér számára.

- A második kérdés, hogyan lehet a belső gyarmatosítás nyomán anyagilag, kulturálisan és erkölcsileg végletesen kifosztott országban modern piacgazdaságot úgy működtetni, hogy ez ne járjon a társadalom széttörésével gyorsan gazdagodó kisebbségre és a reménytelen nyomorúságba süllyedő többségre.

- Végül a szétesett politikai struktúra helyére hogyan lehet olyan rendszert illeszteni, amely képes kulturált mozgásformát adni a fenti feszültségeknek.

A parlamenti választások csak az utolsó kérdésre, sőt annak is csak egy részére adtak választ. Az első fordulóban a magyar társadalom rányomta a legitimitás pecsétjét az előző politikai rendszert a gyakorlatban már hatályon kívül helyező döntésre. A második fordulóban pedig nemet mondott a radikális-liberális „sokk-terápiás” átmenetre. Vagyis mind a kétszer tagadott valamit, sőt ezzel közvetett módon a szociális érzékenységgű nemzeti baloldal megszerveződését is lehetetlenné tette. És ez utóbbi az, ami most a tulajdonkérdés tisztázását módfelett megnehezíti.

Az eddig történtek a politikai magántulajdonosok struktúráját nem semmisítették meg, csupán alaposan összekuszálták. A „rendelkező” pártoligarchia, mint összefüggő rendszer megszűnt. Tagjai részben a magánszférába vonultak vissza, részben az utolsó pillanatban „áthelyezteték” magukat a „birtokosok” menedzser-oligarchiájába. A „működtek” alsó technostruktúrája riadtan, informálatlanul és a munkanélküliségtől szorongva szétesőben van. Így a rendszer minden maradék energiája és a tulajdonlás mindhárom dimenziója a vállalati menedzser-rétegben sűrűsödik össze. Informáltságuk, felkészültségük, kapcsolataik lehetővé teszik számukra, hogy élve a piacgazdasági átmenetet megalapo-

zó törvények adta lehetőségekkel, a politikai magántulajdonosok egyik kasztjából az új rendszer új, most már gazdasági magántulajdonlason alapuló, burzsoáziájává váljanak. S mivel a jövő fejleményei egyelőre bizonytalanok, úgy érzik nincs vesztegetni való idő, így metamorfózisukat sokszor szó szerint, bármi áron hajtják végre. Mindez ma még pontosan fel sem mérhető, de potenciálisan horribilis veszteségeket okozhat, az így is éppen eléggé kritikus helyzetben lévő magyar nemzetgazdaságnak.

A két vezető párt viszonya a tulajdoni rendszer átalakításához gyökeresen eltér egymástól. Az SZDSZ, bár retorikájában időnként elítéli a privatizáció botrányos formáit, lényegében elindítója és fő támasza a spontán és ellenőrizetlen átalakulásnak. Álláspontja mögött valószínűleg az a számítás húzódik meg, hogy teljesen indifferens, hogy a volt elvtársak „barátai, rokonai és üzletfelei gründolnak bizniszt” maguknak, a piaci verseny majd úgyis kíméletlenül átrostálja őket. S aki beválik új-tőkésnek – pontosabban a „szocializmus” deperszonifikált magántőkéséből reperszonifikált magántőkés lesz – az csak tiszta haszon. Másrészt az a sajátos kíséreltség, hogy az átalakulások során a nemzeti vagyon jelentős része kerül szimbolikus összegekért a multinacionális tőkestruktúrák kezébe, minden ellentétes retorika ellenére teljesen egybevág az SZDSZ stratégiájával.

Az MDF törekvései minden látszat ellenére egyértelműek, csak viszonylag nehéz ma még ezeknek érvényt szerezni. A Fórum világosan látja, hogy ami most zajlik, az valójában nem más, mint az eddig a „keleti” politikai birodalom érdekeit kiszolgáló komprádor burzsoázia a nemzetnek óriási veszteséget okozó átalakulása a multinacionális világtőke struktúrák egy bizonyos, jól „beazonosítható” osztagát kiszolgáló új komprádor

burzsoáziává. Ezzel szemben az MDF stratégiájának a lényege, hogy végre szabad utat kapjon a magyar polgárosodás oly sokszor megszakított folyamata, és ebből egy új nemzeti burzsoázia szerves fejlődése induljon el. Csak amíg az SZDSZ által támogatott tendenciák tehetetlenségükönél fogva spontán és alig feltartóztatható módon zajlanak, addig a Fórum törekvéseinek megvalósulásához idő, türelem és nagyon sok anyagi és kulturális tőke kellene. És még valami – egy erős nemzeti baloldal. Paradox módon éppen az MDF-nek mint a leendő nemzeti burzsoázia nagy középpontjának volna szüksége leginkább, hogy a fenti ellentétpárja létrejöjjön. Ebben az esetben ugyanis nem egy a magyar társadalom valós politikai tagoltságát korántsem tükröző térben kellene radikális-liberális ellenlábával vívnia egy eléggé terméketlen csatát, hanem kialakulhatna az európai politikai struktúrákra jellemző balközép-jobbközép váltógazdaság, amelyben a liberális erők legfeljebb kiegyensúlyozó szerepet kapnának.

Az MDF törekvéseinek középpontjában tehát a „vállalkozások szociális esélyegyenlőségének” stratégiája áll, ami a tulajdonlás rendszerét nem egy a - többnyire az eddigi tulajdonosokból rekrutálódó - régi-új elit monopóliumává tenné, hanem széles társadalmi rétegek számára nyitna utat a tulajdonszerzés felé. Esélyt kellene nyitni arra, hogy ne csak az anyagi és kulturális tőkét már előzetesen felhalmozni képes kisebbség privilégiuma legyen a vállalkozás, a tulajdonlás, hanem „pozitív diszkrimináció” egyenlítse ki az eddigi felhalmozás lehetőségétől megfosztott többség vállalkozási hátrányát. Ehhez azonban az kell, hogy a tulajdonprobléma feldolgozása során valóban a lényegről essék szó. Töprengéseim közreadásával az ehhez szükséges értelmezési keretet kíséreltem meg felvázolni.

Tevelő Arató György Szárszó üzenete

Idén 75 éve a nagy, 1943. augusztusi szárszói találkozáson. A szárszói konferenciákon megfogalmazott kérdések, igények, programok jelentőségét háromnegyed évszázad súlya – de még milyen súly! – sem avította el, s nem avította el azokét sem, amelyek Szárszóhoz mint jelképhez kötődnek. Szárszó az ún. „harmadik út” leghatásosabb programadó rendezvénye volt, ezért jelképévé vált a magyar népi mozgalomnak, amely a 20. századi európai szellemi programok egyik legkiemelkedőbb nemzeti példája. Történelmünkben kulturális hatása a reformkorával és a reformációéval mérhető.

Háromnegyed évszázad távolából is csodáljuk ezt „a tankokkal versenyző, bombáktól szorított nemzetszervező kedvet” és eredményeit, s igazat adunk Németh Lászlónak a történelem tapasztalatával: „Sehol még nem cáfolódott a fegyverek közt hallgató múzsákról szóló közhely úgy, mint Magyarországon” a népi mozgalom virágkorában és a szárszói konferenciákon, hiszen hatalmas nemzetnevelő igényű irodalmi termés sosemvolt nagyságú olvasóréteggel találkozott ekkor. Szárszó – Kanyar József szavaival – azért lett „mítoszalkotó fogalom”, jelentésének belső tartalma és izgalma azért képez „szinte egyedülálló legendáriumot” a mai napig, mert a „két pogány közt” életérzése közben a haza magasba emelésére adott programot nem pártoknak, hanem a nemzet egészének, nem társadalmi rétegeknek csupán, hanem egymásból eredő nemzedékek összefüggő sorának. A szárszói jelképbe tömörített célok „a nemzet evangéliumát” jelentették a diktatúrák idején és a rendszerváltozáskor, tanulságaikra ezért ma is szükségünk van.

Élhet-e ma Szárszó szelleme? Hiszen a népi mozgalom hivatkozási alapja, maga a nép mint társadalomtörténeti kategória ma már megfoghatatlan abban a fogalmi rendszerben, amelyben a szárszói előadók és a népi mozgalom három nemzedékének nagyjai parasztság, munkásság, értelmiség, úri rend kategóriáiról beszéltek, hiszen a második világháború utáni, 1956

utáni, a tsz-esítés utáni és a rendszerváltoztatás óta tartó idő – tragikusan – átrendezte a magyarságot. Igaz az is, hogy a kommunizmus és a demokrácia idején a népiség szociálisból kulturális fogalommá vált, amiben a hagyományos társadalomszervezet fölbomlásán túl elsősorban az játszik szerepet, hogy a kultúra (művészet és tudomány művelődésalapú közbeszéde) minden korábbinál kiterjedtebbé vált az identitásformálás terepén egyéni és közösségi értelemben egyaránt. Nem hallgathatjuk el azt a jelentékeny hozzáállásbeli különbséget sem 1943 nemzedékéhez képest, hogy a ma nemzeti értelmiségének aligha a földosztásban, sokkal inkább az innovációban kell látnia a társadalmon belüli, azaz intenzív szociális fejlődés zálogát: a szellemi javaknak egyre nagyobb szerepük van korunk emberének identitásában, akár hiányukat, akár bőségüket nézzük. Ami a hozzáállást illeti pedig, ma már nem csupán a két pogánytól és zsoldosaitól, de a „tarisznyahitűektől”, erkölcsi nomádoktól is felthetjük magunkat, s az a bizonyos harmadik út nem csupán két másik között, fölött vagy mellett vezet; a helyzet tehát annyira sem fekete-fehér, mint 1943-ban volt.

De Szárszó fölött mégsem járt el az idő! Úgy tetszik, a konferencia fő üzenetei ma is érvényesek. Nehéz ma is szólni. Jobb-e, lehet-e hallgatni a szó inflációja közben, a beszéd önreflexív alapfunkciójának (a világgal való viszonyunk tisztázására, a kö-

zösségi identitásra vonatkozó igénynek) a viasszorulásakor, amikor a modern mágia, a hiteltelen szavakkal varázsló propaganda, az információval való birodalmi manipuláció világszerte önmagunk ügyeire boruló apátiába dönti közösségeinket? Volt-e valaha kisebb az értékelvű politikai programok – akár szociálisok, akár konzervatívok, akár vallásiak – mögött föltelezhető egységes, szilárd belső társadalmi erő, amely záloga lehetne a jó irányba mutató autochtón változásoknak? Kelet és Nyugat közti kiszolgáltatottságunkat kisebb tétellel bírónak érezzük-e

ma, mint nemzedékekkel ezelőtt, s vigasztalódhatunk-e azzal, hogy a Kodolányi János által 1943-ban velünk ellentétben burjánzó nemzeti erejűnek látott szomszédaink egy része ma még tragikusabb demográfiai helyzetben van, mint mi vagyunk? Változott, megváltozhatott-e sorsszemléletünk abban, hogy minden korszakunkat egy-egy kicsikart haladéknak látjuk, a most vagy soha, a még egyszer utoljára esélyének? Bizony ma sem lehetünk nyugodtak a jóra való restség tekintetében sem: regisztráljuk ma is a lélek lustaságát, amely összefügg

a szavak igénytelenségével, miközben a kritika haldoklásának vagyunk kortársai. Szellemi életünk kettőszakadtsága mellett a köz ügyei iránti közöny minden korábbinál nagyobb, s vele együtt a szellemi színvonal iránti igény is egyre töredezettségesebb. Németh László 1943-as megállapítása ma is aggodalmat, keserű feszültséget szül: „az európai válságok löktek mind mélyebbre a bennszülött sorsba, amelyből az európai műzsák oly barátságosan próbáltak kiemelni” – hiszen Európa krízisei ma sem kevésbé aggasztóak, mint hajdan, és a történelemnek ma is „természetében van az igazságtalanság”.

A magyar népi mozgalom meghatározó sorsproblémákra kínált sokrétű szellemi válaszokat történelmi krízishelyzetekben: így volt ez a gazdasági válság után, a második világháború poklában, az újjáépítés éveiben, de 1956-ban és a rendszerváltozáskor is. Mi több: föl is építette azt a nagy irodalmi közéletet a közösség sorsáért felelősséget vállaló alkotókkal, műveikkel és olvasóréteggel, amely intézményeket szervezett, és programul tűzte ki a közérkölcse felelősségalapú megjavítását. Csoóri Sándor a *Hitel* indulásánál ugyanezt a közben eltaposott, majd vitrinbe állított, de ismert és tisztelt zászlót emelte magasra 1982/1988-ban, amikor a lélek és tudat követhető és vállalható célokkal történő, fokozatos erősítését tűzte feladatul a nemzeti értelmiség elé, a mindenre kiterjedő szellemi gyógyítás programját. Szavaira ma sem legyinthatunk: „A nemzet idestova fél évszázada megint nem tud közel férközni saját igazságaihoz, botlása természetéhez és saját akaratházisához.” Ezért a cél ma sem lehet kevesebb, mint „a magyarság megrontott életöszönét, stílusát, lelkületét megváltoztatni”. Bár a népi gondolat kiszorult a modern köztudatból, ennek okai aligha az eszmeiség elavultságában keresendők. A népi mozgalom legfőbb ereje abban állt, hogy kora kríziseire közösségteremtő erővel mutatott rá, s értékeinek közös nevezője a földhöz, hazához, hithez kötődő nyelvi-kulturális-lelki összetartozás-tudat volt. Ebből fakadt, hogy szellemi igénye, politikai programja – a népi jelleg erkölcsi, szellemi, esztétikai, politikai és gazdasági téren történő érvé-

nyesítésének igénye – minden olyan helyen, időben és körben meg tudott újulni, korszerűvé tudott válni és a magyar kultúra folytonosságához teremtő készséggel tudott csatlakozni, ahol és amikor a nemzeti ügy fontossá vált. Éppen ezért ma sem mondhatunk le arról a szellemi lehetőségről, hogy a szárszói eszmeiséget ne csupán megismerjük, hanem maradandó értékeit fölkináljuk a magyar társadalom számára. Nem vagyunk elkésve, de távlatosan és rétegzetten kell gondolkodnunk, ha sikert akarunk elérni.

Szárszót emlegetve a népi mozgalom egészére gondolhatunk, emberi, szellemi, társadalmi és politikai sokszínűségével, nemzedékeinek sorával és mai örökségével együtt. A szárszói attitűd szellemi és erkölcsi jellegzetesség. Olyan embereket jellemez, akik a nép szükségleteihez és tartalékaihoz mérik felelősségüket és cselekedeteiket, és a nemzeti lelkiismeret szavának hűséges műszereként viselkednek az egész közösség számára kritikus helyzetekben, időszakokban. Ez a „politika” a kultúrnemzet koncepciójának alapján álló népművelői programot jelent, és ma sem kevésbé aktuális, mint 75 évvel ezelőtt. Szárszó a magyar megmaradás jelképe, Kárpát-medencei, európai szellemi folytonosságunké, az illyési Haza a magasban zászlója. Szárszó nem párt: Szárszó a szellem Magyarországa. Lényege a közösségért való értelmiségi felelősségvállalás erkölcsi méltósága, amely ma, a szabad, minden korábbinál tanultabb, de minden korábbinál apatikusabb Magyarországon és az identitását kereső, külső erőknek és belső széthúzásnak kiszolgáltatott Európában egyént és közösséget egyformán megszólít. Eszközt ad az értékelvűen gondolkodó embereknek ahhoz az önvédelemhez és teremtőmunkához, amely a modern nemzet fennmaradásához elengedhetetlen, tehát kultúránk folytonosságához kapcsolódik, nem tegnap kezdődött, s – látjuk – ma is, holnap is előttünk áll.

(Elhangzott Balatonszárszón, 2018. augusztus 25-én, az 1943-as konferencia emlékére emelt szobor koszorúzási ünnepségén. Megjelent: *Hitel*, 2018/9, 33–35.)

Két megemlékezés

Szomorú kötelességnek eleget téve emlékezünk kollégáink írásaival előbb a rendszerváltás utáni magyar újságírás kiemelkedő alakjára, Lovas Istvánra (1943–2018), valamint Nagy András (1953–2018) grafikusművészre, a *Hitel* folyóirat képszerkesztőjére.

Brüsszeli emlékek

Lovas Istvánnal 2004-ben ismerkedtem meg, a *Magyar Nemzet* főszerkesztő-helyettese kért meg, hogy szerezzek neki Brüsszelben egy lakást, mert ő lesz a *Magyar Nemzet* brüsszeli tudósítója. Én akkor már egy éve az Európai Parlament „eurorealista” csoportjánál dolgoztam, ott, ahova nemsokára a UKIP vezére, Nigel Farage is megérkezett egyetlen céllal, hogy az angolokat kiléptesse az unióból, ami a végén sikerült is neki. Pistát csak rádióból ismertem, s egy barátomat kértem meg, hogy adjon leírást róla, és ez olyan alaposan sikerült, hogy amikor a Gellért Szálló kávézójában találkoztunk, rögtön felismertem. Igaz, nem volt nehéz, mert egy fejjel kiemelkedett a kávéház közönségéből.

A brüsszeli évek során – mintegy hét évet töltöttünk kint együtt – hetente találkoztunk, általában a hét végén tettünk biciklitúrákat Bandival, egy harmadik társunkkal Brüsszel legnagyobb parkjában, a Bois de la Cambre-ban. Bandival, becsületes nevén Barcs Endrével egy kiállításon ismerkedtem meg, ahol mind a ketten egyedül lófráltunk, ő szólított meg, és angolul kezdtük, de mikor kiderült, hogy mindketten Budapestről érkeztünk, már magyarul folytathattuk. Ő akkor a Hír Tv tudósítója volt.

Bandi Pistát ismerte már, ők abból az alkalomból jöttek össze, hogy egy sajtótájékoztatón Pista Bandi szemére hányta egy álexkluzív tudósítását, ám a várt heves tiltakozás helyett Bandi készséggel elismerte Pista igazát. A nem várt reakció Pistát úgy megrendítette, hogy utána a legjobb barátok lettek. Így jöttünk össze hárman,

a hétvégi biciklizések hármasa, el is neveztük magunkat „a három nagynak”, ami csak rájuk illett, én egy kedves járókelő által készített felvételen úgy nézek ki a két 190 centiméteres ember között, mint egy Miki egér. A parkban lévő tavat tíz perc alatt lehetett megkerülni, négy ilyen kör után elmentünk sörözni. Pista volt, aki a leghamarabb megszomjazott, a végén már a körök száma is csökkent, két kör után jött a két kör sörözés, ezt neveztem el Lovas-túrának. Néha elmentünk „Európába”, így neveztük a vidéket, amely még mentes volt a bevándorlóktól, Gent, Brugge, Knokke vagy a környező országok szebb vidékei. Egy alkalommal Pista talált egy hirdetést, hogy Aachenben olcsón lehet kapni egy formás bőröndöt, ami megtetszett neki, és meg is szervezte az utat. A végén nagyjából háromszor annyit költöttünk, mint amennyit a bőröndön spórolni lehetett, de legalább megnéztük a dómot, ahol a költő, Faludy szavaival „bronzból vert szarkofágban / Nagy Károly császár halva fekszik”.

Általában azonban Pista lakásán gyűltünk össze, ahol kedélyes borozgatás közben főleg európai és világpolitikai dolgokról beszélgettünk, és többé-kevésbé egyet is értettünk. Az egyik fő téma Európa iszlamizációja volt, ami a szemünk előtt játszódott le, s engem és Pistát biciklilopások következtében közvetlenül is érintett. Bandi azonban inkább az előnyeit élvezte, fantasztikus kapcsolatteremtő képessége révén jóban volt mindenkivel. Be tudott például állni arab gyerekek futballcsapatába, és a haját is három euróért vágatta valamelyik arab borbélynál, míg nekem „egy jobb helyen” ez huszonöt euróba

került. Legtöbbször egyébként Európa jövőjéről beszélgettünk. Nekem volt egy demográfiai modellem, amely azt vetítette előre, hogy Nyugat-Európa iszlamizációja gyakorlatilag megállíthatatlan folyamat, csak idő kérdése, mikor kerül a muszlim lakosság többségbe Nyugat-Európában (nagyjából e század végére). A parlamenttel és a bizottsággal való napi kapcsolat során közvetlenül érzékeltük az unió vezetőinek koncepciótlanságát, vagy inkább azt, hogy amit az unió vezetői akarnak, az mennyire nincs összhangban sem a népakarattal, sem a gazdasági realitásokkal.

Pista gyakran tett fel „találós kérdéseket”, hogy ez vagy az a politikai folyamat miért kezdődött, vagy hogy miként érhet véget. A „mi időnkben” zajlott a második iraki háború, és fel voltunk háborodva azon, hogy hogyan lehet egy kolosszális hazugság alapján több százezer ember halálát okozó háborút indítani. Világos volt, hogy csak okot kerestek a háború megindítására, amit el lehetett adni a népnek. A folyó háború esetében a negyven perc alatt bevethető tömegpusztító fegyvereket, az első iraki háborúnál pedig az inkubátorból kidobált csecsemőket. A *cui prodest?* (kinek áll érdekében?) kérdésre is megadtuk a választ, és hogy lelkünk nyugalma megmentsük, meg is írtuk, ahányszor csak lehetett, tájékoztatva a mi cikkeinkkel az olvasókat.

Az összejövetelek kedélyességéről főleg Bandi gondoskodott. Nagyon jó memóriája, rendkívüli mesélőtehetsége és fantasztikus történetei voltak. Ő az apja révén (Barcs Sándor, az MLSZ elnöke az Aranycsapat korszakában) már fiatal korában magas körökben forgott, s ennek révén Fidel Castrót kísérte éjszakai lokálokba, Kádárnak fordított angol filmek vetítésén, vagy rocksztárokkal poharazott (írt is erről egy könyvet *Rockzenei kézikönyv* címmel). Legjobban azonban azon derültünk, amikor elmesélte, hogyan játszotta el egy korhadtt, kidőlt fakereszt szerepét valamely darabban, Bandi ugyanis színész is volt.

Lassanként azonban valamennyien hazajöttünk Brüsszelből, és itt már ritkábban találkoztunk hárman, én azonban a

Törésvonalak című tévéműsor kapcsán hetente tartottam a kapcsolatot Pistával.

Legutoljára egy hónapja nálam, Sukorón jöttünk össze néhány külpolitikával foglalkozó újságíró társaságában, és azon törtük a fejünket, hogyan lehetne ellensúlyozni azt a negatív propagandát, amely a nyugati sajtót előntötte Magyarországgal kapcsolatban. Valamennyien naponta néztük át a nyugati lapokat, és valóban elkeserítő az az ellenséges egyoldalúság, sokszor kifejezett hazugság, amely a nyugati sajtóból felénk árad, és amivel naponta szembe kell néznünk. Valamennyien tisztában voltunk vele, hogy ez nagyjából egy tucat újságíró műve, azoké, akik a hazai balliberális értelmiség rossz szellemét erősítik fel a világlapok hasábjain. A jelenség hungarikum, sehol máshol nem tapasztalható, Pista kolerikus természeté révén ezeken nagyon fel tudta húzni magát, és igyekezett is válaszolni a maga stílusában, amit sokszor szélsőségesnek véltek, pedig semmi más nem volt, mint a pontos tájékoztatás, olyan dolgok kimondása, amelyeket mások nem mertek kimondani, pedig nagyon jól tudták.

Pistának kinn, Brüsszelben valamennyi politikai irányzattól voltak jó ismerősei, az számított, hogy lehet-e valakivel értelmesen, elfogultság nélkül beszélgetni. Elég határozott volt véleményében, de észérvekkel meg lehetett győzni. Nagyon tudott lelkesedni, de tudott nagyon csalódni is. Legutolsó vitánk erről Trump kapcsán kerekedett, akinek megválasztásáért drukoltunk a *Törésvonalak*ban. Trump nem egészen azt a politikát kezdte, mint amit ígért, eredeti tanácsadóit fokozatosan felváltották a „mély állam” köreiből származó tanácsadók és tárcavezetők. Pista nagyot csalódott, én pedig azt mondtam, hogy várjuk ki a végét, „aki a szép nőket szereti, rossz ember nem lehet”, a végén mégiscsak meg fogja valósítani eredeti politikáját, most széllel szemben, mint a vitorlásnak, krajcolni kell. Nagy dolog lenne, ha békét tudna Koreában teremteni, ráadásul kétségkívül sok az ellendrukker a saját adminisztrációjában. De akárhogy alakul is, ezt már Pistával nem fogjuk megbeszélni.

Látni urnában annak hamvait, akivel négy héttel korábban még együtt ittunk, nevetgélünk, tervezgettünk, és semmi sem utalt az elmúlásra, maga a döbbenet. Ki fogja pótolni? Ki fogja naponta 9-10 nyelven átnézni a napi sajtót, és ki fog tudósítani azokról a hírekről, amelyekről más forrásból a magyar társadalom nemigen hallhat? Valószínűleg senki. Életében nem kapott sok elismerést, hacsak az olvasóktól nem, akik sok ezren a temetésén is részt vettek. Talán méltó

lenne egy díjat elnevezni róla, hogy emléke megmaradjon. És hogy elismerésben részesüljenek azok az újságírók, akik elég bátrak és széles látókörűek ahhoz, hogy olyan dolgokról tájékoztassák az olvasókat, amelyeket a fősodratú sajtóból sohasem tudhatnak meg.

LÓRÁNT KÁROLY

(Az írás a *Magyar Hírlap* 2018. július 12-ei számában jelent meg.)

Búcsúzunk Nagy Andrástól

Kézhez véve Nagy András barátunk gyászjelentését megrendülve meredünk magunk elé. Tíz nappal halála után siratjuk, imádkozunk lelke üdvéért. Nagy László és Szécsi Margit fia égi ajándék volt szüleinek, akiknek örökségét példásan éltette haláluk után is híveikkel együtt. Feledhetetlen alakja, konok hűsége, alkotóművészete és szolgálata maradandó emlék. Őrzi mindezt számos könyve, a *Hitel* folyóirat és a Bethlen Gábor Alapítvány arculata, kiadványok sora és iszkázi emlékházuk is. Kiemelkedő könyvművészete, képszerkesztői tevékenysége, karakteres művészetkritikái, grafikái a magyar kulturális élet minőségét, a szellemi honvédelem képviselőjét emelték méltó színvonalra. Őt hagy maga után, hiányozni fog mindannyiunknak.

Őszinte együttérzéssel, szeretettel gondolunk kedves családjára, osztozunk gyászukban. Babits Mihály versének egy részletével búcsúzunk Andrástól:

„Ki farag valaha bennünket egészre,
ha nincs kemény vésőnk, hogy magunkat vésne,
ha nincs kalapácsunk, szüntelenül dülő,
legfájóbb mélyünkbe befűrő fűrő?

Szenvedésre lettünk mi.

Szenvedni annyi, mint diadalt aratni:
Oh hány éles vasnak kell rajtunk faragni,
míg méltók nem leszünk, hogy az Ég királya
beállítson majdan szobros csarnokába.

Krisztus urunk, segíts meg!”

(*Psychoanalysis Christiana*, részlet)

Isten fogadjon fiának és nyugosztaljon kedves Barátom!

A RETÖRKI és a Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriuma nevében búcsúzom tőled. Hálasan köszönöm, hogy a kezdet kezdetétől velünk voltál, segítettél, elkészítetted ragyogó emblémánkat, tervezted kiadványainkat, első honlapunkat, szolgáltad közös céljaink valóra váltását.

A magyar művészeti életben is igazi képviselőnk lettél, társa Nagy Gáspár titkárunknak, Csoóri Sándor és Illyés Gyula alapítóinknak, Szervátiusz Tibornak, a Márton Áron Emlékérem kitüntetésünk alkotójának, meg sok kitüntetettünknek, akik szüleiddel együtt már várnak rád az égi seregben. Vigyázzatok népünkre! Isten áldjon benneteket!

Nagy András grafikus, könyvművész. (Budapest, 1953. március 8. – Budapest, 2018. augusztus 16.)

A Magyar Iparművészeti Főiskola Tipográfia Tanszékén 1976-ban végzett, 1994-ig a Helikon Kiadó műszaki szerkesztője, tipográfusa volt. Szabadfoglalkozású könyvtervezőként, illusztrátorként folytatta pályáját, számos kiadónak dolgozott sikerrel. 1996-tól 1999-ig a Magyarok Világszövetsége hivatali munkatársa, titkárságvezetője volt. Számos program szervezése és világszövetségi kiadvány készítése fűződik nevéhez. A Bethlen Gábor Alapítvány arculatát az általa készített BGA kiadványok, az első honlap, az embléma határozza meg. 2012-től a *Hitel* folyóirat képszerkesztője. A folyóirat megújult arculata is neki köszönhető. Számos elismert könyv, szépirodalmi mű között – szülei – a Nagy László és Szécsi Margit költő-házaspár könyveinek is tervezője. A Nagy László Szellemi Öröksége Alapítvány létrehozója, életetője, a *Hitel* folyóirat rovatvezetője, a Hitel Könyvműhely könyvszerkesztője. Magyarságszolgálatát Teleki Pál Érdeméremmel (2009), grafikus és könyvművész munkásságát Magyar Érdemrend Lovagkeresztje (2015) kitüntetéssel ismerték el.

BAKOS ISTVÁN

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

Újabb könyv a nemzetépítő demokratákról

Június 13-án mutatták be a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum konferenciatermében Szeredi Pál *A nemzetépítő demokratikus ellenzék története 1987–1989* című monográfiáját. A kötet tulajdonképpen folytatása a három évvel ezelőtt megjelent *Nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban, 1956–1987* című kötetnek. A szerző egyértelművé tette: 1987. szeptember 27-e, az első lakiteleki találkozó időpontja a határkő, amikor „a rendszerkritikusi szerepkört fölváltotta a rendszerváltoztató feladat”.

A könyvbemutatón Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója hangsúlyosan tért ki a semlegesség és szuverenitás kérdésére. Hiába tűnhet harminc év távlatából naivitásnak, az MDF alapítói komolyan gondolták szuverén államok Lengyelországtól a Balkánig tartó együttműködését, amelynek semlegességét nemzetközi szervezetek garantálják. „A valóság rácáfolt erre az elgondolásunkra is” – összegzett a főigazgató, hozzátéve: ezért is kell kutatni és megtalálni azokat az erőket, amelyek torzították a rendszerváltás folyamatát.

(Medveczky Attila írása alapján / Magyar Fórum)

M. Kiss Sándor köszöntése

Utak a Teleki térről címmel jelent meg tanulmánykötet M. Kiss Sándor történész, a RETÖRKI főigazgató-helyettese hetvenötödik születésnapja alkalmából. A könyvben szereplő tanulmányok szerzői a Pázmány Péter Katolikus Egyetem korábbi tanszékvezetőjének tanítványai. M. Kiss Sándort tisztelői – köztük Intézetünk munkatársai – a budapesti Párbeszéd Házában köszöntötték. Az ünnepségen a „régí harcostársak” nevében Kiss Gy. Csaba, irodalomtörténész, intézetünk külsős munkatársa idézett fel néhány közös em-

léket. Rövid köszöntőt mondott a tanítványok nevében Riba András László történész, a RETÖRKI Archívum vezetője, a szerkesztők nevében pedig Kávássy János Előd történész, a RETÖRKI tudományos munkatársa.

Kettős könyvbemutató a Polgárok Házában

Szeptember 3-án, a második lakiteleki találkozó harmincadik évfordulóján mutatta be a RETÖRKI a budapesti Polgárok Házában az *MDF-tanulmányok* (szerkesztette: Székér Nóra és Szeredi Pál), valamint a *Lakitelek 1988 – A Magyar Demokrata Fórum 1988. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóviasszhangja* című (szerkesztette: Szeredi Pál) köteteket.

Visszaemlékezésében Lezsák Sándor, az MDF alapítója, a harminc évvel ezelőtti esemény házigazdája, az Országgyűlés alelnöke a demokrata fórum alapítóit „rendszerváltó aranycsapatnak” nevezte, olyan embereknek, akik közül „senki sem volt felesleges, mindenkinek akadt munkája bőven”. Úgy értékelt: a kötetekben szereplő írások, illetve a jegyzőkönyv szövege visszaadja azoknak a napoknak a hangulatát, amikor az 1988-as találkozóra készültek.

Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója a politikai ütemérzék fontosságára hívta fel a figyelmet: szerinte jó időben szánták el magukat az MDF alapítására, „egy olyan helyzetben, amikor még a nemzetközi porondon sem dőlt el semmi”. Csurka István későbbi üzenetét az akkori MDF-re vetítve azt mondta: a mozgalom „se nem jobb-, se nem baloldali” volt, egyben kormánypártiként és ellenzékiként sem azonosította magát – ez utóbbival nemcsak az állampárttól, de a szerveződő Szabad Kezdeményezések Hálózatától, majd SZDSZ-től is elhatárolta magát. Az általuk vallott harmadik utas politika a nemzeti függetlenséget, a belső, demokratikus berendezkedést és a „magyar érdekű” külpolitikát tűzte ki célul.

Székér Nóra történész fontosnak tartotta megemlíteni: a tanulmánykötet írásai mögött „rengeteg beszélgetés áll”, tíz év múlva már sokkal nehezebb lett volna elvégezni ugyanezt a munkát. Szeredi Pál a második lakiteleki találkozó jegyzőkönyvének kiadásáról azt mondta: az akkor megfogalmazott üzenetek egy része a jelennek is szól, tanulságos az akkor elhangzott sajtótájékoztató, valamint rádiófelvétel anyaga is, amely szintén a kötet része. Balogh László, az MTV akkori munkatársa, később MDF-es országgyűlési képviselő – aki számos fényképet, hang- és videóanyagot készített a rendszerváltás eseményeiről, többek között a második lakiteleki találkozóról – szintén röviden felidézte az akkori eseményeket.

(MTI alapján)

Hagyományteremtő tehetséggondozó program

Július 1-je és 6-a között először rendezte meg a Fiatal Nemzedék Képzése című tehetséggondozó programját a RETÖRKI. A Lakiteleken és Budapesten zajló program célja a rendszerváltás iránt érdeklődő egyetemi hallgatók (elsősorban történész, politológus, jogász hallgatók) egy-egy résztémában való elmélyülésben való segítése volt. A lakiteleki programon a RETÖRKI munkatársai (M. Kiss Sándor főigazgató-helyettes, Kiss Gy. Csaba, Fricz Tamás, Szeredi Pál, Kávássy János, Halmy Kund, Juhász-Pintér Pál és Madácsy Tamás) mellett előadást tartott Öze Sándor, a PPKE Történettudományi Intézet intézetvezető tanára, Müller Rolf, az ÁBTL tudományos kutatója, Zachar Péter Krisztián, a Nemzeti Községi Egyetem tanszékvezetője, Vizi László Tamás, a Kodolányi János Főiskola rektorhelyettese, Ö. Kovács József, a PPKE BTK egyetemi tanára, valamint Izsák Lajos, az ELTE *professor emeritusa*. A résztvevőket köszöntötte Lezsák Sándor, a Lakiteleki Nép-főiskola elnöke, az Országgyűlés alelnöke. Agócs Sándor, az Antológia Kiadó és Nyomda vezetője pedig bemutatta a nyomda működését. A program budapesti szakaszán a RETÖRKI munkatársai mutatták be az Intézet és az Archivum munkáját. A tehetséggondozó program keretei között zajlott le folyóiratunk idei második számának „workshopja”, műhelybeszélgetéssel egybekötött bemutatója. A hatnapos program a felvidéki Somorján, a Fórum Kisebbségkutató Intézetnél tett látogatással zárult le, ahol többek között Öllös László elnök és Simon Attila igazgató mutatta be az Intézet tevékenységét. A hagyományteremtő céllal elindított tehetséggondozó műhely év közben a jelentkezők mentorálásával folytatódik, melyet a RETÖRKI erre kijelölt munkatársai végeznek.

Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója a következőképpen értékelte a programot a *Magyar Hírlap*nak adott interjújában: „A tehetséggondozó kollégium ötlete a RETÖRKI Archivumból, Riba Andrásról származik, de az intézmény egésze egyetért abban, hogy fontos a fiatalok megszólítása, ezért örömmel támogattuk a programot. [...] A program célja az volt, hogy az intézet a tudományterületük iránt elkötelezett, hivatástudattal rendelkező hallgatóknak lehetőséget nyújtson betekinteni a tudományos munkával járó tevékenységekbe, és hozzájáruljon a tudományos pályára való felkészüléshez. Lehetőséget kaptak eszköztárunk és kutatói ismereteik bővítésére is. A tehetséggondozó program két fő modulból áll: egyrészt egy egyhetes, intenzív szakmai hétből [...] a második modulban a hallgatók mentort választhatnak a RETÖRKI munkatársai közül, akinek segítségével a modul végére publikálásra alkalmas pályamunkát készítenek. A program zárásaként a pályamunkákból összeállított kiadványt műhelykonferencia keretében mutatja be az intézet.”

A program résztvevői hallgatják az előadást

Domonkos László

Fekete-piros búcsú

Emlékezés Kányádi Sándora (1929–2018)

Tél vége volt, csípős, hóolvadásoz, locspocsos erdélyi télvég, a Krisztus utáni huszadik század nyolcvanas éveinek elején. Kiss János regényíró barátom vitt ki öreg Ladáján Kolozsvárról a napsütéses vasárnapi reggelen, a végeláthatatlan kopár dombok között éktelenül rázkódtunk, azt hittem, az életben nem érünk el egyetlen kalotaszegi falut sem. Azután persze beértünk Inaktelkére, s az istentiszteleten a református templomban átélhettem Németh László fél évszázaddal korábbi élményét: „lopva társaimra pillantok: lenyűgözve ülnek ebben a tatár Genfben.” Ha rám pillantana most valaki, vagy ha tükörben látnám magam: ugyanez lenne

elmondható... Az ígéző szépségű ázsiai lány-meg asszonyarcok, szoborszerűen rezzenetlen, gyönyörű férfifejek, királynői, fejedelmi tartás, ősi balladák harcosainak fenséges méltósága, miközben köröskörül zúg a zsoltáros ének: „Te voltál és te vagy erős Isten, / És te megmaradsz minden időben!” Mikor kiérünk a templom elé,

Fotó: Thaler Tamás
Wikimedia Commons

és a zsúfoltságban a Lada felé indulnánk, a sarkon torlódás támad, három cigányt pillantok meg, ócska, szedett-vedett-toldozott hangszerekkel... Rákezdik. Legényes. És a nép táncolni kezd. Ott, az utcán, mindenfelé körülöttünk. Azon kapom magam, hogy verssorok lüktetnek a szemem előtt, de belül is, végig a bőröm alatt, hiába tudom, hogy ezt a verset éppen hogy bent Kolozsváron írták a kimenős lányok – legényekre figyelve a Malomárok és a telefonközpont épülete közötti járdaszígen... De hogy írójának költészetébe ott és akkor, az inaktelki templom előtt szerettem bele, az olyan biztos, mint hogy ezek a verssorok a legmélyebben és legmegrendítőbben magyar líra darabjai közé tartoznak:

„Honnan járkák, honnan hozták,
honnan e mozdulat-ország?

Szétlőtt várak piacáról,
csűrőföldjéről, még a sátor
vagy a jurta
tüze mellől, röptette föl
a csípők, a csuklók, térdek
katapultja?

Vagy régebbről, húszezerből?
Még a nyelv előtti ködből

teremti újra – az ösztön?
Akár a szemek mandula-
metszését az anyaméh
szent laboratóriuma?

Honnan járkák, honnan hozták?
Honnan e mozdulat-ország?
S milyen titkos adó-vevők
fogják, folyton sugározván,
az egyazon vér és velő
hullámhosszán?”

A *Fekete-piros* sorai csengtek-bongtak bennem végig, míg ott Inaktelkén *azt* a táncot néztem – s midőn akkor eljegyeztem magam annak a nagygalambfalvi születésű szé-kely-magyar költőnek a világával, aki nemrégiben távozott ebből az árnyékvilágból, és akinek Kányádi Sándor volt a neve. Akinek itt van most előttem *Sörény és koponya* című, 1989-ben megjelent verseskötete. Találomra nyitom ki: a *Történelemóra* című. (Nincsenek véletlenek, tudjuk.)

„a történelmet próbáltam
magyarázni a köveknek
hallgattak
próbáltam a fáknak
bólogattak
próbáltam a kertnek

szeliden rámmosolygott
a történelem négy
évszaktól áll mondta
tavaszról nyárból
őszről és télből
most éppen tél jön”

Ezerkilencszáznyolcvanötben írta... Még egy próba. Istenem... *Csángó passió*, 1987-ből.

„elmennek a harangok
minden nagypénteken
rómába mennek
odamenegetnek
s ott felejtik
a nyelvünket”

Sokan és sokat írtak róla, halála kapcsán mostanában különösen – nekem a nekrológok között váltig *az* a zene szól és *azt* a táncot járják, ropják –, és csak azok a sorok lüktetnek tovább, az örökkévalóságig, a mosolygó felhőig repítő befejezéssel:

„Akár a kéz, ha ökölbe kékül.
Zeneszó, énekszó nélkül.
Egy pár lány, két pár lány
fekete-piros-fekete
táncot jár.

A magnó surrog így.
S amit ha visszajátszol?
Koporsó és Megváltó-jászol.”

Azt hiszem, ez a zene fogadta Sándor bátyámat odafenn is. És fekete-pirosban a lányok és a legények. És csak járják, járják...

Fekete-piros

leíró költemény, melyet szereztem a kolozsvári Malomárok és Telefonpalota közti járdaszigetről az ezerkilencszáz-hatvanas-hetvenes esztendőkhöz csütörtök és vasárnap délutánonként.

*Fekete-piros csütörtök
és vasárnap délután*

- amikor kimenős a lány -,
fekete-piros fekete
táncot jár
a járda szöglete.

Akár a kéz, ha ökölbe kékül.
Zeneszó, énekszó nélkül.
Egy pár lány, két pár lány
fekete-piros fekete
táncot jár.

Kolozsvári telefonház,
száz az ablak, egyen sincs rács,
ki-bejár a világ rajta,
de azt senki sem láthatja.

Egy pár lány, két pár lány
fekete-piros fekete
táncot jár.

A magnó surrog így,
amikor hangtalan másol.

Sír a csizma, sír
a szédítő táncról:
tatár öröm, magyar bánat,
megszöktették a rózsámat.
Ha megnyerte, hadd vigye!
Fekete-piros, fekete
táncot jár
a járda szöglete.

Mintha tutajon, billegőn,
járnák süllyedő háztetőn,
alámerülő szigeten,
úszó koporsófüdelen.

Fejük fölött neon-ág,
csupa világ a világ!
Ecet ég a lámpában,
ecet ég a lám-pá-ban.

Anyám, anyám, édesanyám,
gondot mért nem viselsz reám.

Föl-föllobban
egy-egy dallam,
- amit talán csak én
a botfűlű hallhatok,
akiben kézzel-lábbal
mutogatnak a dallamok, -
föl-föllobban
egy-egy dallam,
s mint a gyertya a huzatban
kialszik.
Szamos partján mandulafa
virágzik;
fekete-piros, fekete
táncot jár
a járda szöglete.

Körbe-körbe
majd pörögve
majd verődve
le a földre
föl az égre
szembenézve
sose félre:
egy pár lány, két pár lány
fekete-piros fekete
táncot kár.

Honnan járvák, honnan hozták,
honnan e mozdulat-ország?

Szétlőtt várak piacáról,
csüföldjéről, még a sátor
vagy a jurta
tüze mellől, röptette föl
a csípők, a csuklók, térdek
katapultja?

Vagy régebből, húszezerből?
Még a nyelv előtti ködből
teremti újra - az ösztön?
Akár a szemek mandula-
metszését az anyaméh
szent laboratóriuma?

Honnan járvák, honnan hozták?
Honnan e mozdulat-ország?
S milyen titkos adó-vevők
fogják, folyton sugározván,
az egyazon vér és velő
hullámhosszán?

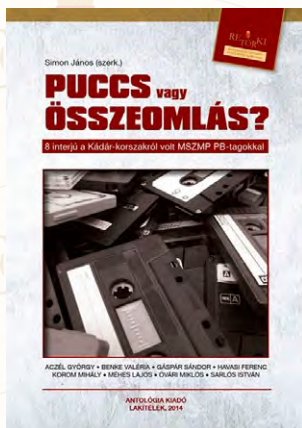
Akár a kéz, ha ökölbe kékül.
Zeneszó, énekszó nélkül.

Egy pár lány, két pár lány
fekete-piros-fekete
táncot jár.

A magnó surrog így.
S amit ha visszajátszol?
Koporsó és Megváltó-játszol.

1972

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei

Simon János: Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal

Szekér Nóra-Riba András László: A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói

Katona András-Salamon Konrád: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988-2013)

M. Kiss Sándor (szerk.): Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány

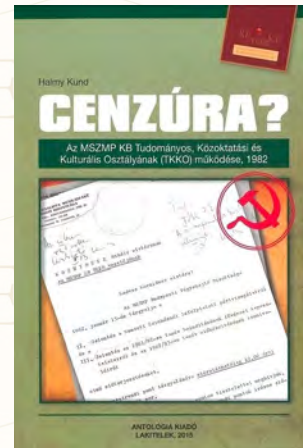
Fricz Tamás-Halmi Kund-Orosz Tímea: A politikai túlélés művészete. Az MSZMP/MSZP hatalomátmenetének természetrajza: érvelés és gyakorlat (1988-2010)

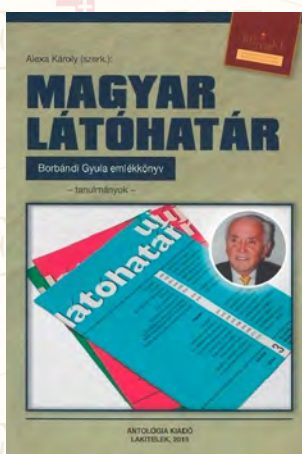
Kahler Frigyes: Az igazság canossa-járása avagy a rendszerváltoztatás és az igazságtétel történetéhez

Lóránt Károly: A rendszerváltozáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések

Halmi Kund: Cenzúra? Az MSZMP KB Tudományos, Közközlési és Kulturális Osztályának (TKKO) működése, 1982

Alexa Károly (szerk.): Magyar Látóhatár. Borbándi Gyula emlékkönyv. Tanulmányok

Kávássy János: Nyugati szélben. Adalékok a magyar-amerikai kapcsolatok 1989-es történetéhez; gondolatok a kelet-európai és a magyar rendszerváltáshoz

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán (szerk.): Jeles napok, jeltelem ünnepek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékezetpolitika valóságából

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán-Riba András-Házi Balázs: Taxis „blokád” I-II. 1990-10-25-28. Egy belpolitikai válsághelyzet története

Kukorelli István-Tóth Károly: A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai

Kiss Gy. Csaba-Szilcs Eszter (szerkk.): A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről

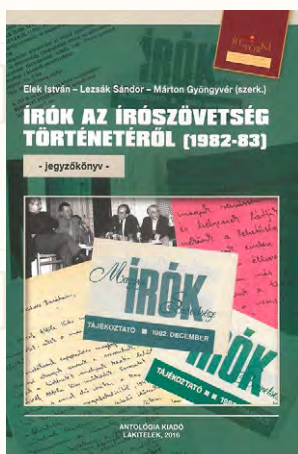
Király Ibolya: Emlék-repeszek. Király Károly igazsága

Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989-2000

Duray Miklós: Rendszer-változás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében 1963-2015. I-II.

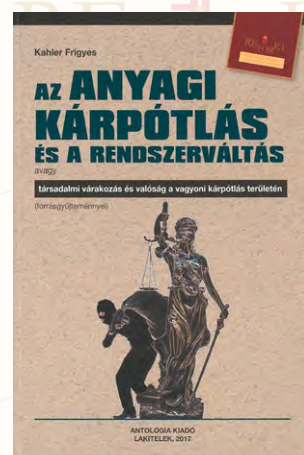
Elek István-Lezsák Sándor-Márton Gyöngyvér (szerkk.): Írók az Írószövetség történetéről (1982-83). Jegyzőkönyv

Lóránt Károly (szerk.): Az Acélváros végnapjai

Orosz Tímea: A magyar szociáldemokrácia a rendszerváltoztatás időszakában

Kahler Frigyes: Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás

Kávássy János: Mások szemével

Szalai Attila: A múltból jelen, a jelenből jövő

Marschal Adrienn: Az MDF és a rendszerváltás tematikus kronológiája

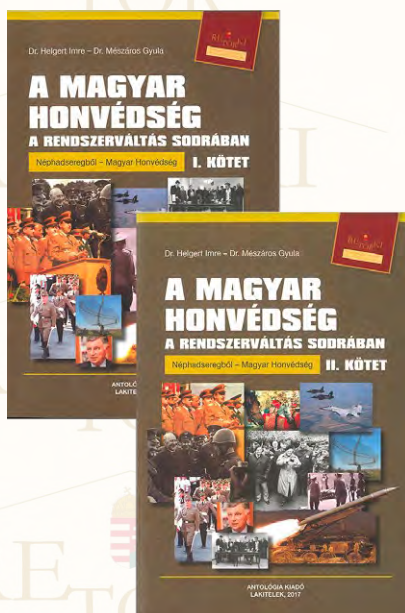
Riba András – Székér Nóra: Dokumentumok az MDF korai történetéből

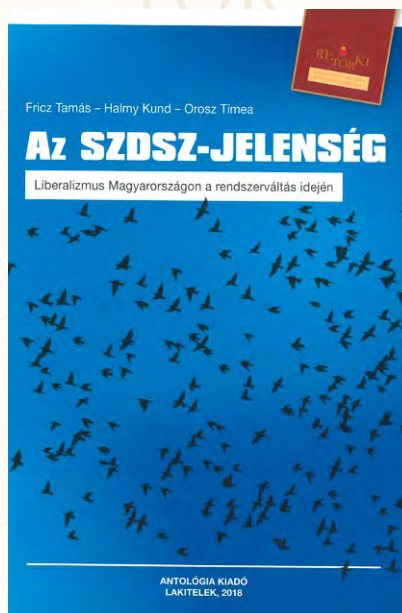
Nagymihály Zoltán – Székér Nóra: Forrásvidék

Juhász György: Táborszemle

Helgert Imre-Mészáros Gyula: A Magyar Honvédség a rendszerváltás sodrában

Fricz Tamás-Halmgy Kund-Orosz Tímea: Az SZDSZ-jelenség

Kukorelli István-Tóth Károly: Az alapjogi jogalkotás az alkotmányos rendszerváltás éveiben

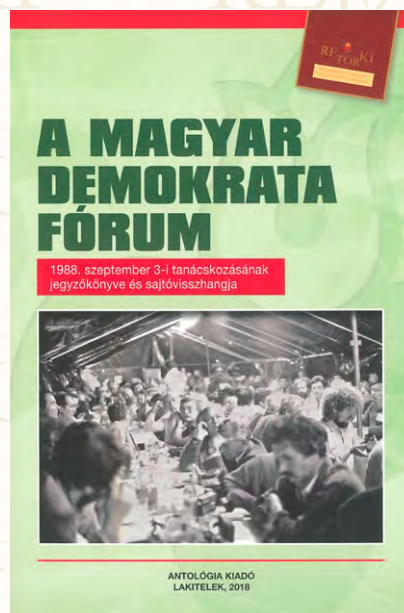
Szijártó István: Húszéves a Százak Tanácsa

Utak a Teleki térről. Esszéik és tanulmányok a 75 éves M. Kiss Sándor tiszteletére

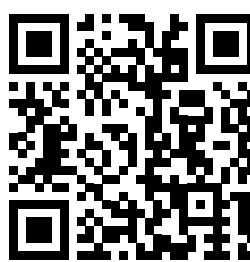

Székér Nóra: MDF-tanulmányok

Szeredi Pál: Az MDF 1990. szeptember 3-i tanácskozásának jegyzőkönyve és sajtóvisszhangja

További információk a RETÖRKI Könyvek eddig megjelent köteteinek elérhetőségéről az alábbi helyen:
<http://www.retorki.hu/rovat/elerhetoseg#boltok>

A RETÖRKI kiadványai az alábbi könyvesboltokban és árusítóhelyeken vásárolhatók meg:

Püski Kiadó és Könyvesház

1013 Budapest, Krisztina krt. 26.
Telefon: 1 375 7763
E-mail: puskikiado@gmail.com
Weboldal: www.puskikiado.hu

Litea Könyvesbolt és Teázó

1014 Budapest, Hess András tér 4.
Telefon: 1 375 69 87, 1 783 01 01
E-mail: litea@litea.hu
Weboldal: www.litea.hu

Magyar Napló Könyvesbolt

Budapest, József krt. 70.
Telefon: 06-70/421-9580
E-mail: magyarnaplo@magyarnaplo.hu
Weboldal: www.magyarnaplo.hu

Líra és Lant Zrt. / Líra Könyvesbolt

Líra könyvesbolthálózat
Weboldal: www.lira.hu

Antológia Kiadó és Nyomda Kft.

6065 Lakitelek, Felsőalpár 3.
Telefon: 76/549-045
E-mail: antologia@lakitelek.hu

Könyvtárellátó Nonprofit Kft. / Kódex Könyvárúhá

1134 Budapest, Váci út 19.
Központi telefonszám: 06 1 237 6900
E-mail: titkarsag@kello.hu
Weboldal: www.kello.hu

A Rendszerváltó Archívum 2018/3. számának szerzői

Bakos István (Bánfa, 1943)

Művelődésszervező. Pályáját agronómusként kezdte, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-népművelés szakán tanult. 1970-ig az Eötvös Kollégium diákja volt, azóta a hazai civil társadalom építésének aktív résztvevője. Pályája során tudományos kutatóként, kutatásszervezőként és köztisztviselőként dolgozott: a Magyar Tudományos Akadémia Tudományszervezési Intézetében (1970-1973), a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsában (1973-1975), a kormány Tudománypolitikai Bizottságában (1975-1978), az MM Tudományszervezési Intézetében, majd a Művelődési Minisztériumban (1979-1994). 1994-től 1999-ig a Magyarok Világszövetsége választott főtitkára, 1999-2004 között a Nemzeti Tankönyvkiadóban főosztályvezető, a határon túli magyar oktatás és tankönyvellátás menedzsere nyugdíjazásáig. A RETÖRKI külsős munkatársa.

Borvendég Zsuzsanna (Tatabánya, 1974)

Történész, jogász. A tatabányai Bárdos László Gimnáziumban érettségizett 1993-ban, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett történészi és jogi diplomát. A PPKE BTK doktori iskolájában 2016-ban védte meg disszertációját, amelynek címe: Újságírók és külkereskedők a Kádár-rendszer hírszerzésében. 1999-től tudományos kutatóként dolgozik az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. Kutatási területe Magyarország 1945 utáni története, a titkosszolgálatok és a politikai rendőrség működése. Eddig megjelent könyvei a témában: Újságírásnak álcázva (2015), Az „impexek” kora (2017) és A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei (2018).

Domonkos László (Szeged, 1951)

Író, újságíró, televíziós szerkesztő. Rendszeresen publikál a Magyar Hírlapban, a Magyar Időkben, továbbá a Hitel és a délvidéki Aracs című folyóiratokban. A Trianoni Szemle szerkesztőségének tagja. Kutatásai a magyar média történeti szempontú elemzésére, illetve a határon túli politikai szervezetek történetének feltárására irányulnak. A RETÖRKI külsős munkatársa. Kötetei jelentek meg a délvidéki magyarság történetéről, 1956-ról, 20. századi történelmi személyiségekről (Kratochvil Károly, Francia Kiss Mihály, Csurka István, legutóbb Héjjas Iván) és a Duna TV-ről.

Giday András (1950)

Közgazdász. 1974-ben végzett a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Pályája kezdetén a Pénzügyminisztériumban (1974-1982, illetve 1984-1990) és a Magyar Nemzeti Bankban (1982-84) dolgozott. 1990-ben a Miniszterelnöki Hivatal Gazdaságpolitikai Titkárságán kormány-főtanácsadó, 1991-1994-ben a Privatizációs Kutatóintézet vezetője. 1994-95-ben a Kereskedelmi és Hitelbank cégvezető igazgatója. 1995-ben megkapta a kandidátusi címet a Piaci privatizáció Magyarországon című értekezésére. 1999 és 2002 között a Miniszterelnöki Hivatal Stratégiai Elemző Központjának főtanácsadója, illetve főosztályvezetője. 2002 és 2015 között a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara (MKIK) részére végzett szakértői tevékenységet. 2011 óta a Pénzügyi Szemle rovatvezetője. A RETÖRKI külsős munkatársa.

Horváth Péter (Keszthely, 1976)

A szombathelyi Nagy Lajos Gimnáziumban érettségizett. Egyetemi tanulmányait a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán folytatta, ahol gazdálkodási szakon szerzett egyetemi oklevelet. 2002-ben helyezkedett el a Magyar Államkincstár jogelőd intézményében (Magyar Államkincstár Részvénytársaság), ahol közel 9 évig dolgozott. Ezen évek alatt jogi szakokleveles közgazdász, később mérlegképes könyvelői képesítést szerzett. 2011 áprilisa után a Pest Megyei Kormányhivatal Pénzügyi Főosztályán osztályvezetőként, a Pest Megyei Intézményfenntartó Központ, majd a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság Pest Megyei Kirendeltségének vezetőjeként tevékenykedett. 2013 augusztusától a RETÖRKI gazdasági vezetője, 2015 júliusától általános főigazgató-helyettese.

Jónás Róbert (Csenger, 1978)

Történelem szakon szerzett alapszakos diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, majd a Nemzetközi Tanulmányok mesterszakon szerzett abszolutóriumot. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa. 2018 szeptemberétől az Eszterházy Károly Egyetem történelem szakának mesterszakos hallgatója.

Kávássy János Előd (Vác, 1973)

Történész. Vácott érettségizett 1991-ben. Pályafutását operatőrként kezdte, majd a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett angol szakos bölcsész és történelem szakos tanári diplomát 2005-ben. Doktori disszertációjában Ronald Reagan két elnöki periódusának magyar-amerikai kapcsolatait dolgozta fel. 2008 óta számos tanulmánya, illetve publikációja jelent meg tanulmánykötetekben és folyóiratokban, miközben több angol nyelvű kötetet jegyez, részben vagy egészben szakfordítóként. 2015-ben Nyugati szélben, 2017-ben Mások szemével címmel önálló tanulmánykötete jelent meg, emellett a Magyar Hírlapban is rendszeresen publikál. 2013 őszétől a RETÖRKI tudományos munkatársa.

Lóránt Károly (Budapest, 1942)

Villamosmérnök-közgazdász. 1966-1970 között fejlesztőmérnökként dolgozott, majd az Országos Piackutató Intézetbe, onnan 1972-ben az Országos Tervhivatal Távlati Tervezési Főosztályára került, ahol az összefoglaló osztály vezetője lett. 1990-ben a Gazdasági Kutatóintézethez (ECOSTAT) került, ahol a kilencvenes évek végétől a gazdaságpolitikai osztályt vezette. 2003-2010 között szakértői feladatokat végzett az Európai Parlament Independence and Democracy (ma Europe of Freedom and Democracy) nevű parlamenti frakciójában. 2010-től 2012-ig a Nemzetgazdasági Minisztérium vezető főtanácsosa volt. A Magyar Közgazdasági Társaság tagja, a Fejlődésgazdasági Szakosztály megszervezője. Széleskörű újságírói tevékenységet folytat, 2003-tól 2016-ig Egy hét Európában címmel állandó heti rovata van a Magyar Nemzetben, azóta a Magyar Hírlapban jelennek meg heti jegyzetei. A RETÖRKI külsős munkatársa.

Tevelj Arató György (Budapest, 1986)

Történész-levéltáros. 2013 és 2016 között az ELTE TDI Művelődéstörténeti programjának ösztöndíjas PhD-hallgatója. 2011 májusától a Győri Egyházmegyei Levéltár levéltárosa, 2011 decembere és 2013 februárja között az Eötvös József Collegium levéltárosa. A Mika Sándor Egyesület alapító tagja, 2014 és 2016 között a szervezet elnöke. Jelenleg a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) Hivatalának kabinettitkáráként dolgozik.

Az egyéb írássok szerzőinek életrajzai

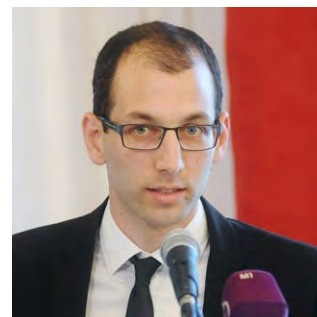
Bogár László (Miskolc, 1951)

Közgazdász. 1973-ban szerzett közgazdász diplomát a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen. 1986-ban doktorált. 2002-től a Károli Gáspár Református Egyetem docense. Fő kutatási területe a globális hatalmi rend struktúrája. 1988 szeptemberétől az MDF tagja, részt vett a szervezet gazdasági programjának kidolgozásában. 1990 és 1998 között országgyűlési képviselő, 1996-ig az MDF, aztán a Magyar Demokrata Néppárt (MDNP) színeiben. 1990 és 1994 között a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériuma, 1998 és 2002 között a Miniszterelnöki Hivatal politikai államtitkára, az első Orbán-kormány időszakában a MeH Stratégiai Elemző Központjának vezetője.

A szerkesztők életrajzai

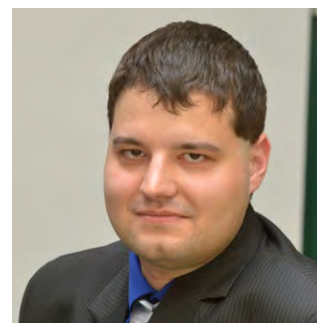
Házi Balázs (Budapest, 1987)

Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013–2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988)

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a Látóhatár c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RENDSZERVÁLTÓ **ARCHÍVUM**

Kiadó:
Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:
Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:
1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:
Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Főmunkatárs:
Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:
Riba András, Szekér Nóra

Nyelvi lektor:
Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:
Házi Balázs, RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

ÁLLAMI VAGYONÜGYNÖKSÉG

1899 Budapest, Pf.: 708 • Telefon: 118-5044 • Telefax: 118-7115, 111-6037

TÁJÉKOZTATÓ AZ ÁLLAMI VÁLLALATOK PRIVATIZÁCIÓJÁRÓL 1990

A Ganz KK gyár homlokzata az 1970-es években.

STATE PROPERTY AGENCY

Montázs a Ganz Kapcsoló RETÖRKI Archívumban őrzött anyagából.